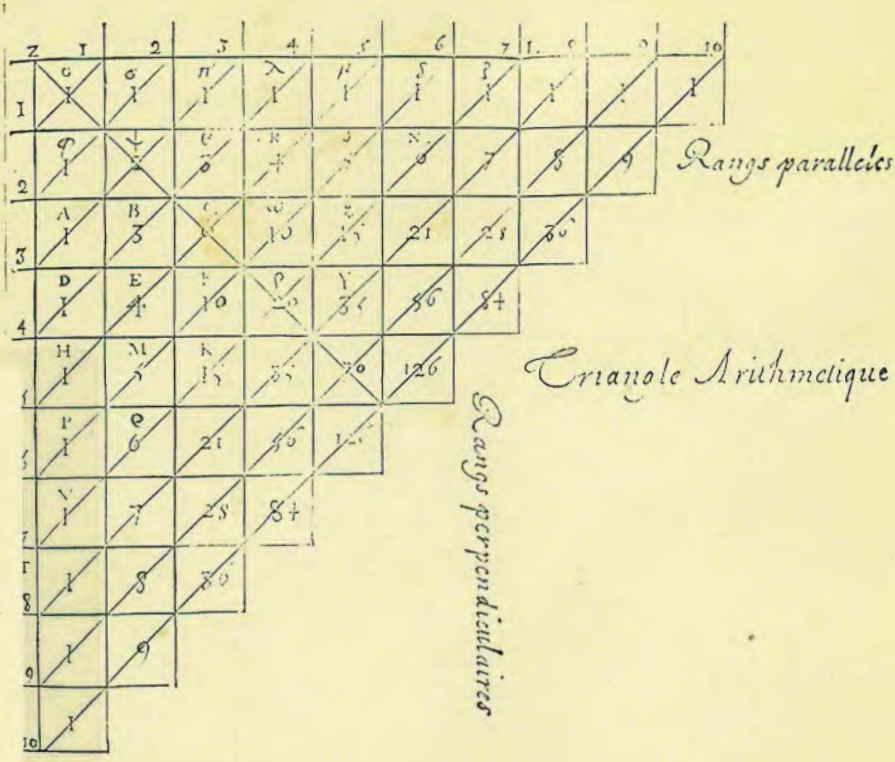
PASCAL OYUNU

- HZ. ALİ, GAZZÂLÎ VE PASCAL'A GÖRE ÂHİRETE ZAR ATMAK -

MEHMET BAYRAKDAR

|FELSEFE VE HİKMET DİZİSİ|

insan yayınları

PASCAL OYUNU

- HZ. ALİ, GAZZÂLÎ VE PASCAL'A GÖRE ÂHİRETE ZAR ATMAK-

insan yayınları : 601
felsefe ve hikmet dizisi : 53

copyright©**insan yayınları**

birinci baskı, 2013

yayıncı sertifika no: 12381
isbn 978-975-574-659-3

pascal oyunu
-hz. ali, gazzâlî ve pascal'a göre âhirete zar atmak-
mehmet bayrakdar

editör
erhan güngör

içdüzen
zeyd karaaslan

kapak düzeni
zeyd karaaslan

baskı-cilt
insan yayınları
matbaa sertifika no: 12381

insan yayınları
mehmet akif caddesi
kestane sok. no: 1 güngören/istanbul
tel: 0212-249 55 55 faks: 0212-249 55 56
www.**insanyayinlari**.com.tr
insan@**insanyayinlari**.com.tr

PASCAL OYUNU

- HZ. ALİ, GAZZÂLÎ VE PASCAL'A GÖRE
ÂHİRETE ZAR ATMAK-

PROF. DR. MEHMET BAYRAKDAR

insan yayınları

MEHMET BAYRAKDAR

1952 yılında Konya'nın Beyşehir ilçesinin Bayavşar köyünde doğdu. 1973 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Sorbonne Üniversitesi'ne (Paris IV) doktora için gönderildi. 1979 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Kürsüsüne asistan olarak girdi. 1982 yılında yrd. doç., 1985 doç. ve 1991 yılında prof. oldu.

Yurt içi ve yurt dışı birçok üniversitede görevler yaptı. 2000-2007 yılları arasında Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliğinde bulundu. Halen Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesidir. Arapça, Fransızca, İngilizce, Farsça, Latince, İspanyolca, İtalyanca, Malayca, Klasik Yunanca, Japonca bilmektedir.

Eserleri:

1. *Du Coeur à Toi,* Paris, 1979
2. *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi,* TDV Yay., Ankara, 1985; (2. Baskı: Rehber Yay., Ankara, 1992).
3. *İslâm Felsefesine Giriş,* AÜİF Yay., Ankara, 1985; (2. Baskı: TDV Yay., Ankara, 1987).
4. *İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi,* İnsan Yay., İstanbul, 1987; (2. Baskı: İslamiyat Yay., Ankara, 2002).
5. *İslâm İbadet Fenomenolojisi,* Akçağ Yay., Ankara, 1987.
6. *Kayserili Dâvûd,* Kültür Ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1989.
7. *Tasavvuf ve Modern Bilim,* Seha Yay., Istanbul, 1989.
8. *La Philosophie Mystique chez Dawud de Kayseri,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
9. *Yunus Emre Ve Aşk Felsefesi,* Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1991.
10. *Bitlisli İdris,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1991.
11. *İslâm Ve Ekoloji,* DİB Yay., Ankara, 1992.
12. *İslâm'da Düşünce Özgürlüğü,* Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995.
13. *İslâm Gerçeği Kitabı Üzerine,* Fecr Yay., Ankara 1995.
14. *Din Felsefesine Giriş,* Fecr Yay., Ankara, 1997.
15. *İslâm Düşünce Tarihi,* Anadolu Üniv. Açıköğretim Fakültesi Yay., Eskişehir, 1999.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
GİRİŞ 11
I. Pascal Oyunu Hakkında Kısa Bilgi 11
II. Âhiret İnancına Genel Bir Bakış 13

BİRİNCİ BÖLÜM

PASCAL OYUNU'NUN MÜSLÜMAN KURUCULARI 21
I . Pascal Oyunu'nun Mûcidi Olarak Hz. Ali 21
II. Hz. Ali'nin Esin ve Oyun'un Kaynağı Olarak Kur'ân 24
III. Pascal Oyunu ve el-Ma'arrî 26
IV. Pascal'ın Öncüsü Olarak Gazzâlî 28

İKİNCİ BÖLÜM

PASCAL VE PASCAL OYUNU 43
I. Hayatı ve Eserleri 43
II. Pascal Oyunu 45
III. Pascal'a Gazzâlî Etkisi 55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OYUN'A ELEŞTİRİLER VE DEĞERLENDİRME 75
I. Pascal Oyunu'nun Eleştirisi 75
II. Değerlendirme 81

KAYNAKLAR 101
İNDEX 105

ÖNSÖZ

Einstein'ın da dediği gibi Allah zar atmaz. Ancak kulları çok çeşitli anlamda zar atar. Bunlardan birisi de bu kısa ölümlü dünya hayatında bengüsel (ebedî) hayat için atılan zardır. Evrendeki yeri bir toplu iğne ucu kadar küçük olan bu dünyada en uzun yaşayan insan, Tanrı katındaki veya evrensel zamandaki bir günün veya anın, bizim saydığımıza göre 50.000 ve 1.000 yıl olduğunu anlatarak zamanın göreceli olduğunu belirten ayetlere göre, en fazla sadece bir nefes almak kadar veya bir-iki saat yaşar. Sadece insan mı? Hayır. Evrende gördüğümüz her canlı ve cansız her gün yok olmakta ve varlığından bir şeyler kaybetmektedir; taşlar ve kayalar aşınmakta, dağlar ve tepeler erozyona uğramakta, ağaçlar kuruyup çürümekte... Ölmeyen bir şey var mı! Galaksiler, nice yıldızlar ölüp kara deliklere dönüşmemiş midir! Ölüm, sevsek de sevmesek de bir gerçektir. Doğum, ölüme ilk adımı atmaktır, daha doğrusu, ölümsüzlüğe. Ölümsüzlüğün olmadığı, zamânın ve mekânın olmadığı uhrevî ve ebedî hayat, buna rağmen çoğu kimsenin yaşarken hiç düşünmediği veya pek az düşündüğü bir husustur. Her dinde ve kültürde, ölüm ve ötesi hakkında felsefî anlamda ve mahiyette düşünen pek az düşünür olmuştur. İslâm dünyasında Hz. Ali, el-Ma'arrî ve Gazzâlî, Hristiyan dünyasında Pascal ölüm üzerine felsefî düşünce ortaya koyan düşünürlerin ve filozofların en ün-

lüleridir. İnsanları düşünmeye ve eyleme iten esas neden bilinçaltındaki ölüm gerçeğidir; fakat insanlar bunun farkında değillerdir. Görüyorum ve duyuyorum; bunun için veya başka gerekçeler için düşünüyorum diyebilir. Yaşamak ve yaşam için düşünüldüğü ve çalışıldığını zanneden insan, esasen ölüm için ve ölüm nedeniyle düşünür ve çalışır.

"Âhiret'e Zar Atmak" başlıklı bu eser, ünlü Fransız filozofu ve matematikçisi Blaise Pascal'ın "Pari de Pascal" (Pascal Oyunu) ve bu konuda Pascal'ın Müslüman öncülerinden Hz. Ali, el-Ma'arrî ve Gazzâlî üzerine bir çalışmadır.

Batı'da Pascal Oyunu üzerine birçok kitap ve makale yazılmıştır. Ancak, bildiğimiz kadarıyla Pascal'ın Müslüman öncülerinden ilk defa söz eden tanınmış İspanyol oryantalist ve Cizvit papazı M. A. Palacios'tur.[1]

1 Miguel Asin Palacios (5 Temmuz 1871-12 Ağustos 1944) meşhur bir oryantalisttir. Doğum yeri olan Zaragoza'daki Cizvit kolejinde eğitim görmüştür. Daha sonra Zaragoza Üniversitesi'nin Arap Dili ve İslâm İncelemeleri Bölümü'nde okumuştur. Aynı bölümde Gazzâlî üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır. Tezi 1901 yılında *Algazel* ismiyle yayınlanmıştır. 1903'den itibaren Madrid Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. Gazzâlî'den başka, İbn Masarra, İbn Hazm, İbn Bâcce, İbn Rüşd, İbnü'l-Arabî ve İbn Ârif üzerine çalışmalarıyla meşhurdur. Birçok kitabı ve makalesi vardır.
Bazı çalışmaları, kendisinden sonraki oryantalistlerin bazıları tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Örneğin R. Arnaldez, Palacios'un İbn Hazm'ın *Fisâl* çevirisinde İslâmî dile ve deyimlere yeterli hakimiyeti olmadığı için yanlışlar yaptığı için eleştirmiştir. (Bk. R. Arnaldez: Grammaire et Théologie chez Ibn Hazm de Cordoue, Paris, 1956, s. 320); El Islam Cristianizado (Madrid, 1931) adlı eserinde Palacios'un İbnü'l-Arabî'yi sanki Hristiyanlık'ı ve Hristiyan mistisizmini İslâm'a aktaran bir düşünür gibi aktarması da, H. Corbin, C. Addas ve A. D. Knysh gibi İbnü'l-Arabî uzmanlarınca eleştirilmiştir. H.Corbin şöyle der: "Tuhaf başlığıyla büyük İspanyol Arab incelemeleri bilginine ilham veren sofuluk duygusu, hâlâ oldukça değerli olan eseri boyunca hissediliyor. Fakat üzücüdür ki bir Hristiyan ruhbanına uygun fikirleri ve dili, İbn Arabî gibi bir sûfîye yüklemiştir; amaçları farklıdır; böyle bir yöntemi kullanarak birisi, her iki tipin özgünlüğünü karartma tehlikesini çağrıştırır." (H. Corbin: *Imagination Créatrice dans le Soufisme d'Ibn Arabî*, Paris, 1958, s. 37 dipnot 12); Knysh de eleştirisini şöyle anlatır: "Rahip Palacios... bir İslâm-Hristiyan diyaloğu başlatmak görüşüyle Hristiyan ve İslâm teolojisi arasında yakınlıklar aramakla meşgul olmuştur. Bu tür Hristiyan bilginleri, İbn Arabî'yi

Palacios, *Los Precedentes Musulmanes del Pari de Pascal*[2] adlı çalışmasında Pascal Oyunu konusunda Gazzâlî ve Gazzâlî'nin öncüsü Müslümanlar ile Pascal ve Pascal öncesi Hristiyan bilginlerinden bahseder. Konuyla ilgili olarak Gazzâlî ve Pascal'ı karşılaştırır. Neticede her iki düşünür arasında sadece bir düşünce benzerliğine vurgu yapmakla yetinir. Ancak ileriki sayfalarda da göstereceğimiz gibi daha sonra yazdığı başka bir eserinde Pascal'ın bu konuda doğrudan Gazzâlî'den etkilenmiş olduğunu söylerken bu hakkı teslim eder.

Palacios söz konusu eserinde âhiret inancı konusunda Müslümanların Hristiyanlardan etkilendiği gibi asılsız bir iddiada da bulunur. Pascal'ın Gazzâlî'den etkilendiğini söylemeye dili varmayan Palacios, Kur'ân'ın bile âhiret inancı konusunda Yahudi-Hristiyan kutsal metinlerinden etkilenmiş olduğunu söylemekte oldukça ileri gitmiştir.

Diğer taraftan Palacios'un nesnel bir tutum içerisinde olmadığını gösteren başka başka bir husus daha vardır. Bu da, Palacios'un kendisinden önce Pascal Oyunu üzerine yazan batılıların çalışmalarını tarafgirlikle kullanmasıdır. Örneğin Palacios, kaynakları arasında Jules Lachelier'nin *Notes sur le Pari de Pascal apud du Fondement de l'induction* (Tümevarım Temeli Aracılığıyla Pascal Oyunu Üzerine Notlar, Paris, Alcan, 1907) adlı eserini anar.[3] Ancak Palacios, Lachelier'nin Pascal Oyunu hakkında verdiği tanıtıcı bilgilerden yararlanır; ancak Lachelier'nin Pascal'a yönelttiği on eleştiriden maalesef hiç bahsetmez.

Bu eserimiz, bugüne kadar Türkçemizde müstakil bir çalışma konusu yapılmayan Pascal Oyunu'nu ele almaktadır. Pascal

---

eğer gerçekten gizli bir Hristiyan olarak ele almazlarsa, en azından diğer dini inançlara özellikle de Hristiyanlık'a açık bir tür düşünür olarak tanıtırlar. Bununla birlikte, İbn Arabî'nin başka dinî inançlara karşı tutumunun bir tetkiki, Hristiyan doktrinlerine sempatisinin veya doğrudan borçluluğunun çok az olduğunu ortaya çıkarır." (A. D. Knysh: *Ibn 'Arabi in the Later Islamic Tradition*, Albany, 1999, s. 19.)

2 M. A. Palacios'un *Pascal Oyunu'nun Müslüman Öncüleri* adlı bu çalışması, önce *Boletin de la Biblioteca Menéndez y Pelayo*, 1920 adlı dergide makale olarak yayınlanmıştır. Daha sonra, aynı isimle aynı yıl 65 sayfalık bir kitap olarak basılmıştır, Santander, 1920.

3 Palacios (M.A.): Age., s. 3.

Oyunu'nu, tarihî sürecindeki bütünlükten bakarak, Palacios'un sözünü ettiğimiz eserinden faydalanarak, konu hakkında bugüne dek söylenenleri de göz önüne alarak incelemeye çalışacağız.

Umarım bu çalışma hem Allah'a ve âhirete imân konusundaki özel bir yaklaşımı, hem de İslâm düşüncesinin Batı'ya etkisinin bir kesitini aydınlatma konusunda okuyucusuna faydalı olur.

15 Ocak 2012
Mehmet Bayrakdar
Yeditepe Üniversitesi Felsefe Bölümü

GİRİŞ

Üzerinde duracağımız Pascal Oyunu denen şeyin daha iyi anlaşılması ve özellikle konudan yeni haberdar olanlar için burada tanıtıcı kısa bilgiler vermeyi uygun bulduk.

I. Pascal Oyunu Hakkında Kısa Bilgi

Pascal Oyunu, özellikle Pascal'ın ölümünden yaklaşık 150 yıl sonra Batı'da önem kazanmıştır. Batılı filozoflar ve teologlar, hatta matematikçiler, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında çeşitli felsefî ve dinî tartışmalar çerçevesinde Pascal Oyunu'nu gündeme getirmişlerdir. Oyun'un, olasılık (ihtimal) hesabı mantığına dayalı olması yönüyle de matematikçileri ilgilendirmiştir.

Fransızca "pari" sözcüğü, Latince "apuesta" sözcüğünün karşılığı olarak, Türkçemizde "bahis", "bahis oyunu", "bahse tutuşmak", "şans oyunu" gibi anlamlara gelir. Metin içerisinde bundan sonra "bahis" yerine "Pascal Oyunu" veya "oyun" sözcükleri kullanılacaktır.

Pascal Oyunu'nun esası şöyle anlatılabilir: Bir bahis veya kumar oyunu düşününüz; oyuncuların, oyunu kazanma veya kaybetme olasılığı vardır; oyunun başlangıcında bu olasılık % 50 olarak

eşittir. Oyun bitince, doğal olarak bir taraf kazanır; diğer taraf kaybeder.

Böyle basit bir şans oyununda, oyun bittiğinde kaybetme ve kazanma kesin olarak ortaya çıktığından, kazançlı olunacağı düşünülebilecek ve taraf olunabilecek bir üçüncü ihtimal yoktur.

Ancak, hayatı, Tanrı'yı ve âhiret inancı gibi bazı çok önemli meseleleri oyunun konusu yaptığımızda, oyun kısa sürede bitmeyeceğinden ve sonucu hemen kesin belli olmayacağından üçüncü bir ihtimal söz konusudur. Bu üçüncü ihtimal, kazançlı olunabilecek taraftır. O halde, Pascal Oyunu'nun espirisi insanı kazançlı tarafa iknadan başka bir şey değildir.

Hz. Ali, el-Ma'arrî, Gazzâlî ve Pascal'ın dediği gibi, Tanrı ve âhiret inancı herhangi bir oyunun konusu olsun: İnanan ve inanmayan başta eşit şansa sahiptirler; ancak bu iki insan Tanrı'nın veya âhiret hayatının var olup olmadığı konusunda kesin anlaşamıyorlarsa ve bunu nesnel olarak kanıtlayamıyorlarsa, oyun inanmayan için, Tanrı ve âhiret "ya varsa" düşüncesine dayanan bir kazanç ihtimalidir. Çünkü Tanrı ve âhiret hayatı gerçekten varsa, oyunculardan her ikisinin birden kazanan veya kaybeden taraf olma ihtimali söz konusu olamaz. Tanrı'ya ve âhiret hayatına inanan kazanır; inanmayan kaybeder. O halde Tanrı'ya ve âhiret hayatına inanmak, inanmamaktan her zaman kazançtır. Tanrı ve âhiret hayatı gerçekten yoksa, inananın inanmayan gibi kaybedecek bir şeyi yoktur. "Eğer kazanırsanız her şeyi kazanırsınız; kaybederseniz, hiçbir şeyi kaybetmezsiniz." İşte Pascal Oyunu'nun ruhu ve amacı budur.

Pascal Oyunu'nun amacı sadece inanmayanları Tanrı'nın varlığı konusunda ikna etmek değil; bundan da öte inananları ve inanmayanları âhiret hayatının varlığını inanmaya ikna etmeye yöneliktir. Pascal'ın da dediği gibi, deist olan ve Tanrı'nın varlığını kabul eden kimseler vardır; bu insanlar buna rağmen âhirete inanmazlar. Pascal'a göre bu tutum, mantıksal ve inançsal bir çelişkidir. Dolayısıyla Pascal'ın Oyun ile esas çağrısı herkesi âhiret inancına bir davet çağrısıdır.

Burada, ileride de üzerinde duracağımız bir hususu vurgulamak istiyoruz: Ne Gazzâlî, ne de Pascal, Oyun'u Allah'ın ve âhiret'in varlığı için bir kanıt olarak tasarlamışlardır. Sadece ihtimaller he-

sabına göre, inançsızların zihinlerini Oyun vasıtasıyla Allah'ın ve Âhiret'in varlığına ikna etmeye yönelik olarak tasarlamışlardır.

Oyun'u bir ikna sanatı (*art de persuader*) olarak görmüşlerdir.

Önsöz'de de belirtildiği gibi, Pascal'ın bu çağrısı ve Oyunu, Pascal'a has bir düşünce değildir. İleride de göstereceğimiz gibi Pascal bu düşüncesinde Gazzâlî'den oldukça etkilenmiştir.

II. Âhiret İnancına Genel Bir Bakış

Burada âhiret inancı üzerinde kısaca durmamızın gerekçesi, Pascal Oyunu'nun esas amacının âhiretin varlığı ve âhiret inancının doğruluğunu ispata yönelik olması değildir; Pascal Oyunu konusunda Pascal ile Gazzâlî karşılaştırması yapanlardan M. A. Palacios ve Richard Joseph McCarthy gibi papaz oryantalistlerin Gazzâlî'deki ve genelde İslâm'daki âhiret inancında Hristiyanlık etkisi olduğu iddialarının yanlışlığını göstermektir.

Bu asılsız iddianın esası, tâ İslâm'ın doğuş yıllarından itibaren Yahudi ve Hristiyan teologlarının, İslâm'ı Hz. Muhammed'in Yahudilik ve Hristiyanlık'tan bilgiler çalarak oluşturduğu sahte ve sapık bir mezhep olarak görmelerine dayanır. Maalesef Pascal gibi matematikçi ve filozof bir kişi bile buna itibar etmiştir; bu, çok garip bir tutumdur. Bu tutum, farklı şekillerde olmakla birlikte bugün de devam etmektedir. Örneğin Gibb, İslâm'a, İslâm demek için, Muhammed'in kurduğu din anlamına "Muhammedcilik" (Mohammadanism) demiştir.[4] Çünkü onlar, Yahudilik veya Musevilik ve Hristiyanlık isimleriyle kendi dinlerini isimlendirdikleri gibi İslâm'ı isimlendirmek istiyorlar.

Oryantalistlerin İslâm'a, İslâm kültürüne ve Müslümanlara karşı anlaşılmayan çarpık bir kafa yapıları vardır. Örneğin yukarıda ismini andığımız R. J. McCharthy, M. Smith, Thomas Aquinas ve Pascal'ın Gazzâlî'den farklı konularda etkilendiğini göstermiş olduğundan bahisle, karşı hiçbir görüş ortaya koymaksızın sadece onun görüşlerinin kendisini tatmin etmediğini söylerken, buna karşılık aynı yazarın M. A. Palacios'tan etkilenmiş olarak söylediği "Gazzâlî de Hristiyanlık'tan etkilendirmiştir." şeklindeki hiç de

4 Gibb (H. A. R.): *Mohammedanism, An Introduction to Islam*, New York, 1955.

bilimsel olmayan görüşüne mal bulmuş mağribi gibi sarılıp "Çok doğru" diyerek onayladığını belirtir.[5] Bundan hiç kuşku duymaz. Pacalios'un bu görüşünü kısa da olsa aşağıda tartışacağız.

Batılıların İslâm söz konusu olduğunda takındıkları çarpık mantığa başka bir örnek olarak da, G. H. Bousquet'yi verebiliriz. Gazzâlî ve Pascal'ın ortaklaşa kullandığı bir cümle üzerine düştüğü notunun başlığını şöyle veriyor: "Gazzâlî'nin *İhyâ*'sında Pascal'ın Bir Cümlesi". Burada olması gereken başlık, "Pascal'da Gazzâlî'nin *İhyâ*'sının Bir Cümlesi". Zira Gazzâlî, Pascal'dan yaklaşık beş yüz yıl önce yaşamıştır; Bousquet gibi başlık attığınızda, sanki Gazzâlî, Pascal'ın cümlesini ondan alarak kullanmış olduğu gibi bir intibah uyanıyor. Neyse, esas konumuza dönelim.

Âhiret inancı, onun içerdiği cennet ve cehennem gibi birçok kavram, anlamları farklı da olsa putperestlikler de dahil bütün dinlerde vardır.

Âhiret inancı, yani gelecek bir öbür dünyanın var olduğu inancı, temel iki şeyi öngörür. Bunlardan birincisi; Tanrı'nın varlığıdır. İkincisi; insanın rûhen veya hem rûhen, hem bedenen öbür dünyada ölümsüz olduğudur.

İslâm'da, bilindiği gibi beş imân esasından en önemlisi Tanrı'nın tekliğine imândır. Bundan sonra en önemlisi de, âhirete imândır. Bunun için Kur'ân-ı Kerim'in sayısız âyeti âhiret inancına yöneliktir. Kur'ân'ın konusu ne olursa olsun bütün ayetleri nihaî olarak âhiret hayatına işâret eder dersek abartı olmaz. Hatta bunu Kur'ân'ın sûrelerinin ve âyetlerinin tertibinden bile anlamak mümkündür. Sûrelerin genel sıralanışı, insan hayatının çeşitli evrelerinin sıralanışı gibidir. İnsan hayatının doğum, çocukluk, gençlik, yaşlılık ve ölüm gibi arka arkaya gelen evrelerini ve özelliklerini, Kur'ân sûrelerinin tertibinde de görüyoruz. Fâtiha Sûresi, insanın doğumunu, Bakara'dan Zâriyât'a kadarki sûreler çocukluk ve gençlik evrelerini, Tûr'dan sonraki son sûreler ağırlıklı olarak yaşlılık ve ölümü anlatırlar. Bu son sûre sınıfından özellikle Tûr, Vâkıa, Teğâbun, Hâkka, Kıyâmet, Zelzele, Kāri'a, insan hayatının son evresine işâret ederler.

5 McCharthy (R.J.): *Freedom and Fulfillment, Al-Ghazâlî's al-Munqıdh min al-Dalâl*, Boston, 1980, s. XLVI-VII.

İslâm'a göre âhiret inancını şu noktalarda özetleyebiliriz:

(1) Âhirete imân, imân esaslarından birisi olarak emredilmiştir (Bkz. Bakara: 4, 46, 62, 123, 177; Âl-i İmrân: 9, 25; Nisâ': 38, 39, 59, 136, 162; En'âm: 113; A'râf: 147; Tevbe: 18, 19, 44; Yûnus: 45; Nahl: 22; Kehf: 110; Neml: 23; Lokman: 4; Şûrâ: 7; Me'âric: 2, 26).

(2) Âhiret hayatının varlığı şüphe götürmeyen bir gerçektir (Bkz. Câsiye: 32).

(3) Âhirette insan ölümsüzdür (Bkz. Duhân: 56; Tâ-Hâ: 74; A'lâ: 12, 13).

(4) Dünya ve dünya hayatı âhirete hazırlıktır; âhiret hayatı dünyada kazanılır (Bkz. Bakara: 110; Hâc: 77; Mülk: 2; Yâ-Sîn: 12, 59; Haşr: 18; Kıyâmet: 13). Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in şu hadisleri de manidardır: "Dünya hayatı, âhiretin tarlasıdır."

(5) Her canlı ölümü tadacaktır (Bkz. Âl-i İmrân: 185; İsrâ: 99; Enbiyâ: 34, 35; Mü'minûn: 15; Ankebût: 57; Rahmân: 26, 27).

Yahudilik ve Hristiyanlık'a gelince; bu dinlerin kutsal metinleri olan Tevrat ve İnciller ile diğer kutsal sayılan metinlerde doğrudan âhirete imânı anlatan cümleler yoktur. M. A. Palacios'un "Pascal Oyunu'nun İncilsel Menşei" alt başlığı altında âhirete imânı gösteren cümleler olarak verdiği Matta: XVI, 26; XIX, 29; XIII, 44; Filipililere Mektup: III, 7-8 Korintlilere 2. Mektup: IV, 17-18 cümlelerin hiçbirisinde gerçekten âhirete imân konusu ve âhiret hayatıyla ilgili hiçbir bilgi yoktur.[6] Tevrat'a göre İnciller bu konularda oldukça zayıftır. Her iki kutsal kitapta vurgulanan şey, ölüm sonrası iyi veya kötü olacak bir hayatın varlığıdır. Âhirete imânı anlattığı söylenen bunlardan örnek olarak Matta'nın 16. babının 26. cümlesini aktaralım: "İnsan bütün dünyayı kazanıp da canından olursa, bunun kendisine ne yararı olur? İnsan kendi canına karşılık ne verebilir?"[7] Bu ve benzer cümleler, ölümden sonra başka bir dünyanın varlığına işaret ederler. Âhiret inancı, Yahudilik'in ve Hristiyanlık'ın ilk dönemlerinde yazılan "Âmentü" türü eserlerin-

6 Palacios (M.A.): Age., s. 10.

7 Cümlenin tercümesini, Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma'dan aktardık, s. 1217 (Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul, 2001).

de de yoktur.

Açıkça âhirete imânı bile anlatmayan o cümlelerden, M.A. Palacios'un onlardan Pascal Oyunu'na nasıl bir başlangıç çıkardığını anlamak güç olduğu kadar, Kur'ân'ın ve Gazzâlî gibi Müslümanların onlardan etkilenerek bir âhiret inancı oluşturdukları iddiasını anlamak daha da güçtür.

Yahudilik'te olduğu gibi Hristiyanlık'ta da âhiret inancı, sonradan yazılan daha çok teoloji türünden eserlerde söz konusudur. Bu inancı da özellikle Eflâtuncu ve Yeni-Eflâtuncu felsefelerin rûhun ölmezliğine dair öğretileriyle desteklerler.

Bununla birlikte, özellikle Hristiyanlık'ta âhiret inancı bir hesap ve yargılanma inancı değildir. Çünkü Hristiyan teolojisine göre Hz. İsâ, bütün Hristiyanların günahlarının kefareti için çarmıha gerilmeye razı olmuştur. Ayrıca papa ve papazların insanları bağışlama yetkisi vardır. Dolayısıyla Hristiyanlar doğrudan cennetliklerdir.

Burada konuyla ilgili Palacios'un tarihen yanlış olan ve katılmadığımız bir görüşünü hatırlatalım. O, yukarıda işaret ettiğimiz alt başlıkta şöyle diyor: "Çünkü, her şeyden önce söylenmesi gerekli iki husus vardır: Birincisi, Oyun'un temel düşüncesi İncilseldir (evangélico); ikincisi, İslâm'ın, ilk kaynaklarında yani Kur'ân'da ve hatta daha fazla olarak sonraki gelişmesinde Hristiyanlık'ın ahlâkî zühdünden o kadar çok etkilenmiş olmasının görülmesiyle, bağımsız bir din olmaktan daha çok Hristiyanlık'ın bir sapık dini gibi incelenmesi gerektiğidir."[8]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Âmentü'sünde ve kutsal kitabında âhirete imân öğretisini içermeyen bir dini Pascal Oyunu'nun temeli yapmasının yanlışlığı bir tarafa, Palacios, Ortaçağ'ın ilk dönemlerindeki bazı Yahudi ve Hristiyan teologlarının görüşlerini tekrar ederek, İslâm'ı Hristiyanlık'ın sapkın (*herejia*) bir mezhebi gibi görüyor. Sonra da İslâm'ın ilk kaynaklarında ve sonraki gelişim evrelerinde Hristiyan zühdünün (*ascética*) büyük tesiri olduğunu söylüyor.

Sadece Palacios'un İslâm düşmanlığıyla açıklanabilecek bu görüşün, tarihî gerçekliklerle hiçbir ilgisi olamaz. Palacios'un zühd

8 Agy.: Age., s. 10.

dediği şey, olsa olsa Hristiyanlar arasında ilk dönemlerde ortaya çıkan manastırlara kapanılarak yapılan keşişlik veya ruhbanlıktır. Bunun İslâm tasavvuf veya zühd hayatıyla hiçbir ilgisi yoktur. Zaten, Yahudilik'ten ve Hristiyanlık'tan İslâm'a geçen Müslümanları Hz. Peygamber: "İslâm'da ruhbanlık yoktur" diyerek uyarmıştır. Diğer taraftan Papalık'ın bazı Yahudi mezheplerinden etkilenerek Hristiyanlar arasında 10. yüzyıldan önce ortaya çıkan mistik hareketleri yasakladığı bilinmektedir. Tarihî gerçek, Palacios'un dediğinin tam tersidir diye düşünüyoruz. Hristiyanlık'ta dinî ve düşüncel anlamda 12. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan mistik hareketlerde İslâm tesiri vardır ki bunu bugün batılı bilginler de kabul etmektedirler.

Palacios'un çağdaşı L. Massignon, batılı tasavvuf çalışanların en uzman kişisi olarak, İslâm tasavvufunun esasen Kur'ân menşeli olduğunu söyler.[9] Elbette İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd tasavvuf anlayışı gibi 13. yüzyıl tasavvuf akımlarında Yeni-Eflâtuncu tesirler ve hatta bu arada bazı Hristiyanlık etkileri görülebilir. Ancak Palacios'un demek istediği gibi, İslâm'ın en temel kaynağı Kur'ân'da Hristiyanlık etkisi görmek insafsızlıktır.

Palacios'un insafsızlığının bazı hedefleri vardır. Bunlardan birisi, hiç şüphesiz Pascal Oyunu'nda Gazzâlî'nin Pascal'a etkisini önceden bertaraf etmektir; nitekim Palacios, fikirsel olarak da metinsel olarak da Gazzâlî ile Pascal'ı karşılaştırmakta ve sadece ikisi arasında bir benzerlik vardır demekle yetinmektedir. Oysa İbnü'l-Arabî'nin düşüncesini *Hristiyanlaştırılmış İslâm* (*el Islam christianizado*, 1931) adlı eserinde Palacios iki yüzlülük sergileyerek, "İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd fikri ile Hristiyanlık arasında bir benzerlik vardır" demekle yetinmeyip, onun üzerindeki Hristiyanlık etkisinden bahseder.

Hatta Palacios, işini sağlama almak için, İslâm öncesi zamanlarda, Hristiyan zühdünün Araplar arasına girdiğini ileri sürer. Meşhur şâir Ümeyye bin Ebî Salt'ın, Yahudi-Hristiyan rûhiyâtının etkisini taşıyan tipik bir kimse olduğunu ve böylece onun Kur'ân'daki ve hadislerdeki etkisinin tartışmasız olduğunu söyler.[10] Kur'ân'daki

9 Massignon (L.): Essai sur les Origines du Lexique Techique de la Mystique Musulmane, yeni baskı, Paris, 1954, ch. I ve II.

10 Agy.: Age., s. 11.

Hz. İbrahim'in diniyle ilgili Haniflik sözünü kendisine bir kanıt olarak gösterir. Yahudilik ve Hristiyanlık'tan çok önce yaşamış Hz. İbrahim'in ve Haniflik'in bu dinlerle ne ilgisi vardır? Kaldı ki, Kur'ân'da Haniflik, İslâm ve Müslümanlık olarak tanıtılır; oysa Yahudi-Hristiyan geleneğinde Haniflik, müşriklik olarak anlatılır. Aksine bu farklılık, Kur'ân'ın Yahudi-Hristiyan geleneğinden etkilenmemiş olduğunu gösterir.

Câhiliye Araplarından Yahudi ve Hristiyanlık'tan etkilenmiş kimseler olabilir. Belki bu etkinin Kur'ân'a girmesi, Kur'ân'ın bir vahiy eseri değil de Hz. Muhammed gibi bir kimsenin onu yazmış olmasıyla açıklanabilir. Zaten Ortaçağ'da olduğu gibi bugün de bazı papazlar ve oryantalistler Hz. Muhammed'i Kur'ân'ın yazarı ve derleyicisi olarak görürler.[11] Palacios'un da aynı görüşte olduğu anlaşılıyor. Çünkü İncillerin her birisinin bir yazarı vardır; yazarlar kendi bilgilerine göre İncilleri oluşturmuşlardır. Madem onlara göre Kur'ân Hristiyanlık'tan etkilenmiş ise, Kur'ân'ın da bir insan yazarı olmalıdır.

Kendi kitaplarına bile vahiy olarak bakamayan, insanı (Hz. İsâ) tanrı gören bir dinin mensuplarından bundan başka daha ne beklenebilir ki! Tekrar esas konumuza dönelim.

Hinduizm'de ise, kötü ruhlar için reenkarnasyon bir çeşit ceza ve arınma vasıtasıdır. Temiz ruhlar doğrudan Nirvana'ya ulaşırlar. Dolayısıyla kötü ruhlar için, dünyada bir canlıdan diğer bir canlıya geçiş olan reenkarnasyon bir çeşit cehennem ve azaptır. Bu azapla kötü ruh kendisini temizlerse, ancak Nirvana'ya dönebilir. Hinduizm'de aynı şekilde ölüleri yakıp, küllerini nehirlere dökmek de bir çeşit bedenin temizlenmesi olarak görülür.

Âhiret inancı, putperestler daha çok Baba putun insanlara hem bu dünyada, hem de âhirette ceza vermesi olarak görünür. Örneğin; Yunan mitolojisinde ve dinlerinde Baba put Zeus, istediğinde insanları cezaya çarptırır. İyi insanların rûhu gökyüzüne çıkar; kötü insanların ruhu, yeraltına gider. Yunan putperestliğine göre, diğer putperestliklerde olduğu gibi gökyüzü, Cennet'tir; yeraltı, Hades,

11 Bunların en son örneklerinden birisi, H. Motzki'dir: "Alternative Accounts of the Qur'ân's Formation", *The Cambridge Companion to the Qur'ân*, ed. J. D. McAuliffe, Cambridge University Press, 2006, s. 59.

Cehennem'dir. Konumuz dinlere göre âhiret inancı olmadığından verdiğimiz bu kısa bilgiyle yetinelim.

Her dinî toplumda olduğu gibi, İslâm dünyasında da Mecûsîlik ve Yunan felsefesinin tesiriyle mülhidler (ateistler), şüpheciler ve zındıklar gibi insanlar var ola gelmiştir. Bunlar âhiret hayatının varlığını ya doğrudan inkâr etmişlerdir ya da şüphelenmişlerdir. Deistik düşünürler de Hind kültüründeki Brahmanlar gibi, Tanrı'nın varlığını kabul etseler de, âhiret inancını kabul etmemişlerdir.

İşte bu nedenle, bazı bilginler insanlara âhirete imân etmenin dinî olduğu kadar aklî olduğunu göstermek için çeşitli çeşitli kanıtlar ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunlardan birisi de, Batı'da Pascal Oyunu olarak bilinen ispat şeklidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PASCAL OYUNU'NUN MÜSLÜMAN KURUCULARI

Burada Pascal'dan çok önce Pascal Oyunu'nun esasını kurgulamış olan Müslüman bilginlerden kısaca bahsedeceğiz.

I . Pascal Oyunu'nun Mûcidi Olarak Hz. Ali

Peygamberimizin amcasının oğlu olan Ali bin Ebî Tâlib (Mekke, 599-Kûfe, 661), Hz. Hatice'den sonra Müslüman olan ikinci kişidir. Hz. Ali, dördüncü halîfedir ve 656-661 yılları arasında halîfelik yapmıştır. Cennet ile müjdelenen on kişi arasındadır. Dört halîfe ve ilk Müslümanlar arasında en bilgin ve en cesur kimse kabul edilir. Peygamberimizden 586 hadis rivayet etmiştir. Hz. Ali, Gazzâlî'nin anlatımına göre, "Pascal Oyunu" denen akıl yürütmeden ilk söz eden kimsedir. Gazzâlî'nin konuyla ilgili Hz. Ali'den naklettiği sözleri, *Nehcü'l-Belâğa*'nın bazı nüshalarında vardır; bazılarında yoktur. *Nehcü'l-Belâğa*, Hz. Ali'ye nisbet edilen hutbelerin, mektupların ve bilge sözlerin toplandığı bir eserdir. Eseri derleyen, Muhammed Şerîf er-Râdî (970-1015)'dir.

Namaz kılmak için abdest aldığı sırada Hz. Ali'ye bir Arap putperest: "Yâ Ali! Niçin bu kadar zahmete giriyorsun? Allah ve âhiret

yok ki!" diyor. Hz. Ali de ona: "Senin dediğin gibi Allah yoksa, ne sen, ne de ben hiçbir şey kaybetmeyiz. Ya varsa; ben kazanırım, sen kaybedersin."[12] diyor. İhtimaller mantığına dayanan bu akıl yürütme, daha sonra bazı Müslüman kelamcılar ve filozoflar tarafından, özellikle de Gazzâlî tarafından anlatım bakımından zenginleştirilmiştir. Gazzâlî'nin Batı'ya etkisiyle Hz. Ali'nin bu akıl yürütmesi 15. yüzyıldan itibaren Batı'da da kullanılmaya başlanmıştır.

Hz. Ali'nin ölüm ve âhiret ile ilgili söylediği diğer sözlerinden bazı seçmeler yapalım:

"İnsanın nefes alışı, ölüme doğru adım atışıdır."[13]

"Gerçekten de Tanrı'nın bir meleği vardır; her gün bağırır: 'Doğun ölmek için, toplayın yok olmak için, yapın yıkılmak için.' "[14]

"Ölümle rahata kavuşan, ölü değildir; asıl ölü, diriyken ölmüş adamlardır."[15]

"Dünya, güzel ve iyi sayılsa bile, Tanrı'nın sevap yurdu ondan daha yücedir, daha üstündür."[16]

"Gerçekten de siz, içinizden, ölen kişinin gördüğünü görseydiniz feryat eder, inleyip sızlardınız; korkardınız; dinlerdiniz; itaat ederdiniz. Ama onların gördüklerini göremiyorsunuz; perde var gözlerinizin önünde. Yakındır; kaldırılacak, atılacak o perde."[17]

"Şükürler olsun Allah'a ki rahmetinden ümit kesilmez, nimetinden ümitsizliğe düşülmez. Rahmetinden yeise kapılan olmaz; kulluğundan baş çeken bulunmaz. Öyle bir mabuddur ki rahmeti eksilmez, nimeti yok olup bitmez. Dünya bir yurttur ki son bulması, yok olması, ehlinin de onu bırakıp gitmesi, göçüp yitmesi mukadder. Pek tatlıdır, yemyeşil; ama dileyenden tezce kaçar gider; can gözüyle ona bakan varlığından şüpheye düşer. En güzel,

12 Hz. Ali. *Nehcü'l-Belâğa*, Kahire, 12904; Gazzâlî: *İhyâ'*, Kahire, 1312 H., c. IV, s. 43; Agy.: *Mîzânü'l-Amel*, Kahire, 1328 H., s. 12; Seyyid Murtaza: *İthaf*, Kahire, 1311 H., c. VIII, s. 628.

13 Hz. Ali, *Nehcü'l-Belâğa*, çev. A. Gölpınarlı, Ankara, tz., s. 216.

14 Agy.: Age., s. 220.

15 Agy.: Age., s. 232.

16 Age., s. 247.

17 Hz. Ali. *Nehcü'l-Belâğa*, Karacaahmet Sultan Yay., No: 4, İstanbul, 2000, s. 53.

en hayırlı bir azıkla göçüp gidin oradan; yetecek şeyden fazlasını istemeyin; sizi götürecek nesneden ziyadesini dilemeyin ondan."[18]

"Nasıl anlatayım bir yurdu ki evveli mihnettir, meşakkattir; sonu yok olup gitmektir. Helâlinde hesap var; haramında azap var. Kim o yurtta zenginleşmişse sınanmalara düşmüştür. Kim yokluğa, yoksulluğa uğramışsa hüzünlere batmıştır. Kim onu elde etmeye çalışırsa ondan yiter gider o; kim oturur, dilemezce ona gelir çatar o. Kim ibretle ona bakarsa onu görüş sahibi eder o; ama kim ona istekle, hasretle bakarsa, onu kör eder o."[19]

"Aldatıcıdır dünya; onda ne varsa hepsi de insanı aldatır. Fânîdir; onda olanların hepsi de yok olur. Dünyanın devleti elden ele dolanır. Sizden önce uzun ömür sürenlerin, eserleri kalanların, boyuna olmayacak ümitlere düşenlerin, yardımcıları hazır duranların, orduları çok olanların yurtlarında değil misiniz ki? Onlar da dünyaya taptılar, hem de nasıl taptılar? Dinlerini bırakıp dünyayı aldılar; hem de nasıl aldılar? Ondan sonra da kendilerine, konaklayacakları yere götürmek üzere yolluk almadan, o güç yolları belleri aşacak bineklere binmeden göçüp gidiverdiler. Dünyanın onlardan birini, karşılık bir şey alıp bıraktığını yahut onlara yardım edip dostlukta bulunduğunu yahut da onlarla bir hoşça konuşup dostluk kurduğunu duydunuz mu hiç? Hayır, aksine onları kötü olaylara uğrattı; yaşayışlarını yıprattı; yüzüstü yere attı onları; ayaklarının altında ezdi, bitirdi onları; onlara ancak ölümle yardım etti dünya. Sonunda da ebedî olarak ondan ayrılıp gittikleri çağda, ona uyanları, onu seçenleri tanımadığını, ona dayananları bilmediğini gördünüz mutlaka. Açlıktan, azıksızlıktan başka bir yolluk mu verdi onlara? Darlıktan başka bir yere mi indirdi onları? Yoksa karanlıklardan başka bir ışıklı yere mi kondurdu onları? Yahut nedâmetten başka bir şey mi sundu onlara? Peki, bu dünyayı bunun için mi seçmektesiniz? Bundan dolayı mı gönlünüzü ona vermektesiniz; ona inanmaktasınız; ona sarıldıkça sarılmaktasınız?

Bilin, bilirsiniz de, onu bırakıp gideceksiniz, oradan göçeceksiniz. '*Kimdir bizden daha kuvvetli*?' (Fussilet 15) diyenlerden öğüt alın. İstemedikleri bineklere bindirilerek kabirlerine indirildiler onlar; konukluğa çağrılmadan mezarlarına kondular onlar. Kerpiç

18 Agy.: Age., s. 56.
19 Agy.: Age., s. 58-59.

parçalarıyla yapıldı kabirleri çürüdü, toprak oldu kefenleri; çürümüş kemikler komşuları oldu. Onlar da öyle bir komşu kesildiler ki çağırana gidemezler artık; düştükleri zilleti gideremezler artık; feryad edene aldırış bile edemezler artık. Üstlerine yağmur yağsa ferahlanmazlar; kıtlık gelip çatsa ümitsizliğe düşmezler. Görünüşte bir topluluktur onlar, ama yapayalnızlar. Birbirlerine komşu olmuşlardır; fakat birbirlerinden ayrılmışlardır, uzaklaşmışlardır. Birbirlerine yakındırlar;, fakat birbirlerini dolaşamazlar; akraba olmuşlardır, hallerini hatırlarını soramazlar. Kinleri yitmiş, halim, selim olmuş kişilerdir; hasretleri ölmüş, bilgisizdirler. Ne zararlarından korkulur onların, ne kötülüklerini gidermek için bir şey düşünülür haklarında. Yerin üstünü bırakmışlar, karanlığa varmışlardır. Geniş yeryüzünü bırakmışlar, daracık bir yere sığınmışlardır; ehillerinden, ayallerinden ayrılmışlar, garip olmuşlardır. Ayakları yalındır; bedenleri çıplak. Dünyadan amelleriyle ayrılmışlardır ancak. Ebedî yaşayış yurduna göçmüşler, orada mekân tutmuşlardır. Nitekim noksan sıfatlardan münezzeh olan da, '*Önce nasıl yaratmaya başladık yarattıysak, tekrar yaratacağız; bu vaadimizdir bizim ve gerçekten de yapacağız, gücümüz yeter yapmaya*' (Enbiya, 104) buyurmuştur."[20]

II. Hz. Ali'nin Esin ve Oyun'un Kaynağı Olarak Kur'ân

Daha önce, Giriş'te âhiret inancıyla ilgili örnek kabilinden bazı Kur'ân ayetlerinin meâlini vermiştik. Burada hassaten Hz. Âli'nin ve daha sonra el-Ma'arrî, Gazzâlî ve Pascal'ın ihtimaller mantığına göre oluşturdukları Pascal Oyunu'ndaki önermelerin ve akıl yürütmenin yer aldığı Kur'ân âyetlerinin meâlini vereceğiz. Bu ayetlerin Hz. Ali ve sonraki Müslüman bilginlere Pascal Oyunu'nun kuramlanmasında ilhâm kaynağı olduğunu düşünüyoruz. Oyun kavramı, "la'ib" olarak bizzat Kur'ân'da kullanılmıştır.

Âyetleri, Pascal Oyunu'nun mantıksal formatına göre önermeler olarak sıralayalım:

a) Birinci Önerme: Hayatı Oyun ve Boş Görmek

Evrenin, hayatın ve insanın yaratılış amacını düşünmeksizin

20 Agy.: Age., s. 61-63.

Tanrı'yı, dinî ve âhiret hayatını yalanlayanlar veya ciddiye almayanlar için dünya hayatı oyun (la'ib) ve boş eğlenceden (hevâ) ibarettir. Bunu anlatan birçok âyet vardır. Bazıları şöyledir:

"*Onları namaza davet ettiğimiz zaman, onu alay ve oyun konusu yaparlar. Bu, onların düşünmeyen bir toplum olmalarındandır.*" (Mâide: 58)

"*Dünya hayatı bir oyun ve boş eğlenceden başka bir şey değildir. Fakat Allah'a inananlar için âhiret yurdu daha hayırlıdır.*" (En'âm: 32)

"*Biz, gökleri, yeri ve aralarındakileri oyuncular için oyun olsun diye yaratmadık.*" (Enbiyâ: 16)

"*Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlencedir. Şüphesiz asıl hayat âhiret yurdudur; keşke bilebilsek!*" (Ankebût: 64)

"*Allah'a ve âhiret gününe inanmaksızın, şüphe içerisinde eğlenip dururlar.*" (Duhân: 9)

"*Biliniz ki dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat edinme isteğinden ibarettir... Dünya hayatı, aldatıcı bir geçinip gitme olayından başka bir şey değildir.*" (Hadîd: 20)

"*Onları (inançsızları) bırak; dönecekleri günlerine kadar eğlensinler ve oynaya dursunlar.*" (Zuhrûf : 83)

b) İkinci Önerme: Âhiret Hayatına İnanmak veya İnanmamak

Âhiret hayatı, ebedî gerçek hayattır. Buna giden ölüm gibi yollar da gerçektir. Dönüş Tanrı'yadır. Bunun örnekleri de ibret alanlar için dünya hayatında sergilenmektedir. Bu konuyla ilgili olarak da Kur'ân'da birçok âyet vardır. Bazılarını aktaralım:

Ölüm ve dirilmenin doğada örneğinin sergilenmesi:

"*Biliniz ki, Allah yeryüzünü ölümünden sonra tekrar canlandırır. Düşünesiniz diye size âyetlerini böyle açıklıyor.*" (Hadîd: 17)

"*De ki: Yeryüzünü gezip dolaşın da, Allah başlangıçta nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra da âhiret hayatını yaratacaktır.*" (Ankebût: 20)

Herkes ölümlü ve Tanrı'ya dönücüdür:

"*Her canlı ölümü tadacaktır.*" (Âl-i İmrân: 185)

"*Sonra şüphesiz siz de, kıyamet günü Rabbinizin huzurunda muhâkeme olacaksınız.*" (Zümer: 31)

"*Ve siz O'na döndürüleceksiniz.*" (Zuhruf: 85)

c) O halde Kârlı Tarafı Tutmak Gerekir

Âhiret hayatı gerçek olduğuna göre orada pişman olmamak için kazançlı tarafı tutmak.

"*Üstün gelecek olanlar, şüphesiz Allah tarafını tutanlardır.*" (Mâide, 56)

"*Doğrusu dünya hayatı oyun ve eğlencedir; eğer imân eder ve sakınırsanız Allah mükâfatınızı verecektir.*" (Muhammed: 36)

Görüldüğü gibi Pascal Oyunu'nu oluşturan önermeler ve onlarla yapılan akıl yürütmeden çıkarılan sonuç Kur'ân'da sergilenmiştir. Bu, daha önce de belirttiğimiz gibi başta Hz. Ali olmak üzere Müslüman bilginlere ilhâm kaynağı olmuştur.

III. Pascal Oyunu ve el-Ma'arrî

Suriyeli meşhur şâir Ebû'l-Alâ el-Ma'arrî, Halep yakınındaki Ma'arra kasabasında 973 yılında doğmuş ve orada 1058 yılında vefat etmiştir. Bazı şiir kitapları günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en meşhuru *Risâletü'l-Gufrân* adlı kitabıdır. Zamanının akılcı ve şüpheci düşünürlerinden olan el-Ma'arrî, küçük yaşta geçirdiği kızamıktan gözleri kör olmuştur. Gençliğinde İslâm da dahil dinleri ve kelâmî öğretileri eleştirmiştir. Oldukça karamsar bir zihniyete sahipti. Ancak özellikle hayatının sonuna doğru bu durumdan kurtularak kendisini zühd ve takvâya vermiştir.

El-Ma'arrî, şu şiirinde Hz. Ali'den sonra, Gazzâlî ve Pascal'dan önce Allah'a ve âhiret gününe inanmanın kazançlı ve kârlı olduğuna işâret etmiştir:

"Astronom ve tabib, her ikisi de
Ölüler dirilmeyecektir iddiasında bulundular.
Kendinize bir bakın derim:
İddianız gerçekse kaybedecek bir şey yoktur;
Benim dediğim doğruysa, kaybedenler siz olacaksınız."[21]

21 El-Ma'arrî: *Risâletü'l-Gufrân*, Kahire, 1907, s. 134-135. Ayrıca benzer ifadeler için bkz. s. 137, 139-148, 174.

قالَ المَنجّمُ والطّبيبُ كِلاهما
لا تُحشَرُ الأجسادُ؛ قلتُ: إليكما
إن صَحّ قولُكما، فلستُ بخار،
أو صَحّ قولي، فالخَسارُ عليكما

Gazzâlî, Oyun konusunu ele aldığı *İhyâ*'da ve *Kitâbü'l-Erba'în* adlı eserlerinde Ma'arrî'nin bu dizelerini aktarmıştır. Birinci eserinde el-Ma'arrî'nin ismini zikretmiştir; ikincisinde zikretmemiştir.[22]

Ayrıca Ma'arrî, "Luzûmiyât" adlı dizelerinde hayatı çanakçı-çömlekçi atölyesine ve insanı da çanak çömleğe benzetir ve özetle şöyle demek ister: Evreni yaratıp insana değer veren Allah, ölümü ve ötesini onun değeri için var etmiştir. Aksi halde insanın değeri, çanak çömlek atölyesinde çömlekçinin ürettiği çanak ve çömlekten öteye geçmez. Bir kısmı yapılırken kırılır; bir kısmı kullanılırken kırılır. Nihayet işi bitmiş veya kırılmış çanak çömlekler etrafa veya çöplüğe atılarak terk edilirler. Çömlek veya testiden insanın tek farkı, çömlekçi sanatına değer vermediği için eserlerinin arkasını aramadığı halde, Allah sanatına değer verdiği için toprağa atılan insanı dirilterek yeniden değerlendirecektir. Çünkü el-Ma'arrî, "Bizim için bir Yaratan vardır. O'nun ezelî olduğu konusunda aklın şüphesi yoktur... Var mıdır; yok mudur lafını kim çıkardı!" diyerek, ölümün küllüğe atılma olmadığına inanır.

Ma'arrî'nin hayatı çanak-çömlek atölyesine benzetmesi, kendisinden sonra başta Ömer Hayyâm ve Anatole France olmak üzere bazı düşünür ve yazarlar tarafından tekrarlanmıştır. Emin er-Reyhânî ve H. Dâniş gibi araştırmacılar, onların Ma'arrî'ye benzerliklerinden ve hatta Ma'arrî'nin onlar üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkisinden de söz ederler.[23] Ancak Ömer Hayyâm ve Anatole France benzetmeyi, öbür dünya kaygısıyla karamsarlık ve kötümserlik betbahtlık bağlamında kullanmışlardır. Örneğin; *Epikür'ün Bahçesi* adlı eserinde Anatole France (1844-1924) şöyle der: "Kelâmın (*theologie*) öğrettiği gibi, hayatın bir imtihan olup

22 Gazzâlî: İhyâ, IV, s. 43; *Kitâbü'l-Erba'în*, Kahire, 1328 H. s. 215.

23 Dâniş (H.): Ömer Hayyam, *Rubâîler*, çev. M. Kanar, Şule yay., İstanbul, 2012, s. 553-556.

olmadığını bilmiyorum; her hâlukârda isteyerek boyun eğdiğimiz bir imtihan değildir. Koşulları yeterli bir açıklıkla kaideleştirilmemiştir. Doğar doğmaz ölen çocuklar için, budala ve deliler için, hayatın imtihanı nedir? Daha önce yanıtı verilen bazı itirazlar işte bunlardır. Onlara her zaman yanıtlar verilir; yanıtlar ikna edici olmamasındandır ki, sürekli birçok yanıt vermeye mecbur kalınıyor. Hayat bir sınav salonuna benzemez. Hayat daha ziyade, bilinmeyen amaçlarla kullanılmak için ve birçoğu daha kalıpta kırıldığı için hiç kullanılmadan yararsız parçalar olarak fırlatılmak üzere her türlü çanak çömleğin üretildiği çanak çömlekçinin geniş bir atölyesine benzer. Diğerleri de, sadece bir kısım abes ve iğrenç işlerde kullanılır. Bu çanak çömlekler, bizleriz."[24]

IV. Pascal'ın Öncüsü Olarak Gazzâlî

Hz. Ali ve el-Ma'arrî'den sonra Pascal Oyunu hakkında etraflıca düşünce üretmiş ve Blaise Pascal'ı da etkilemiş önemli düşünür Gazzâlî'dir.

1. Gazzâlî'nin Kısa Hayatı ve Eserleri

Latinler arasında "Alghazel" olarak bilinen Gazzâlî, İslâm dünyasının önemli düşünürlerinden birisidir. Tam adı, Ebû Hâmid Muhammed ibn Muhammed el-Gazzâlî (veya el-Gazâlî)'dir. Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Gazâle kasabasında H. 450/M. 1058 yılında doğmuştur. Önce Tûs ve sonra Curcân'da eğitim görmüştür. Eğitimini tamamlamak için daha sonra Nişabur'a gitmiştir; orada meşhur kelâmcı el-Cuveynî'nin derslerine devam etmiştir; aynı zamanda sûfî Fârmedî'den de dersler almıştır. Henüz otuzlu yaşlarındayken Gazzâlî, özellikle derin kelâmî bilgisiyle Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın veziri Nizâmü'l-Mülk'ün (öl. 1092) ilgisini çekmiştir. Bu nedenle Nizâmü'l-Mülk'ün daveti üzerine, Bağdad'daki kendi adını taşıyan Nizâmiye Medresesi'ne kelâm hocası olarak atanır; aynı zamanda medresenin müdürlüğünü de yürütür.

Daha önce çocukluğunda ve gençliğinde geçirdiği gibi bir şüphe kriziyle üç-beş yıl kaldığı Nizâmiye Medresesi'nden ayrılır. Önce hac için Mekke'ye gider; sonra Şam'a döner; orada iki yıl kaldıktan sonra Kudüs'e geçer. Rivayete göre, daha sonra İskenderiye'ye

24 Anatole France: *Le Jardin d'Épicure*, Paris, 1895, s. 96

gider ve oradan da Mağrib'e giderek Sultan Yûsûf bin Taşfîn ile görüşür. Ţekrar Bağdad'a döner. Nizâmü'l-Mülk'ün oğlu vezir Fahrü'd-Devle'nin isteğiyle Nişabur Nizâmiye Medresesi'ne hoca olarak atanır. Bir müddet orada vazife yaptıktan sonra, memleketi Tûs'a döner.

Gazzâlî, Tûs'ta bir yandan eser yazmaya devam ederken bir yandan da özel öğrencilerine dersler verir. Genç sayılabilecek bir yaşta, 53 veya 54 yaşında H. 505/M. 1111 yılında orada vefat eder.

Huccetü'l-İslâm lakabıyla meşhur olan Gazzâlî, dînî ve aklî ilimlerin her alanında birçok değerli eser yazmıştır. Felsefe ve Kelâm konularında özgün görüşler ortaya koymuştur. Önemli eserlerinden bazılarını zikredelim.

1. *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*
2. *el-İktisâd fî'l-İ'tikād*
3. *el-Munkızu mine'd-Dalâl*
4. *Kitâbu'l-Erba'în*
5. *Mi'yâru'l-İlm*
6. *Mîzânü'l-'Amel*
7. *Cevâhiru'l-Kur'ân*
8. *Makāsıdü'l-Felâsife*
9. *Tehâfütü'l-Felâsife*
10. *el-Ma'ârifü'l-Akliyye*
11. *el-Kistâsü'l-Mustakîm*
12. *Kimyây-ı Sa'âde*
13. *Nasihâtü'l-Mulûk*
14. *ed-Durratü'l-Fâhira*
15. *İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*
16. *Mişkâtü'l-Envâr*
17. *el-Hikme fî Mahlûkātillâh*

2. Gazzâlî'nin Oyun Tasarımı

Gazzâlî, Oyun'u anlatırken, onu insanın hayattaki maddî ve manevî etkinliklerinden bolca örnekler vererek tasarımlar. Akıl yürütme ve ticaret hayatındaki çeşitli ticarî etkinlikler en çok kullandığı örneklerdir. Gazzâlî'nin Oyun tasarımını eserlerinden seçti-

ğimiz alıntılarla kendi ağzından anlatmaya çalışacağız.

(1) Ticaret: "Kâfirlerin aldanması: Bunların bir kısmını dünyalık şeyler ve bir kısmını da şeytan aldatmıştır. Dünya hayatının aldattığı kâfirlere gelince; bunlar, 'Peşin, dâima veresiyeden hayırlıdır. Dünya peşîn, âhiret ise veresiyedir. Netice, dünya âhiretten hayırlıdır. Bu bakımdan hayırlı olanı tercih etmek lazımdır.' dediler ve yine, 'Yakîn şüpheden hayırlıdır. Dünya zevkleri kat'î, âhiret ise şüphelidir. Kat'î bildiğimizi şüpheli olan ile değişemeyiz.' derler ki, bütün bunlar İblis'in şu kıyasına benzeyen fâsid kıyaslardır: Kur'ân-ı Kerîm'in beyânına göre İblis: '*Ben ondan (Âdem'den) hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu topraktan yarattın.*' (Sâd 76) dedi. Allahu Teâlâ buna işâret ederek: '*Onlar âhirete bedel dünya hayatını satın almış kimselerdir. Bundan dolayı kendilerinden azap kaldırılıp hafifletilmeyecek, onlara yardım da edilmeyecektir.*' (Bakara 86) buyurmuştur. Bu gibi aldanmanın tedavisi ya imân veya burhandır.

Yalnız imân ile tasdîke gelince; '*Sizde olanlar tükenir, ama Allah katında olanlar sonsuzdur.*' (Nahl: 96), '*Âhiret hayırlı ve sonsuzdur.*' (A'lâ: 17), '*Dünya hayatı, aldanma metâ'ından başka bir şey değildir.*' (Âl-i İmrân: 185), '*Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın.*' (Lokmân: 33) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem bunları birçok kâfirlere okumuş ve kâfirlerin bir kısmı, hiç delil aramadan bunlara inanıp tasdîk etmiştir. Diğer bir kısmı da: 'Sen gerçek peygamber misin? Doğru söyle' demişler. Peygamberimiz de: 'Evet peygamberim.' dedikten sonra inandılar ve burhân aramadılar. Avâmın imânı budur. Bu sayede aldanmaktan kurtulmuşlardır. Bu tasdîk, tefrîk yapamayan bir çocuğa velîlerinin, 'Mektep oynamaktan hayırlıdır.' dediklerine inanması gibidir.

Burhân ve delil ile ma'rifete gelince; bu da, şeytanın kalbinde tezvîr ettiği bu kıyasın fesâdının yolunu bilmesidir. Çünkü her mağrûrun aldanmasının bir sebebi vardır. Bu sebep de delildir. Her ne kadar herkes âlimler gibi mukaddimeler kurup *suğrâ* ve *kübrâ*lar yaparak bir neticeye varamazlarsa da yine her delil, içinden doğma bir nevi kıyasdan gelir ve bu kıyasa bağlanır. Şeytanın tanzîm ettiği bu kıyasın iki aslı vardır: Birincisi, dünyanı peşin ve âhiretin veresiye olmasıdır ki, bu kısım doğrudur. İkincisi, peşin veresiyeden

hayırlıdır, aslıdır ki, burada iltibas vardır. Gerçek böyle değildir. Çünkü peşin, miktar ve maksatta veresiye gibi ise, peşin hayırlıdır. Fakat veresiye daha çok ise o zaman veresiye hayırlı olur. Zira aldanmış olan bu kâfir, veresiye on dirhem alabilmek için ticaretinde bütün servetini verir. 'Peşin veresiyeden hayırlıdır, malım elimde kalsın.' demez.

Tabip kendisine, sevdiği yemeklerin ilerde zararı dokunacağını haber verdiği anda, hemen onları yemekten vazgeçer. 'Peşin veresiyeden hayırlıdır.' deyip bugünkü zevkine bakmaz. Gelecekteki tehlikeyi önlemek için peşin zevklerinden ferâgat eder. Bütün ticaret erbâbı servetlerini eline alır. Kara, deniz (ve hava) yolculuklarına katlanır, zahmete girerler. Maksat, peşin paraları ile ilerde ticaret etmektir. Gelecekteki on dirhem, şimdiki bir dirhemden hayırlı olduğuna göre, zaman bakımından dünyanın zevki ile âhiret zevkini bir karşılaştırsın. Dünyanın ömrü, âhiret ömrünün milyonda biri kadar değildir. Dünyanın ömrü asır ise, âhiretin ömrü sonsuzdur. Burada biri terk etmekle âhirette milyarları alacakmış gibidir. Sonsuz ve hudutsuz bir mükâfat alacaktır. Nevi bakımından bir mukayese ederse, dünya nimetlerinin çeşitli sıkıntı ve kederlerle dolu olduğunu, âhiret zevklerinin ise, sâfî ve her türlü karışıklıktan ârî olduğunu görür ki, 'Peşin veresiyeden hayırlıdır.' görüşünde yanıldığı ortaya çıkar. Bu, açık bir aldanmadır ki bunun doğuşu, meşhûr olan 'Lâfz-ı âmm'ı ıtlâk edip 'Hâss'ı murâd etmektir. Aldanmış insan, bunun husûsî manasından gaflet etmiştir. Zira 'Peşin veresiyeden hayırlıdır.' diyen ve bu sözü mutlak olarak söyleyen, onun husûsî manasını murad etmiştir ki, ikisi bir olduğu zaman 'Peşin veresiyeden hayırlıdır.' demek istemiştir. Bu defa da şeytan başka bir kıyasa başvurur ve der ki: 'Kesin ve şüphesiz olan şeyler, şüpheli olandan hayırlıdır. Dünya, şüphesiz ve kat'îdir, âhiret ise şüphelidir.' Bu kıyas, birinci kıyasdan daha fâsiddir. Zira bunun iki aslı, her iki mukaddimeleri de bâtıldır. Şüphesiz olarak bilinen şeyin şüpheli olan şeyden hayırlı olması, ikisi müsavî olduğu zamandır. Yoksa tüccarın çektiği zahmet kesin kârında ise şüphelidir. Öğrencinin çektiği zahmet kesin, fakat müderrisler seviyesine ulaşması şüphelidir. Avcının çektiği zahmet kesin, avlaması ise şüphelidir. Bütün bunlarda şüphe için kat'î olanı terk etmek vardır. Fakat tüccar, 'Ben ticaret etmezsem, büyük zarar eder ve neticede aç kalırım.

Şayet alışveriş edersem, zahmetim az ve kârım çok olur.' der. Hasta da böyledir. Şifa bulacağı kat'î olmadığı halde, bilerek ilaçların acılığına dayanır da ileride gelmesi muhtemel olan hastalığa binaen 'İlaçların peşin acılığı daha ehvendir.' der. Bütün bunlar gibi, âhiret hakkında şüpheli olan kimseye de vâcib olan, 'Sabır günleri azdır; nihâyet bunlar ömür boyu olan şeylerdir. Âhiret ise uçsuz bucaksızdır. Şayet âhiret hakkında dedikleri yalan ise, yaşayışımızda bazı zevklerimden mahrûm kalacağım ki ezelden dünyaya gelinceye kadar zaten yokluk ve mahrûmiyet içinde idim. Şimdi de kendimi yoklukta kabul edeyim. Şâyet dedikleri doğru ise, bunun sonunda cehennemde ebedî yanmak vardır. Buna kimse dayanamaz. O halde gereğini yapayım.' demelidir. Bunun için Hz. Ali (r.a.) bazı mülhid ve münkirlere hitâben, 'Sizin dediğiniz doğru çıkarsa, siz de kurtuldunuz, biz de kurtulduk. Şayet bizim dediğimiz doğru çıkarsa (ki doğrudur) o zaman biz kurtuluruz; fakat siz helâk oluyorsunuz.' demiştir. Şüphesiz Hz. Ali'nin bu sözü âhiret hakkında herhangi bir şüphesinden değil; fakat mülhidlere kendi akıllarının anlayabileceği şekilde konuşmak ve kesin olarak âhirete inançları yoksa, aldanmış olduklarını bildirmek içindir.

(2) Doğru Akıl Yürütme: "Sözlerindeki ikinci asıl ve mukaddime, 'Âhiret şüphelidir!' sözüdür. Bu da birinci asıl gibi hatadır. Âhiretin varlığı mü'minlere göre şüpheli değil, kesindir...

Şimdi biz yine mevzûmuza dönelim. Maksadımız, şeytanın, 'Âhiret şüphelidir.' şeklindeki aldatması, ya taklit yolu veya bâtınî olan basîret ve müşâhade yolu ile reddedilir. Mü'minler, itikad ve dilleri ile Allah'ın emirlerini zâyi edip sâlih amellereri terk ettikleri, şehvet ve ma'siyete büründükleri zaman, bu gurur ve aldanışla kâfirlere arkadaş olurlar. Zira onlar dünya hayatını âhiret üzerine tercih etmişlerdir. Bu bakımdan onlar, kâfirlerle birleşmiş olmakla beraber onların asıl imânları kendilerini ebedî cehennem azabından korumuştur. Bununla beraber yine bunlar mağrûr ve aldanmışlardır. Gerçi onlar âhiret hayatının dünya hayatından hayırlı olduğunu kabul etmişler, fakat iş ve gidişleri ile dünyaya meyletmiş ve onu tercih etmişlerdir. Tamamen kurtulabilmek için kuru bir imân kâfi gelmez. Nitekim Allahu Teâlâ: '*Doğrusu Ben, tevbe edeni, inanıp yararlı iş işleyerek doğru yola gideni bağışlarım.*' (Tâ-Hâ: 82)...

Bunların hepsi aldanmadır. Sebebi, İblis'in fâsid olan kıyaslarıdır. Şerrinden Allah'a sığınırız. Çünkü bunlar dünyada Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri mukayese ederek âhirette de aynı nimetlere ulaşacaklarını; dünyada azâb edilmediklerini mukayese ederek âhirette de azâb edilmeyeceklerini sanırlar..."[25]

"İşte bütün bunları düşünmekle, kendine galebe çalan zevklerini tedavi etmeli ve onları terk etmeye kendini zorlamalıdır. Şu üç günlük fâni dünyada zevklerinden ayrılamayıp onların düşkünü olduğuna göre, ucu bucağı olmayan ve sonu gelmeyen ebedî hayatta o mahrûmiyetlere nasıl katlanacağını, sabır acısına dayanamadığı halde cehennem ateşine nasıl dayanacağını düşünmeli ve kendi kendine, 'Ben, dünyanın binbir mihnetle karışık yaldızlı şeylerine karşı sabır ve tahammül gösteremediğim halde, âhiretin, her türlü bulanıklıktan sâfi ve daimî olan zevklerinden mahrum olmaya nasıl dayanacağım?' demeli ve günahtan vazgeçmelidir.

Peygamber'in haberlerinde, şüphe ederek yapılan ve küfür olan isyandan vazgeçmesi için düşünmesi gereken şeyler, peygamberin doğruluğudur. Bu husus üzerinde durmak, sözü çok uzatır, fakat aklına uygun pek yakın olan bilgi ile onu tedavi etmek de mümkündür. Ona şöyle sorulmalı: 'Size göre mucize ile takviye edilen peygamberlerin doğruluğu mümkün müdür? Yoksa bir adamın bir anda iki yerde bulunmasının muhâl olduğu gibi muhâl midir?' Şayet, 'Evet, bunun gibi muhâldir' derse, bu adam kabil-i hitâb olmayan bir bunaktır. Çünkü aklı başında hiç kimse böyle düşünmez. Şayet, 'Şüpheliyim' derse, ona deriz ki; 'Kısa bir müddet yanından ayrıldığın yemeğin için bir adam sana, 'Bu yemeğe yılan girdi ve zehirini akıttı' dese, sen de bu adamın sözünden şüphelensen –bu yemek en sevdiğin bir yemek olsa ve hatta çok acıktığın bir zamana da tesâdüf etse- bu yemekten yer misin, yemez misin?' Şüphesiz adamın vereceği cevap, 'Yemem!' olacaktır. Çünkü adam yalan söylemişse, en çok bana yapabileceği, beni bu yemekten mahrum etmek ve bir an için aç bırakmaktır. Fakat şayet doğru ise, bundan yemek hayatıma mal olacaktır. Şüphesiz açlığa sabır, korunarak, ölüme dayanmaktan daha ehvendir. Verdiği bu cevap karşısında adama, 'Nasıl olur da bilemediğin bir adamı, bütün peygamberler, velîler, âlimler, hakimler ve bütün aklı başında olanlar üzerine tercih eder, ona inanırsın da onlara inanmazsın? Halbuki bu adam

25 Gazzâlî: *İhyâ'*, c. III, s. 365-378; Türkçe çeviri, c. III, s. 814-821.

bu sözü herhangi bir maksatla da söylemiş olabilir. Fakat ötekilerin hiçbir maksadı yoktur. Her ne kadar azabın keyfiyetinde ihtilâf edilmişse de varlığında müttefiktirler. Bütün bunlar doğru söylüyorlarsa, ebedî azabda kalmış olursun. Bir an için yalan söylediklerini kabul etsek bile, geçici ve karışık olan bazı zevklerinden mahrum kalırsın' denmeli. Şayet biraz aklı varsa bu düşünce karşısında kendisinin yola gelmesi lâzımdır. Zira şu sayılı günler, sonsuz ve ebedî hayat ile mukayese edilmez. Hatta dünyanın tümünü zerreler halinde kabul etsek ve bir kuş bir milyon senede bir zerreyi yese, yine bu hayat, bir gün tükenecektir; fakat ebedîlikten bir şey kaybolmaz. Aklı başında bir adam ebedî kalacağı hayatının saâdeti için nasıl olur da en çok yüz yıl şehvetlerine sabredemez? Bu hususta Ebû'l-Alâ Ahmed b. Süleyman (el-Ma'arrî) şöyle diyor:

'Astronomi ve tıp bilginleri, ölülerin dirilemeyeceğini söylerler.

Onlara derim ki:

Sözünüz doğru çıkarsa, benim bir kaybım yok; ben doğru çıkarsam siz kaybedeceksiniz.'

Bunun için Hz. Ali, gerçekleri anlamaktan âciz bazı sivri akıllı ve şüphe içinde olan kimselere, 'Sizin duyduğunuz doğru çıkarsa, hepimiz kurtulduk; ama benim dediğim doğru çıkarsa, o zaman ben kurtuldum ve işte siz helâk oldunuz. Her hâlükârda emniyetli yolu seçenden daha akıllısı var mı?' dedi."[26]

(3) Mutluluk İstemi: "Saadete kavuşmamak veya bu yolda en ufak bir gevşekliğe kapılmak kişi hesabına gerçek bir aptallık ve ciddi bir saflıktır. Sözün burasında, 'Saadet nedir?' diye bir soru akla gelebilir.

Hemen cevap vererek söyleyelim ki gerçek saadet, âhiret saadetidir. Bu, ölümsüz bir ebedîlik, acısız bir lezzet, kedersiz bir sevinç, yoksulluğa uğramayan bir zenginlik, eksiksiz bir olgunluk ve zilletsiz bir izzet demektir.

Daha açıkçası, her isteyenin her isteğine, her dileyenin de her dileğine temelli kavuşmasıdır. Hem de öyle bir şekilde ki sonsuza doğru akıp giden zaman içinde hiçbir kesintiye uğramadan. İşte gerçek âhiret saadeti budur. Meselâ; sadece hardal taneleriyle dolu

26 Gazzâlî: *İhyâ'*, c. IV, s. 43-45; Türkçe çeviri, C. IV, s. 107-109.

olan bir dünyanın var olduğunu düşünelim. Bu tanelerden bir milyon yılda bir de bir kuş gelip almış olsun. Kuş bu taneleri alıp götüre götüre bir gün o dünyada hardal tanelerinden eser kalmayacaktır. Fakat bu uzun zaman, sonsuz zamandan bir an bile eksiltemeyecektir. İşte ebedî âhiret hayatı, ebedî âhiret saadeti denince zamanı bu manada anlamak gerekiyor.

Şu su götürmez bir gerçektir: İnsan ebedî saadetin varlığına sarsılmaz bir imanla inandıktan sonra ona kavuşmasını teşvik etmek veya bu yolda tembellik etmesini yermek ihtiyaç duyulan bir problem değildir. Her aklı başında olan kimse saadeti uğruna çalışıp çabalar; didinip çırpınır; hatta bu basit bir dünyalık saadet olsa bile. Hangi insanı elde edeceğini umduğu dünyalık nimetler ve lezzetler peşinde koşarken, bu yolundan önüne dikilen engeller saptırabilmiştir? Yine hangi insanı kazanmak istediği dünyalık bir servetten, onun uğruna katlandığı bir yığın zorluklar ve yorgunluklar alıkoyabilmiştir?

Üstelik de kısa ve sınırlı bir dünya hayatı için bir sürü çalışıp çabalamalardan sonra bir anda sönüveren dünyalık saadet, dünyalık nimetler... Ticaretle uğraşan iş adamları, sanat eserine müşteri arayan sanatçılar, seri halde imalat yapan sanayiciler, ömür boyu kendini ilme adayan ilim adamları... Bütün bunlar ne için çalışıp çabalıyor, ne için bir yığın külfet ve zahmete katlanıyorlar? Hep gelecekte erişecekleri mutluluk ve rahat için değil mi?

Bütün bu saydıklarımız gelip geçici dünyalık nimetler ve mutluluklar uğruna verilen kısır mücadelelerdir. Dünyaya gelişinin gerçek gayesini kavrayan kişi, burada en mutlu bir hayat süreceğini bilse bile ona, sırt çevirerek ebedî olan âhiret saadetine gönül veren kimsedir. Çünkü âhiret saadeti öylesine tadına doyum olmaz bir mutluluktur ki, hiçbir dünyalık zevk onun yerini dolduramaz. O, bir gün uçup gittiğimiz bu geçici ve aldatıcı dünyadan bizi sıcak bağrına basarak rengârenk cennet nimetlerine gark edecek olan ebedî bir muştudur.

Hepimiz biliyoruz ki yeryüzünde dünya malına düşkün olmayan insan hemen hemen yok gibidir. Bir manâda hayat mücadelesi yığın yığın mal ve servet biriktirme yolunda sürüp gider. Hatta bu düşkünlük o derece ileridir ki mesela birine on lira karşılığında bir

ay sonra yüz lira, veya yüz lira karşılığında bin lira alabileceğini teklif etseniz, derhal kabul eder ve parasını size verir. Üstelik de parasını verdiği o müddet içinde açlık acısı çekmeye bile katlanır. Katlanmayan kimse zaten aklı başında bir adam olarak kabul edilmez. Çünkü bir ay gibi kısa bir süre sonra vermiş olduğu az para karşılığında büyük bir paraya konacaktır.

Bir yandan ölüm insanoğlunun ardına pusu kurmuş beklemekte; diğer yandan da mal ve para âhiret saadeti için hiçbir fayda temin etmemektedir. Buna rağmen yeryüzünde mal ve servete düşkün olmayan insan tasavvur etmek pek mümkün değildir.

Belki parasını veren o kimse karşılığını alamadan o ay içinde ölüp gidecek, belki de daha sonraki ay... Şu şartla ki eline geçecek olan o büyük paradan faydalanamadan... Ama yine de o kişiyi çok para karşılığında az olan parasını vermekten hiçbir kuvvet vazgeçiremez.

Sözün burasında sormak gerek: Nasıl oluyor da aklı başında bir kimse ebedî saadetine gölge düşürecek olan azgın şehevî arzu ve istekleriyle bir ömür boyu kıyasıya savaşmaktan vazgeçebilir? Üstelik de böyle bir savaşın karşılığı sonu gelmez âhiret saadeti olursa.

Fakat ne yazık ki insanoğlu âhirete olan imanının zayıflığından dolayı, aydınlık saçan saadet yoluna girmemekte veya girse de tembellik ederek gerekli vazifelerini yerine getirmemektedir. Yok, eğer saadet yoluna sırt çevirişi imanının zayıflığından ileri gelmiyorsa hemen belirtelim ki eksik ve kusurlu bir akıl bile sahibini saadet yoluna girmeye sevk eder. Nerede kaldı ki, tam ve eksiksiz bir akıl sahibini saadet yoluna sevketmesin."[27]

Bence lekesiz kurtuluşa erişebilmek için âhiret hayatının varlığına, öldükten sonra tekrar yeniden dirilerek sorgu suale çekilmenin hak olduğuna iman etmek gerekir. Bu konuda en ufak bir ihmal veya gevşeklik, af kabul etmez bir saflık olur. Bununla birlikte lekesiz kurtuluşa ve ebedî saadete kavuşamamak imanın zayıflığından değil, derin bir gaflet uykusuna dalıştan ileri gelmektedir. Eğer insanoğlu deva bulmaz bir aldanış hastalığına tutulmamış olsaydı, şüphe yok ki imanı sayesinde sonsuz olan âhiret mutluluğuna kavuşacaktı.

27 Gazzâlî. *Mîzânü'l-Amel*, s. 3-4; Türkçe çeviri s. 9-11.

(4) Gelecek Hakkında Farklı Düşünme Biçimleri: "İnsanlar âhirete imân hususunda dört ayrı gruba ayrılırlar:

1- Birinci grup öldükten sonra yeniden dirilerek hesap vermenin hak olduğuna, cennet ve cehennemin varlığına inanırlar...

Birinci gurup, öbür dünyada yeniden dirilmenin ruh ve bedenle birlikte olacağına inanmakta; o bakımdan da âhiret hayatında kendilerine iki çeşit nimetin sunulacağını kabul etmektedirler:

a) Bedenî nimetler: Yiyecek giyecekler, koku alma ve dokunma organlarıyla ilgili zevkler, kadınlar ve manzaralar... Evet, bütün bunlar insanoğlunun öte dünyada bedenî zevk ve safâsını temin edecek olan vasıtalardır.

b) Rûhânî nimetler: Bedenî nimetlerin yanında öylesine rûhânî nimetler ve mutluluklar vardır ki, onları hiçbir insan gözü görmemiş, hiçbir insan kulağı duymamış ve yine hiçbir insan aklına getirmemiştir. Ve bu rengârenk rûhânî nimetler ve lekesiz mutluluklar kesintisiz olarak ebediyen sunulacaktır.

Böylesine nimetlere erişmek ancak derin bilgi ve bol bol amel sayesinde mümkündür.

İşte bu gruba tüm Müslümanlar girer ve öldükten sonra yeniden dirilmenin hem ruh, hem de bedenle birlikte olacağına gönülden iman ederler.

2- İkinci grup İslâm filozoflarıdır. Onlar âhiret hayatında insana bir tek nimetin sunulacağına inanırlar. O öyle bir nimettir ki hiçbir insan aklı onun biçimini, durumunu anlayamaz. İslâm filozofları ona rûhânî nimet adını vermişlerdir.

Bedenî zevk ve nimetlere gelince, onların insanın kendi dışından sunuluşunu inkâra sapmışlar; sadece hayâl etme yoluyla tatmin bulmayı kabule yanaşmışlardır. Tıpkı uyurken rüya görmek gibi... Şu farkla ki uyanınca rüya sona ermekte, fakat öbür dünyadaki hayâlî nimetler ebedî olarak sürüp gitmektedir.

Yine İslâm filozofları iddia etmişlerdir ki âhiret hayatında manevî nimetler, bedenî zevk ve safâlar, vücut azalarını tatmin etmeye çok düşkün olan bir kısım insanlara sunulacaktır. Çünkü onlar sadece bedenî zevk ve safâdan hoşlanırlar, rûhânî zevk ve safânın tadına erişemezler.

Açık seçik olarak görülmektedir ki bu grubun görüşü insanı, saadeti arama yolunda tembelliğe sürükleyecek olan şüpheli bir durum doğurmamaktadır.

3- Üçüncü grup, âhiret hayatında ister hakiki olsun ister hayâlî olsun, bütün bedenî nimet ve zevkleri inkâr yoluna gitmişlerdir.

Bu grupta bulunan kimselerin ileri sürdükleri görüşe göre, öbür dünya hayatında gerçekte bedenî bir zevk ve safâ hayatı sürülmediği gibi, İslâm filozoflarının ileri sürdüklerinin tersine, hayâl etme yoluyla da bedenî bir zevk ve safâ hayatı sürülmeyecektir. Çünkü hayâl yoluyla zevki safâya dalmak, vücut organları vasıtasıyla gerçekleşir. Halbuki ölüm, ruh ile ruhun hayâl etme ve diğer alanlarda duygulanma vasıtası olan beden arasındaki bütün ilgi ve münasebeti keser. Öyle olunca da hayâl etme yoluyla bedenî zevki safâya dalmak diye bir şey yoktur. Üstelik de bedenden ayrılan ruh bir daha geri asla dönmeyecektir.

Demek oluyor ki âhiret hayatında bedenî nimet, maddî zevk ve safâ olmayacak, sadece rûhânî nimetler içinde her türlü zevki tadan mutlu bir hayat yaşanacaktır. Sonra rûhânî nimetler, manevî zevk ve safâlar, değer ve derece itibariyle büyük bir üstünlük taşımaktadır.

Düşününüz bir kere! İnsanoğlu bu dünya hayatında olduğu gibi, öbür dünya hayatında da rûhânî zevklere düşkünlük gösterir, rûhânî acılardan şiddetle kaçar. Daha çok gıdasızlıktan değil de, gam ve kederden sararıp solan sîmalarla karşılaşırlar. Açıkçası rûhânî zevk ve acılar insan hayatında başrolü oynamaktadır.

Yine üçüncü grubu temsil eden kimseler şu iddiayı ileri sürmektedirler: Öbür dünyadaki bedenî zevk ve safâlar, rûhânî zevk ve safâlardan kat be kat aşağı derecededir. Hatta o derece aşağıdır ki, nefis bir yemeğin kokusunu almakla tadına bakmak arasındaki derece farkı kadar. Ve yine âşıkın sevgilisinin yüzünü görmesiyle, onun yatağına girmesi ve onunla cinsî münasebet kurması arasındaki derin fark kadar.

Üçüncü gurubun savunucuları bu defa da şu görüşü ortaya atıyorlar: Gerek Kur'ân'da, gerekse Peygamber sözlerinde cennetliklerin hem bedenî nimetlere, hem de rûhânî zevküsafâlara erişe-

ceklerinden söz edilmiştir. Bu gerçektir. Fakat birinci grubu teşkil eden Müslümanlar buradaki inceliği ayırt edememişlerdir. Aslında öbür dünyada sadece rûhânî nimetler ve rûhânî zevküsafâ vardır. Bu renk renk rûhânî nimetlerin maddî ve örneklerle dile getirilişi, kısır akılları ve dar anlayış sahiplerini yola getirmek içindir. İşte incelik noktası buradadır...

Ulu Allah'a kendini ibadete verenlerin gerçek gayesi ise ne cennete varmak ümidi, ne de cehennemden kurtulmak endişesi değildir. Sadece o Ulu'nun ebedî hoşnutluğunu kazanma şerefine erişmek ve gül cemâlini görmektir. Artık bir insan için de bundan daha üstün ve lekesiz bir şeref yoktur.

4- Dördüncü grubu teşkil edenler, öldükten sonra yeniden dirilmenin hak olduğuna, cennet ve cehennemin varlığına, kılı kırka yaran yanılmaz Allah adaletinin tecelli edeceğine inanmayan sapıklar, serseriler ve aptallar takımıdır.

Ölümün bir yok oluştan ibaret olduğu görüşünü yayan bu takım içinde ne güvenilir ünlü isimlere, ne de görüşlerini bir sistem halinde ortaya atabilen düşünürlere rastlamak mümkündür. Sadece yarım yamalak, bölük pörçük fikir kırıntıları halinde Allah'a ibadet ve itaat etmenin bir sevap ve mükâfat kazandırmayacağını; günah işlemenin ve kötü yolda gitmenin de bir azaba uğratmayacağını yayarak masum vicdanları bulandırmaya ve lekesiz beyinleri zehirlemeye çalışmaktadırlar.

İnsanlar nasıl ki bir yokluk âleminden gelerek bu varlık dünyasında boy göstermiş ise tıpkı bunun gibi, öldükten sonra da bir daha dirilmemek üzere, kendisini yokluk âleminin soğuk kolları arasında buluverecektir. İşte görüşlerinin ana merkezi budur...

Sözün burasında, 'Bu hasta ve sakat görüşü acaba yayan ve hâlen de yaymaya çalışan kimdir?' sorusu kafaları kurcalayabilir. Hemen belirtelim ki bu çarpık görüşü ilk olarak ortaya atan, sonra da yayan, kötü duygu ve düşüncelerinin esiri, lanetlik şeytanın peşini bırakmayan inanç yoksunu bir macera adamıdır. Nefsinin sonu gelmez ihtiras ve isteklerine boyun eğmiş, bunu da itiraf etmekten çekinmiş kısır akıllı ve cüce mantıklı biridir. Daha sonra da bu görüşün hak olduğunu ve buna inanmanın da insan hesabına kurtarıcı olacağını yaymış, görüşüne sahip çıkacakları aramış, üste-

lik de bulmuştur. Bu hasta görüşe ille de bir ad takmak gerekirse biz ona "tabiatçılık" adını verebiliriz. 'Ye, iç, yaşa! Hayat bu hayattır; dünya hayatında başka hayat yoktur.' İşte tabiatçıların saçmak istedikleri zehir!"

(5) Filozofları Kullanma: "Kör tabiatçılar, insanlığı hep Aristo ve Eflâtun'a yaslanarak avlamaya çalışmışlardı. 'Siz Aristo ve Eflâtun'dan da mı çok biliyorsunuz?' diyerek. Uzun zaman da bu aşıyı yapmışlardır ve halen de yapmaktadırlar. Fakat hiçbir neticeye varamamışlar, varamayacaklar da...

Yalnız ne var ki çok saf kimseler tabiatlarına uygun düştüğü, kendilerini hiçbir mükellefiyet altına sokmadığı için bu saçmalıklara kana gelmişler, bu görüşün hangi temel kaynağa dayandığını ve kimden geldiğini sormak zahmetine bile katlanmamışlardır. Böylece de inkârın koyu karanlığına gömülerek affedilmez bir aldanışın kurbanı olmuşlardır..."[28]

"Bir insan düşünelim: Birine yanıp tutuşmaktadır. Onu düşünmekten dolayı uyku tutmamakta, ayrılığına dayanamamaktadır. Bu âşık kişinin, sevdiğine kavuşmasında acele ederse ona derhal bir gecelik müsaade edileceğini, bu bir gecede nefsiyle mücadele ederek sabrederse kendisi ile sevdiğinin bin gece serbest kalabilecekleri bildirilse ve bu iki şıktan birini seçmekte serbest bırakılsa, acaba hangi şıkkı tercih eder? Akıllı birinin bin geceyi görünce bir tek geceye sabretmesi kolay olmaz mı? Eğer bu âşık bu gece acele edip kendisini bin gece ayrı kalmaya mahkûm ederse sefîh sayılır ve akıllı insanlardan sayılmaz. Dünya işte bu çok az bir müddet sabırlı olmamız gereken sevgilidir ve bu dünyadaki lezzetlerin kat kat fazlası, ebedî olan bir hayatta bize vaad edilmiştir. Bire mukabil bini terk etmek akıllı işi değildir. Bu noktada insana dünyada kalacağı en uzun müddeti –mesela bu uzun müddeti yüz sene farz edelim– âhiretteki sonsuz olan müddetle kıyaslaması gerekir. Dahası ebedî hayatın uzunluğunu belirtmek için bir örnek vermeye kalksak bunu yapamayız. Yalnız şu kadarını söyleyebiliriz: Dünyanın göklerin sonuna kadar zerrelerle dolu olduğunu varsaysak ve bir kuş da her bin senede bir bu zerrelerden bir tanesini gagası ile alsa, dünyanın dışına götürse ve bu zerrelerden bir tanesi bile kalmayıncaya kadar

28 Gazzâlî. *Mîzânü'l-Amel*, 8-17; Türkçe çeviri, s. 12-19.

bu işi sürdürse, bu ebed müddeti yine bitmez ve daha zerrelerin kat katının taşınacağı müddet geride kalır. Artık akıllı bir kimse nasıl olur da bu iş kendisi hakkında gerçekleşirse dünyayı hakîr görmek ve sadece Allah'la tecerrüd etmenin değerini takdîr edemez! Bütün bu varsayımlar dünyada yüz sene kalınacağı esasına göredir. Dünyanın kirlerden arınmış var sayılmasına göredir. Halbuki ölüm her lahza gelebilecektir; beklemededir. Dünya yorgunluklar ve sıkıntıların örnekleri ile doludur. Bu kalpte yer edinceye kadar hakkında uzun uzun düşünülmesi gereken bir iştir. Takvâ bundan doğar, bundan kaynaklanır. Dünyayı küçümseyen tavır ortaya koyamayan insanın âhiret için çalışması tasavvur edilemez. Bu gerçeği öğrenmek için dünyadan gelip geçenlerin hallerine bakıp faydalanmalıdır. Onlar bu dünyada nasıl yorulmuşlar, sonra da fayda görmeden ondan göçüp gitmişlerdir. Onlara sadece pişmanlık ve hasret kalmıştır. Şâirlerden şöyle söyleyen ne kadar doğru söylemiştir: 'Bana göre en şiddetli gam, sahibinin bittiğini anladığı sevinçtedir.' İşte dünyanın lezzetlerinin hâli budur."[29]

3. Gazzâlî'yi Takip Edenler

Oyun konusunda Gazzâlî'den etkilenerek, onun fikirlerine katılan bazı Müslüman bilginler vardır. Burada onlardan bazılarının isimlerini anmak gerekiyor.

(1) İmâdü'd-Dîn Muhammed ibn el-Hasan ibn Ali el-Kureyşî el-Emevî el-İsnevî (öl. 1363), Eş'arî mezhebine bağlı bir din bilginidir. Hayatının büyük bir kısmını Mısır'da geçirmiştir. Dinî ilimler sahasında birçok eseri vardır. Ahlâk ve tasavvufla ilgili *Hayâtü'l-Kulûb fî Keyfiyeti'l-Vusûl ile'l-Mahcûb* adlı eserinde, Gazzâlî'nin *İhyâ*'sına göndermeyle Oyun'dan kısaca bahsetmiştir.[30]

(2) Ali el-Kārî (Aliyyü'l-Kārî): Ebû'l-Hasan Nureddîn Ali ibn Sultân Muhammed el-Kārî, Herat'ta doğmuştur. Daha sonra Mekke'ye göçmüştür. Orada 1605 yılında vefat etmiştir. Bu ünlü din bilgininin birçok eseri vardır. Gazzâlî etkisiyle Oyun'dan bahsettiği eseri, *İhyâ*'nın özeti olan *Aynü'l-İlm ve Zeynü'l-Hilm* adlı esere

29 Gazzâlî. *el-Mustazhirî*, s. 79-80; Türkçe çeviri: A. İlhan, s. 127-128.

30 İmâdü'd-Dîn el-İsnevî: *Hayâtü'l-Kulûb*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kūtü'l-Kulûb*'unun kenarında, Mısır, 1310, cüz 2, s. 20-22.

Şerhu Ayni'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm adıyla yazdığı yorum kitabıdır.[31]

(3) Seyyid Murtaza ez-Zebîdî: Ebû'l-Feyz künyesiyle anılan ve kısaca Seyyid (Şerif) Murtaza ez-Zebîdî olarak anılan bilginin tam adı, Muhammed ibn Muhammed ibn Muhammed ibn Abdirrezzâk el-Huseyn ez-Zebîdî, 1732-1790 yılları arasında yaşamıştır. Aslı Irak'ın Vâsit şehrindendir. Hindistan'ın Belgram şehrinde doğmuştur ve orada yetişmiştir. Daha sonra Yemen'e göç etmiş, oradan da Mısır'a geçmiştir. Hanefî mezhebinden olan ez-Zebîdî, 1790 yılında Mısır'da baş gösteren veba salgını sonucu Kahire'de ölmüştür. Muhtemelen Türk asıllıdır. Türkçe, Farsça ve Arapça dillerini çok iyi biliyormuş. Çeşitli konularda birçok eseri vardır.

Seyyid Murtazâ ez-Zebîdî'nin eserlerinden birisi de, Gazzâlî'nin *İhyâ*'sı üzerine yazdığı şerh eseridir. Çok değerli olan eseri, *İthâfü's-Sa'âdetü'l-Muttakîn bi Şerhi İhyâ'i Ulûmi'd-Dîn* ismini taşımaktadır.[32] Seyyid Murtaza ez-Zebîdî, Gazzâlî'nin *İhyâ*'da Oyun'u anlattığı kısımları ve cümleleri yorumlarken Gazzâlî'ye katılmış ve onu desteklemiştir.

31 Ali el-Kārî'nin bu meşhur eseri, 1292, 1294, 1301 yıllarında İstanbul'da üç kez; 1856 yılında Kazan'da bir kez ve 1309 ve 1351 yıllarında Kahire'de iki kez basılmıştır.

32 Seyyid Murtaza ez-Zebîdî: *İthâfü's-Sa'âdet*, 10 cilt Mısır, 1311.

İKİNCİ BÖLÜM

PASCAL VE PASCAL OYUNU

I. Hayatı ve Eserleri

1. Pascal'ın Hayatı

Blaise Pascal, ünlü bir Fransız matematikçisi, filozofu ve fizikçisidir. 19 Haziran 1623 tarihinde Clermont şehrinde doğmuştur. Henüz 39 yaşındayken 19 Ağustos 1662 tarihinde Paris'te ölmüştür.

Pascal'ın babası matematikle ilgilenen bir avukattı. Daha çocuk yaşta matematiğe meraklı oğlu Pascal'ın eğitimi için 1631 yılında Paris'e göçmüştür. Babası, Pascal'ın matematikten önce Yunanca ve Latince öğrenmesini istiyordu. Fakat Pascal, daha 12 yaşında özellikle geometriye çok ilgi duymaya başladı. Bunun üzerine babası, zengin kütüphanesinden okuması için ona Öklid'in *Geometrinin Unsurları* adlı kitabıyla Apollonius'un *Konikler* kitabını verdi.

Pascal 16 yaşında *Konikler* üzerine bir kitap yazmıştır. Bu eserin mükemmelliği karşısında Descartes böyle bir eserin Pascal gibi genç birisi tarafından yazılmış olduğuna inanmakta güçlük çek-

miştir. Pascal, 19 yaşında aritmetik işlemlerini mekanik olarak yapabilen bir hesap âleti icâd etmiştir. Ünlü matematikçi Fermat ile mektuplaşmaları neticesinde Olasılık (Probobilité) kuramını ortaya koymuştur. Ayrıca kendi adıyla anılan "Pascal Üçgeni" sayesinde binom açılımının katsayılarını vermiştir.

Pascal, 25 yaşına bastığında felsefe ve Hristiyanlık'la yakından ilgilenmiştir. 1654 yılı, 31 yaşındayken kendi ifadesine göre İlâhî bir çağrıyla Pascal, Port Royal Jansen Cemaati'ne bağlanır.[33] Ölümüne kadar bir Jansenit olarak teolojik meselelerle ilgilenir.

Pascal'ın en önemli ve meşhur eseri, *Pensées* (*Düşünceler*)dir. Ancak Pascal, "Port Royal Mantığı" veya "Düşünme Sanatı" adıyla anılan, 1662 yılında Antoine Arnauld ve Pierre Nicole tarafından yayımlanan esere de katkı yapmıştır. Üç Jansenistin yazdığı bu eser, çok yaygın bir ders ve el kitabı haline gelmiş ve Batı'da uzun süre okunmuştur.

Port Royal Mantığı, genellikle klasik bir mantık kitabı olmasına rağmen, terimlerin ve kavramların çok ince tanımlanmasının gerekliliğine vurgu yapması ile modern dilsel analiz kuramlarının temellerini atmıştır.

2. Pascal'ın Eserleri

Pascal, birçok eser yazmıştır. Bunlardan bazıları çok küçük hacimli makale türü eserlerdir. Önemli eserlerini sıralayalım.

1. *Traité des Sons*, 1634, (*Sesler Risâlesi*)
2. *Essai pour les Coniques*, 1639, (*Konikler Denemesi*)
3. *Expériences Nouvelles Touchant le Vide*, 1647, (*Boşluk Hakkında Yeni Deneyler*)

33 Port Royal, Paris'in bugünkü 5. ve 6. Arrondissement'ları sınırları arasındaki bir yerdir. Yer, ismini Port Royal adındaki bir manastırdan alır. Port Royal esasen 1098 yılında Cistercien tarikatının merkezi olarak kurulmuştu. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Jansenizm hareketinin Fransa'daki merkezi haline gelmiştir. Bir Hristiyan teoloji hareketi olan Jansenizm, Hollandalı papaz Comelius Otto Jansen (1585-1638)'in fikirlerinden esinlerenek oluşturulmuştur. Aslî günaha ve kadercilik anlayışına önem veren bu hareketin mensupları kendilerini gerçek Augustinuscu kabul ederler. Hareketin merkezi Port Royal manastırıydı. Önemli temsilcileri, Abbé de Saint Cyran, Antoine Arnauld, Pierre Nicole ve Pascal idi.

4. *Traité du Triangle Arithmétique*, 1654, (*Aritmetik Üçgen Risâlesi*)
5. *Lettres Provinciales*, 1656-1657, (*Provensal Mektuplar*)
6. *De l'Esprit Géometrique*, 1658, (*Geometrik Zihniyet Hakkında*)
7. *Écrit sur la Signature du Formulaire*, 1661.
8. *Pensées*, ölümü nedeniyle tamamlanamamıştır, (*Düşünceler*)

Pascal'ın eserlerinin konusu çoğunlukla matematik ve fiziktir. Sadece *Pensées* ve *Lettres Provinciales* adlı eserleri felsefe içeriklidir.

II. Pascal Oyunu

1. Pascal'ın Hristiyan Öncüleri

"Oyun Delilinin Hristiyan Metinleri" alt başlığı altında M. A. Palacios, Pascal'dan önce Pascal Oyunu fikrini ortaya attıkları inancıyla üç Hristiyan teoloğu ismi üzerinde durur ve onlardan kısa üç metin aktarır. Bu üç isim, Arnobio (*Adversus Gentes*, II, 4), Silhon (*De l'Immortalité de l'Âme*, 227-229) ve Sirmond (*Démonstration de l'Immortalité de l'Âme*, 456-464)'dir.[34]

İmân konusunda aklın insanı şüpheye ittiğini, akılla imânın temellendirilemeyeceğini ve aklın insanı bu konuda hiçliğe götüreceğini anlatan Arnobio'dan[35] aktardığı kısa metnin tercümesini yapmaya ihtiyaç duymuyoruz. Çünkü bazı batılıların da belirttiği gibi Arnobio'nun metninin Pascal Oyunu ile gerçekten bir ilişkisi yoktur. Palacios'un Blanchet aracılığıyla son iki isimden aktardığı metinlerin çevirisini yapacağız.

1) Silhon:[36] *De l'Immontalité de l'Âme*, 227-229

"Zan olarak davranmaya mecbur eden çok zanların varlığının görülmesine karşın, zıddın asla ahlâkî ispatı yoktur. 'Tanrı vardır; asla Tanrı yoktur; insan rûhu ölümsüzdür; ölümsüz değildir.' öner-

34 Palacios (M.A.): Age., s. 35-38.

35 Arnobio (Arnobius) di Sicca (255-327), dendiğine göre, putperest iken sonra Hristiyan olmuş bir teologdur.

36 Jean de Silhon (1596-1667), bir Fransız filozofu ve siyaset bilimcisidir. 1634 yılında kurulan Fransız Akademisi'nin kurucu üyesi ve ilk 24 üyenin birincisidir.

meleri aynı şekilde şüpheli ve aynı şekilde belirsiz olduğu, zannın bunlardan birilerine veya ötekilerine çözüm bulamadığı zaman; eğer fiilen akıl onu halletmek ister ve basiret bunu salık verirse, en emin yol takip edilir ki, bu din ve zühddür, başka bir hayata hazırlanmaktır; çünkü böyle bir seçenekte, eğer Tanrı yoksa ve insan rûhu ölümlüyse, devam etmek için asla ne bir tehlike ne de bir korku vardır. Ancak eğer Tanrı varsa ve insan rûhu ölümsüz ise, zıd yoldan birçok tehlikelere duçâr kalınır ve insan kendisini sonsuz mutsuzluğa ve haklı bir cezalandırılmaya atar."[37]

2) Sirmond:[38] *Démonstration de l'Immortalité de l'Âme*, 456-464.

"Rûhun ölümsüzlüğünün, inançsızlığın söylemlerini çok güçlü olarak şok ettiği ve bunu (rûhun ölümsüzlüğünü) kabul edenleri çok sıkı bir şekilde erdeme mecbur ettiği farz edilsin; bu güçlü zihinlerin başka bir vesileyle beden zayıflığının inatçılıkla zıt tarafta yer almalarına itebileceğini düşündüm. Onları yanlışa koyalım ve aynı durumda aklın onları davranışlarına mahkûm etmediğini gösterelim; basîretle (temkinle) kendilerini düzeltebileceklerdir.

.....

Rûhun ölümsüzlüğüyle savaşmaya asla cesaret etmemiş kimselerden ölümlülüğünün ispat edeceğine inanmış olan bir kişi bulunmamıştır.

.....

Bununla birlikte, bir tarafın diğerine üstünlüğünü düşünmeksizin bu karşıtları bir kenara koyalım, bu konuda üzerinde durulacak hiçbir şeyin olmadığını ve konunun problematik ve aynı şekilde iki tarafın da şüpheli olduğu durumunu düşünelim.

Konu üzerinde kuram olarak durmuş olduğumuzda, hatta bunu pratik için savunduğumuzda, eğer sorun olan olaydan emin olacak ve ikna olacaksak meseleyi böyle ele almamız gerekir.

Gerekçem şudur: Bir günlük veya bir saatlik zevkleri için ezelî

37 Palacios (M.A.): Age., s. 35-36.

38 Jacques Sirmond (1559-1651), bir Fransız Cizvit papazı ve kilise tarihçisidir.

mutluluğunu tehlikeye atmayı sevecek veya çeyrek saatlik diken batmasının acısı yerine, kendisini sınırı olmayan sürekli ve şiddeti ölçülü olmayan bir tehlikeye atmayı seçecek hiçbir insan olmaz. Bu hayatın iyiliklerini ve kötülüklerini, öbür dünyanınkilerle karşılaştırınız. Ne bu karşılaştırmanın aşırı uçları arasında, ne de bu seçimin talihleri ve bölüşümleri arasında bir pay olduğunu bulacaksınız. O halde kötü adama ne olur? Geleceği garanti altına alma yerine, o ânın eğlencesini daha çok sevecektir. Eğer gelecek onu düşündüğünden başka karşılarsa, bedenden çıkışında rûhu hapsedilirse ve hak edeceği cezaların ortasında kalmaya mecbur olursa, hâli ne olacaktır? Kesin, geçici hayatının ona vereceği neşenin lezzetlerinin bir ânı için ebedî mutsuzluğa mirasçı olacaktır. Arzusunun zıddına bazı faziletleri işleyerek katlanacağı az bir zahmet pahasına ezelî mutluluğunu kaybedecektir. Aklını başına alması ve bu saatten itibaren kendi kendisine söz vermesi gerekmez mi? Eğer beden boşluğunu terk ettiğimde tamamen ölürsem payım, bu dünyanın kötülüklerinden kurtulmuş olmak ve muktedir olabildiğim ölçüde iyiliklerini kucaklamış olmak ne olacaktır? Dahası, tecrübemden geçmiş atmış veya yüz yıl dışında, artık ne korkacak bir şeyim, ne de ümit edeceğim bir şeyim mi olacaktır? Eğer, zıddına, ölümden sonra, burada olmadığı şekliyle içinde uzun süre yaşayacağım bir ülkeyle karşılaşacağım ve kendimi süresi sınırsız ve affedilmez bir gazaba habsedilmiş göreceğim. Her türlü güzellikle dolu ve ezelî saadeti temin etmişlikle orantılı mutlu bir koşulu kaçırdığımı hissedebilirim. O zaman ne yapmam lazım? Başlanmış yola devam mı? Asla ona geri dönülmemelidir. Hayatı mı değiştirmeli? Belki hiç karşılaşmadığım yolu takip için, sebep olduğum hayatı terk etmek. O halde nasıl bir çözüm?

Her ikisi arasında belli nisbetler var olduğundan, şimdinin temininin, geleceğin endişesinden daha az olduğu doğrudur. Fakat, ezelî bir hayattan veya bir ölümden söz edilen yerde, geçici bir hayata ve kör ölüme karşı nasıl bir bel bağlamak olabilir? Ezelî hayatın geleceği itibariyle kesin olmayacağını, geçici hayatın şimdiliği ve temin edilmişliği vardır demek istiyorum. Eğer zevkin çekicilikleri beni aklın ötesine taşırsa, eğer fazilette takındığım sert yüz ona karşı yapmam gerekli hizmetten alıkoyarsa, en fazla bir zaman için kuralsız ve ölçüsüz geçici zevkler yaşayabilirim ki duyularımın ken-

dilerine yazılan görevin karşılığı için aklın imparatorluğu altında inlemesi gerekir. Fakat bu, tehlikesiz olacak değildir veya daha güzel bir deyişle mutluluğumu kazanmada güvencesizdir. Hatta, eğer hayvanlardan başka bir şartla doğmuşsam, asla son bulmayacak mutsuzluğuma çabalamış olacağım. Aksine, eğer kendimi mutlak iyi, bilici ve güçlü bir Tanrı'ya ödenmesi gereken taata yöneltmek istersem, ihtiraslarımın hapisliğinden ve hizmetkârlığından kurtarmak istersem, gerçektir ki hayvana üstünlüğümü benden kaldıran hayvansal zevkler almayacağım; yerlerine üstün aklı ikame ettirmeden önce büyük sayıdaki karışık ihtiraslardan kurtulmak için bana güç verir. Fakat hatta her anlamda mutlu bir hayata ulaşmak ve ezelî bir ümitsizlikten kurtulmak teminatım olacaktır, bu durumda ezelîlik olacaktır."[39]

2. Pascal'ın Oyun Tasarımı

Gelelim Pascal'ın Oyun tasarımına; Gazzâlî'ninkini anlattığımız gibi Pascal'ınkini de *Düşünceler* adlı eserinden aktaracağımız alıntılarla kendi ağzından ortaya koymaya çalışacağız.

"Eğlenip oyalanma! İnsana, ölümü hiçbir zaman aklına getirmeyen birinin ölümü yüklenmesi, hiçbir tehlike yokken ölümü düşünmekten daha kolay gözükür.. ...

Eğlenip oyalanma! Çocukluktan itibaren insanın üstüne şerefini, mallarını, dostlarını ve hatta dostlarının mallarını ve şerefini koruma sorumluluğu yüklenir. Omuzuna bir dizi görev, dil eğitimi ve sınavlar yüklenir. Ve sağlığı, şerefi, talihi ve de arkadaşlarının sıhhat, şeref ve talihi iyi bir noktaya ulaşmadan asla mutlu olamayacakları anlayışı aşılanır. Ayrıca, tek bir noktada yanlış yapmanın bile bu mutlu halden çıkarak mutsuz bir hale düşmeye yeteceği öğretilir. Kısacası, her günün daha ilk anından itibaren aman vermeyen görevler ve sorumluluklar yüklenir üstümüze. Bunun, insanı mutlu kılmak için çok garip bir yol olduğunu söyleyeceksiniz. Gerçekten, insanı mutsuz kılmanın bundan daha iyi bir yolu var mı acaba?

Bütün bunlar şunun için yapılıyor: İnsanların kendilerini görecek, ne oldukları, nereden geldikleri ve nereye gidiyor oldukları üzerine düşünecek zamanı olmasın; dikkatleri başka taraflara çe-

39 Palacios (M.A.): Age., s. 36-37.

kilmiş olsun. Eğer insanlar nereden gelip nereye gittiklerini, niye bu dünyada olduklarını düşünüyorlarsa, bu onların bu gibi şeylerle gereğince meşgul edilemediği ve zihninin başka tarafa çekilmesinin başarılamadığı anlamına gelir. İnsanlara hepsini de yapmaları istenen bu kadar çok şey verilmesinin, buna rağmen gene de birazcık zaman kazanacak olurlarsa bu zamanı eğlence ve sporla harcamalarının ve her zaman kendilerini bir şeylerle meşgul vaziyette tutmalarının tavsiye ediliyor olmasının sebebi budur.

İnsanın kalbi ne kadar da kof ve ufûnetli !"[40]

"....Sefâletlerimiz karşısında bizi teselli eden yegâne şey eğlenip oyalanmadır. Ancak sefaletlerimizin en büyüğü de budur. Çünkü bizi kendimiz hakkında düşünmekten alıkoyan ve anlaşılmaz bir biçimde yok oluşa götüren şeylerin en başında o vardır. Fakat, canımız sıkıldığı için ve can sıkıntısı bizi daha sağlam kaçış vesileleri aramaya sevk ettiği için eğlenip oyalanmakla geçiririz ömrümüzü. Bu eğlencelerin farkına bile varmadan bizi götürüp bıraktığı durak ise şudur: Ölüm...

"Ruhun ölümsüzlüğü bizim için o denli hayatî öneme sahip bir şeydir, bizi o kadar derinden alâkadar eder ki, onun esasını bilmek hususunda kayıtsızlık göstermek için her türlü duyguyu kaybetmiş olmak gerekir. Bütün hareketlerimiz ve düşüncelerimiz ebedîyen sürecek bir hayır, rahmet ve mutluluğun olup olmadığına göre, birbirinden tamamen farklı yollar takip edeceklerdir. Nihaî hedefimiz bu nokta olmadıkça, akıl ve muhâkeme dairesinde iş görmemiz imkânsızdır.

Şu hâlde, bizim için en birinci menfaat ve en birinci görev, kendimizi bütün hatt-ı hareketimizin kendisine bağlı olduğu bu konu üzerinde aydınlatmaktır. Bu sebepledir ki henüz ikna edilmemiş olan insanlar arasında bu konu etrafında bütün kuvvetleriyle malumât toplamaya çalışan kimseler ile onu düşünmek zahmetine bile katlanmayan kimseler arasında mutlak bir ayırım yaparım.

Şüphelerinden samimiyetle yakınan, onu nihaî bedbahtlık olarak kabul eden ve asla ondan kaçma gayretine girmeden, arayışlarını ilk ve en ciddi işleri kılan insanlar için merhametten başka bir şey hissedemem.

40 Pascal. *Düşünceler*, s. 62-63.

Fakat, hayatlarını hayatın bu nihaî hedefine ilişkin bir düşünceleri olmaksızın harcayan ve yalnızca kendi içlerinde ikna olma ve inanma ışığı bulmadığından dolayı, başka yerlere de bakmayı ihmal eden ve karşılarına çıkan görüşün insanların safdilâne basitliğinden dolayı kabul ettiği görüşlerden biri mi yoksa en sağlam ve en sarsılmaz temele sahip olan görüşlerden biri mi olduğunu adamakıllı tetkik etmeyi de ihmal eden kişilere gelince; onlara çok farklı bir açıdan bakıyorum.

İnsanların kendi benliklerinin, ebediyetlerinin, her şeylerinin bahis konusu edildiği böyle bir hususta bu ihmal, şefkatimi celbetmekten ziyade, beni hiddete getirir; hayrete ve dehşete düşürür. Bu hâl bana tam bir canavarlık gibi görünür. Bu sözleri manevî sadakatin getirdiği dindarâne bir bağnazlık yüzünden söylüyor değilim. Bilakis, iddia ediyorum ki bu his hem insanî çıkarlarına, hem de nefsin itminanına ilişkin ilkelerin icabı, her insanda yer etmiş olsa gerektir.

Şu fâni dünyada hakikî ve tatmin edici bir zevk bulunmadığını, zevk-ü safâ dediğimiz her şeyin boş ve değersiz olduğunu, başımıza gelen felâketlerin sonsuzluğunu anlamak ve son olarak ölümün de birkaç sene zarfında şaşmaz bir şekilde ya bizi ebediyyen mahvetmek, yahut Allah'tan ayrıldığımız takdirde bizi bedbaht ve sefil bir hâle getirmek gibi korkunç zorunluluklar karşısında bırakacağını bilmek için çok yüksek bir ruha sahip olmak gerektiğini sanmıyorum."[41]

".... Sonsuzluk-hiçlik... Ruhumuz sayıyı, zamanı, boyutları içinde bulduğu beden kalıbı içerisine dökmüştür ve bu şeyler hakkında muhâkemelerde bulunur. Onları doğal veya zorunlu diye adlandırır ve başka hiçbir şeye inanmaz.

Sonsuzluğa eklenmiş birlik, ne yaparsanız yapın, sonsuz bir ölçeğe eklenmiş bir adım olmanın ötesine geçemez; sonlu, sonsuzun varlığında yok olur ve saf adem ya da mutlak hiçlik haline gelir. Allah indinde bizim zihnimizin, ilâhî adalet huzurunda bizim adaletimizin durumu da aynen budur. Bizim adaletimiz ve Allah'ın adaleti arasında, birlik ve sonsuzluk arasında olduğu kadar büyük bir orantısızlık yoktur.

41 Pascal. *Düşünceler*, s. 116-117.

Allah'ın adaleti, O'nun rahmeti kadar geniş olma durumundadır. Oysa, O'nun lanetlenmiş olana yönelik adaleti o kadar geniş değildir ve bize seçilmiş olana yönelik merhametinden daha az ürkütücü ve şaşırtıcı gelmesi gerekir.

Sonsuzun varlığını, onun mahiyetini bilmeden biliyoruz, tıpkı sayıların sonlu olduğu hükmünün doğru olmadığını bildiğimiz gibi.

Bu bakımdan, sonsuz bir sayının var olduğu doğrudur; fakat biz onun ne olduğunu bilemeyiz. Bu sayının çift olduğu doğru değildir, tek olduğu da doğru değildir; çünkü ona bir birim eklemek sûretiyle mahiyetini değiştirmeniz mümkün değildir. Yine de o bir sayıdır ve her sayı çift veya tektir. (Bunu her sonlu sayıya tatbik etmek doğrudur.)

O halde, Allah'ın mahiyetinin ne olduğunu bilmeden, var olduğunu bilmek pekâlâ mümkündür.

Hakîkatin ta kendisi olmayan o kadar çok doğru şeyin varlığını gösteren esaslı bir hakîkat yok mudur?

Sonlu olanın varlığını ve mahiyetini biliyoruz, çünkü kendimiz sonluyuz ve mekân düzleminde bir yer kaplıyoruz.

Sonsuz olanın mahiyetini bilmeksizin varlığını biliyoruz, çünkü onun da bir uzanımı vardır; fakat bu, bizim bildiğimiz hiçbir sınıra benzemez.

Fakat Allah'ın ne varoluşunu bilebiliriz, ne de mahiyetini; çünkü O'nun ne bir uzanımı vardır, ne bir sınırı.

O'nun varlığını ancak imanla biliyoruz. Bize O'nun mahiyetini de bildirecek olan izzet ve azameti aracılığıyla biliyoruz...

Bu noktayı iyice inceleyelim ve şunu söyleyelim: "Allah ya vardır, ya yoktur." Acaba hangi görüşe meyledeceğiz? Akıl bu hususta karar mercii olamaz. Sonsuz kaos bizi Allah'tan ayırmaktadır. Bu sonsuz mesafenin sonunda bir talih oyunu oynanıyor, neticesi ya yazı, ya tura olacak. Siz hangi taraf için bahse gireceksiniz? Aklın aracılığına başvurunca ne bir tarafı, ne de ötekini tercih edemiyorsunuz. Akıl ne tercihte bulunmayı sağlıyor, ne de hangi şıkkın yanlış olduğunu isbata güç yetiriyor. O halde iki şıktan birini seçmiş kimseleri, hata işlemiş olmakla suçlamayın; çünkü bu seçim hakkında siz de hiçbir şey bilmiyorsunuz.

Hayır; fakat ben onları bu şıkkı seçtiklerinden dolayı değil, bir seçim yaptıklarından dolayı suçluyorum; zira biri yazıyı, biri turayı seçmiş olsa da ikisi aynı derecede hataya düşmüştür. En iyisi hiç bahse girmemektir.

Doğru; fakat bahse girmek zorundasınız. Bu hâl bizim irademize bırakılmış değil. Bahse girip girmeme gibi bir seçenek yok önünüzde. Bir kere yola çıkmışsınız; yaşıyorsunuz. Acaba hangi tarafı seçeceksiniz? Beraberce görelim: Mademki, bir şıkkı seçme zorunluluğu var, öncelikle menfaatimize en uygun olan şıkkı arayalım. Sizin için kaybedilecek iki şey var: Hakîkat ve Hakîkate hayır. İki şey ortaya koyuyorsunuz. Aklınız ve iradeniz, bilginiz ve mutluluğunuz. Ve fıtratınız gereği iki şeyden de kaçınıyorsunuz: Hata ve acziyet. Bir kere, mademki seçme zorunluluğu var, iki taraftan birini tercih etmiş olmak insanı küçük düşürmez. Bu apaçık ortada olan bir mesele.

Peki mutluluğunuz ne olacak? Allah'ın tarafını seçtiğiniz takdirde ne kazanıp ne kaybedeceğinizi tartalım. Bu şıkkı seçerek bahsi kazanmış olursanız her şeyi kazanmış olacaksınız. Kaybetmiş olursanız hiçbir şey kaybetmiş olmayacaksınız. O halde hiç tereddüt etmeyin; Allah'ın varlığı lehine bahse girin.

Bu muhâkemeniz harika. Evet, bahse girmeliyim; fakat belki de kazancım bana haddînden fazla pahalıya mal olabilir.

Görelim: Kazanma ve kaybetme şansı eşit olduğundan, yalnızca bire iki hayat kazanmaya talip olduğunuzda, hâlâ bahse girebilirsiniz. Peki ya bire üç kazanmaya talip olduğunuz takdirde?

İster istemez bahse girmek zorundasınız. Ve bir kere oynamaya yükümlü olduktan sonra içinde kaybetme ve kazanma şansı eşit olan bir oyunda, bir hayata karşılık, üç hayat kazanmak için riske girmemek sizin için hikmetsiz bir tercih olacaktır. Üstelik karşınızda sonsuz bir hayat ve sonsuz bir mutluluk var. Öyle olunca, yalnızca biri sizin lehinize olan sonsuz sayıda şans var olsaydı bile, iki kazanmak için bir bahse girmek hâlâ doğru olacaktı; ve eğer kazanılacak olan şey sonsuz derecede mutlu bir hayatın sonsuzluğu idiyse, oynamaya mecbur olduğunuz ve sonsuz sayıdaki ihtimalden yalnızca bir ihtimalin sizin lehinize olduğu bir oyunda, üçe karşı bir hayatı bahse koymayı reddederek yanlış bir şekilde davranıyor

olacaktınız. Fakat burada sonsuz derecede mutlu bir hayatın sonsuzluğu var; sonlu sayıda bir kaybetme şansına karşı bir sonsuzu kazanma şansı ve bahse koyduğunuz şey de sonlu. Bu durum bir tercihe mahal bırakmıyor; ortada bir sonsuzluk var olduğundan ve kazanma şansına karşı kaybetme şansı sonsuz olmadığından, şüpheye hiç gerek yok, her şeyi vermelisiniz. İşte bu bakımdan, oynamaya yükümlü olduğunuz bu hayat oyununda, şu sonlu hayatınızı sonsuz bir hayatı kazanmak için riske atmak yerine sonu hiçliğe varan diğer şıkkı tercih ediyorsanız, akıldan istifa etmeniz gerekir.

Buna karşılık, kazancın şüpheli olduğunu, her şeyin talih ve tesâdüfe bırakıldığını söylemenin; göze alınan sefâletlerin belirli oluşuyla kazancın belirsizliği arasındaki sonsuz mesafeyi mütalaa edince, kesin olarak tehlikeye attığımız şu sonlu hayatın şüpheli olan bir sonsuzlukla aynı tutulmuş olduğunu ileri sürmenin elle tutar bir tarafı yoktur. Durum bu değildir. Bir talih oyununa giren herkes ortaya kesin bir şey koyarak talihini denediği halde, kazanacağı her zaman için şüphelidir. Onun, böyle yapmakla, aklı rencide etmeksizin sınırlı ve cüz'î bir şeyi tehlikeye koyduğu aşikârdır.

Bu bahsimizde ise belirli bir risk ile belirsiz bir kazanç arasında sonsuz bir uzaklık yoktur. Bu doğru değildir. Gerçekte, kazanmanın kesinliği ile kaybetmenin kesinliği arasında sonsuz bir uzaklık vardır, fakat kazanmanın belirsizliği ile riske atılan şeyin belirliliği arasındaki oran, kazanma veya kaybetme şanslarıyla uyum içindedir. Ve bu yüzden, eğer bir tarafta diğeri kadar çok şans varsa, siz teke karşı çift oynuyorsunuz. Ve bu durumda, riske attığınız şeyin belirliliği, kazanabileceğiniz şeyin belirsizliğine eşittir; o hiçbir sûrette ondan sonsuz derecede uzak değildir. Bu yüzden argümanımız, kazanma ve kaybetme şansının eşit olduğu ve kazanılacak olan sonsuz bir ödülün var olduğu bir oyunda bahisler sonlu olduğunda, sonsuz bir ağırlık taşır.

Bu kesin ve inandırıcı bir isbat yoludur ve eğer insanlar Allah'ın varlığını kabul edip ona göre yaşama gereğini, ancak bu şekilde anlayabilirler."[42]

"....Öyleyse, Allah'ın varlığı hakkındaki delillerin sayısını çoğaltmakla değil, ihtiraslarınızın sayısını azaltmakla iman ve itikad

42 Pascal: *Düşünceler*, s. 109-113.

sahibi olmaya çalışın. İmanı bulmak istiyor, fakat gidilecek yolu bilmiyorsunuz. İmansızlık illetinden kurtulmak istiyor, devâyı arıyorsunuz...

Şimdi bu bahse girişmekle başınıza ne gelebilir? Mü'min, dürüst, mütevazi, kadirşinas, hayırsever, samimi ve gerçek bir dost olursunuz. Gerçi zevküsafâ içinde yüzemez, şan ve şeref peşinde koşamazsınız; ama dünya bunlardan mı ibaret? Dünyada başkaca şeyler yok mu?

İddia ediyorum ki, böyle bir hayat yaşamakla, siz kazanacaksınız. Bu yolda attığınız her adımda kazanç ihtimaliniz o kadar kesinleşecek, talih ve tesâdüfe bıraktığınız şeyin ne kadar abes olduğu o kadar belli olacak. Sonunda, siz de hiçbir şey feda etmeden, kesinlikle var olan, sonsuz ve emsalsiz bir şey için bahse girdiğinizi anlayacaksınız...

İnsan için bundan daha gerçek ve daha korkunç bir şey yoktur. Ne kadar mertlik ve cesaret gösterirsek gösterelim, dünyanın en mükemmel insanını bile bekleyen akıbet budur. İşte bu husus bir kez daha derin derin düşünülsün de yaşadığımız hayattaki yegâne hayır ve saadetin başka bir hayatın verdiği ümit ve teselli ile kaim olduğu, şüphe götürmez bir şekilde tasdîk edilsin. Bu ümit ve teselliye doğru yaklaştıkça insan mutlu olduğu ve ölümden sonra bizi sonsuz bir hayatın beklediği konusunda tam bir itikad sahibi kimseler için bir felâketin söz konusu olmadığı gibi, ruhlarında ebediyet ışığı olmayanların mutluluğu asla tadamayacakları da teslim edilsin.

O halde, böyle bir konu üzerinde şüpheler içinde bulunmak kesinlikle büyük bir kötülüktür. Fakat böyle şüphe içinde bulunan bir insanın hakikî yolu araması da kaçınılmaz bir yükümlülüktür. Zaten şüphe içinde olan fakat hakîkati aramayan bir insan hem bedbahttır, hem de delalet içindedir. Bütün bunlara rağmen huzur ve sükûn içinde yaşayan, kendisiyle övünen, hatta elem verici halini neşe ve gurur konusu yapan garip bir mahlûku tarif edecek bir kelime bulamıyorum...

Bir daha geri gelmeyecek bir an için var olan, göz açıp kapayıncaya kadar şu dünyadan göçüp giden geçici bir gölgeyim. Nereye baksam, beni saran sonsuzluklardan başka bir şey görmüyorum. Bildiğim yegâne şey, yakında öleceğimdir; fakat benim için

kaçınılmaz bir şey olan bu ölümün ne zaman ve nasıl olacağını da bilmiyorum.

Nereden geldiğimi bilmediğim kadar, nereye gideceğimi de bilmiyorum. Yalnız şunu biliyorum ki, bu dünyayı terk ettikten sonra ya hiçliğe, yahut kahr ve gazab sahibi bir Allah'ın eline düşeceğim; bununla birlikte, nasibimin bu iki halden hangisi olacağını bilmiyorum. Her bakımdan acziyet ve her bakımdan belirsizlik. İşte benim hâlim....

Tanrı vardır seçeneğini yaparak, kazancı ve kaybı tartalım. Her iki durumu değerlendirelim. Eğer kazanırsanız her şeyi kazanacaksınız; eğer kaybederseniz hiçbir şey kaybetmezsiniz. O halde tereddütsüz Tanrı vardır tarafını kazanın..."[43]

III. Pascal'a Gazzâlî Etkisi

Burada önce birbiriyle yakından ilgili olduğunu düşündüğümüz iki konu üzerinde duracağız. Birincisi, Gazzâlî ve Pascal'ın felsefelerindeki benzerlikler ve farklılıklara bir göz atmak olacaktır; ikincisi, Pascal'ın sadece aşağıda bahsedeceğimiz Oyun konusunda değil; felsefe düşüncesinde de Gazzâlî'den etkilenmiş olduğuna vurgu yapmaktır.

1. Oyun Konusunda Gazzâlî ve Pascal Arasında Benzerlikler ve Farklar

Benzerlikler:

Önce Gazzâlî ve Pascal arasında Oyun konusundaki benzerlikler ve farklılıkları anlatalım. Aktardığımız kendi metinlerinden de anlaşılacağı üzere, Oyun'un esası ve amacı konusunda Gazzâlî ve Pascal arasında tamamen aynılık söz konusudur. Her iki düşünürde de Oyun, Allah'a ve âhirete inanmayanları ve bu konulardaki şüphecileri, ihtimal (olasılık) mantığına ve hesabına dayanarak iknaya yönelik olarak tasarlanmıştır. Doğrudan Allah'ın varlığını ispat için bir kanıt olarak düşünülmemiştir. Bu temel benzerliğin yanında şu benzerlikler de vardır:

(1) Her iki düşünür de, Oyun'daki kazanma ve kaybetmeyi terazi misâliyle anlatır. "Ağır olan kefe tarafını seçmek gerekir." derler.

43 Pascal (B.). *Pensées*, Havet baskısı, IX, s. 155-169, X, s. 173.

(2) Her iki filozofta da, Allah'ın varlığı, rûhun ölümsüzlüğü ve âhiret hayatının varlığı için kanıtlar yoksa şayet, bütün bunların yokluğunu gösteren kesin kanıtların da olamayacağını, inançsızların farkında olmalarına vurgu vardır.

(3) İnançsızlar açısından ve onlara göre, lehte veya aleyhte kesin deliller yoksa, her iki filozof da her iki durum da yani örneğin "Allah'ın varlığı ve yokluğu eşit şekilde ihtimal olarak düşünülmeli" diyor.

(4) Her iki filozof da, nasıl insan gündelik hayatını da egoistlikle sürekli menfaatini düşünerek kazançlı tarafı tercih ederse, varlık yokluktan evlâdır diyerek karlı ve kazançlı olabilecek tarafı tutmasının daha akıllı ve daha ihtiyatlı bir davranış olacağına vurgu yapar.

(5) "İnsan ne kadar uzun yaşarsa yaşasın, öldüğünde dünyalık mal-mülk dünyada kalır; yaşadığı zevk ve eğlence biter diyerek her iki filozof da, dünyevî şeylerin geçiciliğine vurgu yapar. Yine her iki filozof da, "İnsan yaşarken ahlâklı ve erdemli bir yaşantı oluşturursa, bedensel zevklerin yanında manevî zevkleri tecrübe eder" derler. "Bu manevî zevkler, maddî olmayan rûhtan kaynaklanır. Rûh ölümsüz ise, ebedî zevkler de ölümsüz olacaktır. Bunun tek bir koşulu vardır; bu da, bu dünyada öbür dünya için inanca sahip olmaktır." derler.

(6) "Âhiretin olmadığını farz etsek bile" der her iki filozof, "bu dünyada âhiretin varlığına inananla inanmayanın hiçbir kaybı olmaz. Ancak âhiret varsa, inanan öbür dünyada kazançlı, inanmayan da ziyanda olur" derler.

Farklar:

(1) M. A. Palacios'un da işaret ettiği gibi İslâm'da şans veya kumar oyunu yasak olduğu için Gazzâlî Oyun'u bu tür oyunlara benzetmemiştir.[44] Pascal ise Oyun'u kumar veya talih oyununa benzeterek anlatmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Gazzâlî, Oyun'u günlük hayattaki meslekî faaliyetlere ve gündelik işlerden örneklere benzeterek vurgulamıştır.

(2) Pascal, Gazzâlî kadar Oyun meselesini enine boyuna tartışmamıştır. Oyun için verdiği misaller, Gazzâlî'ninkiler kadar zengin değildir.

44 Palacios (M.A.): Age., s. 48.

(3) Gazzâlî'nin Oyun'dan bahsettiği kitapları genel halk kitlesine hitap eden kitaplar olduğundan Oyun'u anlatmak için kullandığı dil ve uslûb, felsefî ve kelâmî kavramlardan uzak, her kesimin anlayacağı şekilde basit ve sadedir. Buna karşın, Pascal'ın anlatımı daha felsefîdir; bazı cümlelerinin anlaşılması zordur. Hatta J. Lachelier, Pascal'ın ifadelerinin bazı kısımlarının insicamsız ve zâhirî anlamlarıyla alınırsa saçma olduğunu belirtmiştir.

2. Gazzâlî ve Pascal Felsefelerinin Benzerliği ve Farklılığı

Gazzâlî üzerine çalışmış olan batılı bilginlerden bazıları Gazzâlî ve Pascal'ın felsefî düşüncelerinde benzerliklerden bahsederler. Bunlardan birisi de daha önce de belirttiğimiz gibi M. A. Palacios'tur. Palacios'un Oyun dışında diğer iki konudaki benzerliklerine değinir. Bunlardan birincisi duyu ve akıl konusundaki tavırları; diğeri imancılıktır (fideizm). Bu benzerlikleri de Gazzâlî ve Pascal'dan alıntıladığı metinlerle işler. Ancak aşağıda da göstereceğimiz gibi, bize göre Palacios karşılaştırmalarında bazı önemli hatalar yapmıştır. Şimdi sırasıyla kısaca bu iki konuyu ele alalım ve Pacalios'un da hatalarına işaret edelim.

1) Duyu ve Akıl: Bilgi elde etmenin en temel iki vasıtası duyularımız ve aklımızdır. Gazzâlî ve Pascal duyunun ve aklın insanı yanılttıklarına vurgu yaparlar. Bunun temel iki nedeni vardır. Birincisi çeşitli nedenlerle duyuların ve aklın insanı yanıltabilir olmasıdır. İkincisi ise aklın ve duyuların bilmek istenen nesneleri çoğu zaman kuşatamamasıdır. Yani insanın yetilerinin nesnelere ve kendilerine göre sınırlı olmasıdır. Bu durum Gazzâlî ve Pascal'ı duyu ve akıl konusunda farklı düşünmeye itmiştir.

a) Gazzâlî: Duyu ve Akla Kuşkudan Duyu ve Akla Güvene

M. A. Pacalios, her ne kadar "Pascal, Gazzâlî'den daha çok duyu ve akla güvensizdir"[45] diyerek Pascal ile Gazzâlî arasında sadece bir derece farkına işaret etmek istiyor ise de gerçekte Pascal ve Gazzâlî akıl ve duyu konusunda tamamen ayrı düşüncelere sahiptirler; bunu Palacios anlamamış görünüyor. O, aralarındaki benzerliği göstermek için Gazzâlî'nin *el-Munkız*'dan seçip alıntıladığı parçada Gazzâlî'nin farklılığını gösteren kısımları atlamıştır.

45 Palacios (M.A.): A.g.e., s. 6.

Bu, ya bir ihmal ile olabilir ya da kasıtlı yapılmış olabilir; eğer böyle değil ise Palacios, Gazzâlî'yi iyi anlamamış görünüyor. Palacios'un *el-Munkız*'dan seçtiği parçanın tâm metnini aktarmadan önce, Palacios'un anlamadığı veya anlamamış göründüğü hususu işaret edelim.

Aşağıda alıntılayacağımız metinden de anlaşılacağı gibi Gazzâlî, duyu ve akıl yoluyla elde edilen bilgilerin doğru olup olmadıkları, yani yakîn (kesin) olup olmadığından bir süre şüpheye düşüyor. Ancak kendi anlatımıyla, Allah'ın kalbine verdiği bir ışıkla bu şüpheden kurtularak yeniden duyu ve akıla güven duyuyor. Duyu ve akıl yoluyla elde edilen Mahsûsât ve Zarûrât denen zorunlu *a priori* bilgiler olmadan ilim olamayacağına inanıyor.

Dolayısıyla Gazzâlî önce duyu ve akıl konusunda şüpheye düşüyor; sonra bu şüphesini gidererek duyu ve akla güveniyor ve güvenmenin de zorunlu olduğunu söylüyor. Oysa aşağıda da anlatacağımız gibi Pascal duyu ve akla hiç güvenmiyor. Bu durumda duyu ve akıl konusunda Pascal ve Gazzâlî arasında yer ile gök arasındaki fark gibi bir fark vardır. Netice itibariyle bu konuda her ikisi arasında bir benzerlik varsa bu, başlangıçta Gazzâlî'nin de Pascal gibi duyu ve akıldan kuşku duymuş olmasıdır.

"Doğruluğundan emin olunmayan bilginin kesin bilgi olmadığı kanaatine vardıktan sonra bütün bilgilerimi inceden inceye gözden geçirdim. Sonuç olarak duyu organları ve zorunlu akıl ilkeleri ile edilen bilgiler dışında kalan bilgilerin bu niteliği taşımadığını anladım.

Bu sonuca varınca, ümitsizliğe kapılarak kendi kendime şöyle dedim:

Artık elimde, sorunları çözmek için duyu organlarına dayalı veriler ve zorunlu akıl ilkelerini oluşturan apaçık bilgiler dışında bir umut ışığı kalmadı. Öyleyse bunlara güvenebilmem için öncelikle bu bilgilerin doğruluklarını değerlendirmem gerekir.

Acaba, duyu organlarına dayalı bilgilere duyduğum güven ve zorunlu bilgilerin hatadan uzak olduğu yönündeki düşüncem de daha önce benim ve halkın büyük çoğunluğunun doğruluğuna inandıkları taklide dayalı ve kuramsal bilgilerin doğruluğuna duyulan güvene benzer bir güven miydi? Yoksa bunlara duyulan güven,

aldanma ve gafletten uzak olan gerçek bir güven miydi?

Bu düşünceler ile bütün gücümle duyu organlarına dayalı verileri ve zorunlu akıl ilkeleri üzerinde düşünmeye koyuldum. "Acaba bunlara karşı da içimde kuşku duyabilir miyim?" diye düşündüm.

Uzun süren bir tereddüt döneminden sonra, duyu organlarına dayalı bilgilerin doğruluğuna güvenmeye de gönlüm (vicdanım) izin vermedi. Vicdanımda duyduğum bu şüphe gittikçe arttı; vicdanım bana şöyle sesleniyordu:

'Duyu organları ile elde edilen bilgilere nasıl güvenebilirsin? Duyu organlarının en güçlü olanı görme duyusu (göz) değil midir? Göz gölgeye bakar, onun durgun ve hareketsiz olduğunu görür. Sonra gölgenin hareketsiz olduğu hükmüne varır.

Daha sonra belli bir sürenin geçmesi ile tecrübe ve gözlem sonucunda gölgenin hareketli olduğunu anlar. Ancak gölgenin hareketi bir defada ve birdenbire oluşmaz; yavaş yavaş ve milim milim meydana gelir. Bu hareket öylesine devamlıdır ki gölgenin durgun olduğu bir an bile bulunmaz.

Yine aynı göz yıldızlara bakar ve onların sadece küçük bir altın lira büyüklüğünde olduklarını görür. Daha sonra, astronomi ilminin delilleri, o yıldızların dünyadan kat kat daha büyük olduklarını ortaya koyar.

İşte, duyu organlarından biri buradakine benzer bir hükme varıyor. Daha sonra akıl hakemi ortaya çıkarak, duyu organının verdiği hükmün savunulamayacak şekilde yanlışlığını ortaya koyuyor ve onu ihanet ile suçluyor.'

O zaman şöyle dedim:

Öyleyse duyu organlarının verdikleri bilgilere duyulan güven de kayboldu. Galiba evveliyât denilen aklî bilgilerden başka güvenilecek bir şey kalmadı. Şu sözleri örnek olarak verebiliriz:

On sayısı üç sayısından daha büyüktür.

Bir şey aynı anda hem ispat ve hem inkâr edilemez. Bir şeyin hem hâdis (sonradan yaratılmış) olduğunu ve hem de kadîm olduğu (başlangıcının bulunmadığı) söylenemez; hem var ve hem yok olduğu söylenemez; hem varlığı zorunlu (vâcib) ve hem varlığı

imkânsız (muhâl) olduğu söylenemez.

Böyle düşünmeye başlayınca duyu organlarım bana şu sözlerle karşı çıktılar:

'Aklınla elde ettiği bilgilere karşı duyduğun bu güvenin, daha önce duyu organlarınla elde ettiğin bilgilere karşı duyduğun o güven gibi olmadığından nasıl emin olabilirsin? Nitekim daha önce benim sağladığım bilgilere de güvenmekteydin. Fakat akıl hakemi ortaya çıktı ve benim verdiğim bilgilerin yanlışlığını sana gösterdi. Şayet akıl hakemi olmasaydı, sen benim doğruluğumu kabul etmeye devam edecektin.'

Öyleyse, akıl hakemi ortaya çıkarak duyu organlarının verdiği bilgilerin yanlışlığına nasıl hükmettiyse akıl idrâkinin ötesinde başka bir hakem doğabilir ve onun sağladığı bilgilerin yanlış olduğuna hükmedebilir. Böyle bir idrâkin şu anda bulunmaması, bunun imkânsız olduğu anlamına gelmez.

Bu itiraz karşısında vicdanım biraz bocaladı. Ancak duyu organlarım, uykuyu örnek vererek şu sözlerle itirazlarını desteklemeye devam etti:

'Baksana, rüyada nice işler görüyor, pek çok hayâl kuruyorsun. Rüyada iken bunların gerçek ve sürekli olduğunu düşünüyor ve uyanıncaya kadar bunlar hakkında herhangi bir kuşku taşımıyorsun.

Ancak bir süre sonra uyanıyor, rüyada gördüğün hiçbir şeyin aslı ve temeli bulunmadığını anlayıveriyorsun.

Bunların doğru olduğundan nasıl emin olabiliyorsun? Belki de uyanık durumda iken akıl ve duyu organları ile elde edip doğru olduğuna inandığın bilgiler, sadece içinde bulunduğun duruma bağlı bir gerçekliği olan bilgilerdir!..

Çünkü sen öyle bir hale gelebilirsin ki o halin uyanıklığa göre durumu, senin uykudaki durumunun uyanıklığa nisbeti gibi olur. Başka bir ifade ile, uyanıklığının durumu o hâle göre uykudaki hâlin gibi olur.

İşte böyle bir hâle geçince, akıl yoluyla vehmettiğin bütün hayâllerinin hiçbir değeri kalmadığını kesin olarak anlarsın.'

Belki de söz konusu bu hal ile kastedilen ölüm hâlidir. Zira Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

'İnsanlar hep uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar.'[46]

Bu tehlikeli düşünceler içime doğup vicdanımı yaralamaya başlayınca bunları tedavi etmek istedim; ama başarılı olamadım. Çünkü bu şüphelerden ancak delil ile kurtulmak mümkün olabilirdi.

Delil getirmek için de "evveliyyât" adı verilen zorunlu bilgileri kullanmak gerekmekteydi.

Ancak bunlar da benim tarafımdan kuşkulu görüldüklerinden, delil ortaya koymak mümkün olmamaktaydı.

Bu hastalık amansız bir hâle geldi ve yaklaşık olarak iki ay sürdü. Bu iki aylık süre içinde ben fiilen "safsatacı" bir hâl üzereydim. Ancak içinde bulunduğum bu durumu kimseye söylemiyor, sözlü olarak ifade etmiyordum.

Nihayet Cenâb-ı Hak beni bu amansız hastalıktan kurtardı. Vicdanım tekrar eski sağlıklı haline kavuştu. Artık vicdanım zorunlu aklî bilgileri makbul ve geçerli görmeye, onlara güvenmeye ve doğruluklarını kabul etmeye başladı... Cenâb-ı Hakk'ın gönlüme akıtmış olduğu bir nur sayesinde kurtulabilmiştim."[47]

b) Pascal: Duyu ve Akla Kesin Güvensizlik

Pascal duyu ve akla hiç güvenmiyor. O kadar güvensizdir ki sanki insan olmak başlıbaşına bir suç ve güvensizlik nedenidir.

Pascal şöyle der: "O hâlde iştahla kendimi duyuların şehâdetinden gelen fikirlerin ve aklî düşüncenin incelenmesine verdim; bunların şüpheli olup olamayacaklarını bilmek istiyorum. Bu uzun incelemenin sonucu, güvenimi onlara bağlamamın gerektiği oldu... Bu fikirler ve duyuların farklı olarak ortaya koyduğu bütün diğerleri, aklın yargısıyla daha sonra itiraz edilemez bir şekilde yalanlandı ve hataları ortaya çıkarıldı. Mademki duyuların şahitliğine güvenemeyeceğim, kendi kendime 'Sadece güvenime lâyık

46 Muhammed el-Hût, *Esne'l-Metâlib*, nr. 1630; Şevkânî, *el-Fevâid*, nr. 206. Sehâvî, *Makāsıd*, nr. 1240 (Hz. Ali'ye ait). Bk. Sehl et-Tüsterî'nin sözü olarak. Âsûrî, *Netâicü'l-Efkâr*, 1/168.

47 Gazzâlî. *el-Munkız*, çev. S. Uçan.

olanlar intelektüel fikirler olabilir' dedim."[48] Duyularla kazanılmış fikirler buna ilâveten bana şu itirazı yapmama cesaret verdi: Duyuların şahitliğinden daha fazla aklın şehadetine güvenebileceğini kim sana temin eder? Aklın yargısının onu yalanlamış olacağı güne kadar şehadetimizde senin imân teminatın vardır; onsuz sen hâlâ samimi olarak iman ettiğimize devam edebilirsin... İnsan, sadece hatalarla daha bir sujedir. ...Hiçbir şey ona hakîkati göstermez; her şey onu aldatır. Hakîkatın bu iki ilkesi, akıl ve duyular, bunlardan her birisinin emniyetinin olmaması bir tarafa karşılıklı olarak birbirlerini sürekli naklederler. Duyular yabancı görünümlerle aklı yanıltırlar..."[49]

Pascal, matematiği bile yararsız görecek kadar akla güvensizdir. "Düzen"den (*ordre*) bahsettiği bölümde, Kutsal Metinlerin işaret ettiği imandan bahsederken, "Bu iman kalptedir; 'biliyorum (*scio*)' değil, 'inanıyorum (*credo*)' dedirtir" dedikten sonra, "Hiçbir insan ilmî düzeni koruyamaz. Saint Thomas da onu koruyamadı. Matematik onu korur; fakat bilimin derinliğinde o da faydasızdır."[50]

2) İmancılık (fideizm)

Gazzâlî, kendisine filozof denmesine Pascal'dan çok daha lâyıktır. Pascal'ı *Pensées* adlı eserinden hareketle değerlendirirsek, bazılarının söz konusu esere baktıkları gibi bir Hristiyanlık savunmasıdır (apoloji). Hatta, Pascal *Pensées* adlı eserini, 1658 yılında yazmayı düşündüğü *Hristiyan Dininin Savunulması* (*Apologie de la Religion Chrétienne*) adlı esere bir giriş veya taslak olarak yazmıştır. Gazzâlî'nin de çeşitli eserlerinde bir İslâm savunmacılığı var ise de *Tehâfütü'l-Felâsife* gibi bazı eserleri ile özellikle filozofları eleştirdiği varlık ve bilgi kuramıyla ilgili eserlerinde yeterli bir felsefî tutuma sahip olduğu görülür.

a) Gazzâlî: Akıl ve kalp, imân

"Bilginin yeri kalptir... Onun nesnelerle ilişkisi, aynanın renkli nesnelerle olan ilişkisi gibidir. Nasıl renkli nesnelerin sûretlerinin benzeri aynaya yansır ve orada oluşur ise, aynı şekilde her bilgi nesnenin de bir hakîkati ve bu hakîkatin kalb aynasına yansıyan

48 Pascal burada *ratio* ile *intellectus* arasında bir ayırım yapmaktadır.
49 Pascal: A.g.e., s. 57.
50 Pascal. A.g.e., s. 54.

ve orada oluşan bir sûreti vardır. Yine nasıl ayna, nesnelerin sûreti ve onların benzerinin aynada oluşması ayrı ayrı üç şey ise, aynı şekilde kalple de üç unsur bulunmaktadır: Kalbin durumları, nesnelerin hakîkatleri ve hakîkatlerin kalpte oluşup hazır bulunması. Burada bilen, kendisinde nesnelerin hakîkatlerinin misâli oluşan, kalptir. Nesne, nesnelerin hakîkatidir. Bilgi ise, misâlin aynada meydana gelmesidir."[51] Gazzâlî'de Allah'ı bilmenin, genel olarak bilginin ve imanın esas merkezi olarak yani özellikle manevî bilgilerin ve imanın tasdîk (onay) yeri olarak kalb nedir? Gazzâlî bu soruya kendisi şöyle cevap verir: "Biz kalp demekle, ruhun kendisini kastediyoruz."[52] Dolayısıyla Gazzâlî'ye göre kalp denen şey, ruhtur. Bilmiş ol ki: İlmin yeri kalptir. Kalp derken, bütün a'zâmızı sevk u idare eden nûrânî ve manevî benliğimizi kastediyoruz ki, bütün uzuvlarımızın hizmet ve itaat ettikleri bu kalptir. Yoksa yürek dediğimiz kalbi kastetmiyoruz. Bizim maksadımız olan bazen gönül dediğimiz bu manevî kalp, renklerin sûret ve şekillerine nisbetle ayna ne ise, malûmâtın aynaya nakşolduğu gibi, her malûmun bir hakîkati ve her hakîkatin de bir sûreti vardır. İşte bu sûret kalbin aynasına yerleşir ve orada açığa çıkar. Yine âyîne başka, şahısların sûretlerinin başka âyîneye aksedip orada görülmeleri başka bir şeydir ki, bunlar üç şey olmuş oluyor. Burada da kalp, eşyanın hakîkati ve bu hakîkatlerin kalpte husûlü ve huzûru gibi, ayrı ayrı üç şey vardır. Âlim, eşyanın hakîkatlerinin hulûl etmiş olduğu kalpten ibarettir. Ma'lûm, eşyanın hakîkatlerinin kendisidir. İlim, eşyanın hakîkatlerinin kalb aynasında husûlünden ibarettir."[53] Bazı bilginler Gazzâlî'nin kalp ile kast ettiği şeyin, psikolojik terimle "bilinç" (şuûr) olduğunu söylerler.[54]

Gazzâlî kalp ile neyi anlatırsa anlatsın, burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta, Gazzâlî'nin başta *İhyâ'* olmak üzere bazı eserlerinde kalp ile kast ettiği şey, yukarıda da vurguladığımız gibi ruhtur. Ruh da ona göre benliğin veya kişisel kimliğin ve bilincin merkezidir. Kişisel kimlik kalpte yansımasını bulur; kişisel kimlik kalbe yansıdığında, kalp o zaman vicdân adını alır. Kalp,

51 Gazzâlî. *İhyâ'*,
52 Gazzâlî. *Kimyâ-yı Sa'âdet*, çev. A. F. Meyân, İstanbul, Bedir Yay., 1961, s. 27.
53 Gazzâlî. Age., c. 3, s. 29.
54 Çubukçu (İ.A.). *Gazzâlî ve Şüphecilik*, 2. baskı, Ankara, 1989, s. 104.

Gazâl'ye göre adı üzerinde geldiği Arapça fiil köküne uygun olarak değişkenlik arz eder. Nefsin tezkiyesi ve tasviyesine göre kalp kötüden iyiye, yanlıştan doğruya sürekli değişir. En yüksek seviyesi vicdândır; vicdân duyumsal, aklî ve ruhî hakikatin birleşip bütünleştiği hâldir.

b) Pascal: Akıl, kalb ve imân

Akıl, kalp ve iman konusundaki Pascal'ın genel tutumu büyük ölçüde Gazzâlî'nin tutumuna benzer. Pascal şöyle der:

"Biz hakîkatı yalnız akıl sayesinde değil, kalp sayesinde de biliyoruz. İlk prensipleri bilmemiz kalpten geliyor ve bunlarda hiçbir hissesi olmayan akıl onlarla boşu boşuna mücadele ediyor. Yegâne hedefleri bu ilk prensipleri eleştirmekten ibaret olan şüpheciler, onlarla boşuna uğraşıyorlar. İlk prensipleri kabul ederken vehim içinde olmadığımızın farkındayız; bunu aklen isbat etme hususunda ne kadar aciz olursak olalım, bu acizlik şüphecilerin iddia ettiği üzere bilgilerimizin kesinlikten ve yakînden uzaklığını göstermiyor. Aksine, aklın zayıflığını gösteriyor. Zira ilk prensiplerin bilinişi, çıkarımlarımızın bize öğrettiği şeylerin hepsinden daha sağlamdır. Akıl, kalbin ve içgüdünün verdiği bu ilk prensiplere dayanmakta ve argümanlarını onlar üzerine bina etmektedir. Kalb mekânda üç boyut vardır ve sonsuz bir sayılar dizisi mevcuttur, diye hisseder. Bundan sonra akıl, her ikisi de tam kare olup biri diğerinin iki misli olmak üzere iki sayı bulunamayacağını isbat eder. Prensipler hissedilirler, önermeler ise bir neticeye varılacak şekilde, çözümleme yoluyla zincirlenirler. Aklın, kalbin ilk prensiplerini kabul etmek için kalpten deliller ve kanıtlar istemesi ne kadar faydasız ve gülünç ise, kalbin de akıldan isbat edilen önermeleri benimsemek üzere sezgi istemesi o kadar anlamsızdır.

Velhasıl, bu acizlik, sanki kendisinden başka bize bilgi veren şey yokmuş gibi her hususta hüküm vermeye kalkışan aklı zillete düşürüyor olsa gerektir. Keşke Allah vereydi de, her şeyi yalnız duygu ve içgüdü ile öğrenseydik, akla ihtiyacımız olmasaydı! Fakat tabiat bizden böyle bir lutfu esirgemiş, bize ilk prensipler sınıfından çok az bilgi vermiştir. Diğer tüm bilgiler ise ancak muhâkeme ve istidlâl yoluyla kazanılabilmektedir.

Bunun içindir ki Allah'ın bir ihsânı olarak îkânı kalblerine sin-

dirmiş kimseler çok talihlidirler. Fakat bu duruma erişmiş olmayanlara da böyle bir imanın nasip olması ancak akıl yürütmeyle mümkün olabilir. Bu insanların kalblerine, o olmadan imanın yalnızca beşerî kaldığı ve kurtuluşa erme noktasında işe yaramadığı teselli verici bir ilhâm Allah tarafından gönderilinceye kadar, onları muhâkeme ve istidlâl yoluyla ikna etmeye çalışıyoruz."[55]

"Kalbin öyle sebepleri vardır ki, akıl bunları kavramaktan acizdir, buna sayısız kere şahit olmuşuzdur.

Diyorum ki kalp, duyduğu sadakate göre, tabiî olarak küllî varlığı da kendini de sevebilir; bunlardan birine veya ötekine karşı katılaşmak da kendi elindedir. Siz ki Allah sevgisinden uzaklaşmış, kendi nefsinizin düşkünü olmuşsunuz. Acaba akıl mı size kendinizi sevdiriyor?

Allah'ı hisseden akıl değil, kalptir. İmanın ne olduğunun cevabı işte budur. Allah, kalben hissedilir, aklen değil.

Sağduyuya ve insan fıtratına aynı şekilde aykırı düşen yegâne bilgi, ancak insanlar arasında daima var olagelen bir bilgidir."[56]

"Gördüğüm ve beni müşkilâta sevk eden şey budur. Hangi yöne baksam, bütün gördüğüm karanlıktan ibaret. Tabiat bana, duyduğum şüphe ve elemlere deva olacak hiçbir şey vermiyor. Eğer bir ulûhiyetin varlığına dair hiçbir işaret görmemişsem, olumsuz bir sonuca karar vermem gerekiyor. Eğer her yerde bir Yaratıcının işaretlerini görmüşsem, huzur içinde imanda sükûn bulmam gerekiyor. Fakat yüzlerce keredir arzuladığım yeri inkâr etmeye yetecek kadar çok şeyle karşılaşıyor ve imanımı teyid etmeye yeterli şeylerle yüz yüze gelmiyorum. Bu bakımdan, acınacak bir haldeyim. Eğer tabiatın ardında, onu var eden bir Allah varsa, tabiat anlamı açık bir şekilde O'nu ilan etmeli. Eğer tabiattaki işaretler aldatıcı ise, onlar tamamen silinmeli. Tâ ki tabiat ya her şeyi söylesin veya hiçbir şeyi... Bu iki şıktan biri vâki olsun ki izlemem gereken yolun ne olduğunu görebileyim. Oysa içinde bulunduğum, ne olduğumu ve ne yapmam gerektiğini bilmediğim şu durumda, ne halimi biliyorum, ne de vazifemi. Kalbim, bulduğu ve bildiği andan itibaren

55 Agy. Age., s. 44-45.
56 Pascal. *Düşünceler*, Türkçe çev., s. 116.

yolu sıra gitmek üzere, gerçek hayrın ne olduğunu bilmek uğruna olanca gücünü sarfediyor. Hiçbir bedel, ebediyet için ödenmesi gereken bedel kadar yüksek değildir."[57]

3. Pascal'a Gazzâlî Etkisi

Burada Pascal'ın sadece Oyun konusunda değil, genel düşüncesinde de Gazzâlî'den ve İslâm düşüncesinden oldukça etkilenmiş bir düşünür olduğunu göstermeye çalışacağız.

a) Genel etki

"Kulun kurtuluş ve âhiretteki başarısı, içtenlikle Allah'a boyun eğmesi ve Rabbini yüceltmeye kesin olarak inanmasıyla gerçekleşir. Rabbe boyun eğme ve yüceltme, kalbin işidir; onun âleti de akıldır. Maksat, insanın Allah Teâlâ'nın yüceliği ve celâli karşısında, varlıktaki kendi rütbesinin düşüklüğünü bilerek ve değerini görerek, Allah'a kalben ve aklen içtenlikle boyun eğmesidir."[58]

Her ne kadar, daha önce de belirttiğimiz gibi, söz konusu eserinde M. A. Palacios, Oyun konusunda Gazzâlî ile Pascal arasındaki yakın düşünce benzerliğine dikkat çekmiş olmasına rağmen, Pascal'ın Gazzâlî'den bu veya benzer felsefî konularda etkilenmiş olup olmadığı konusunda fikir beyan etmemiştir.

Burada biz konuya açıklık getirmek ve Pascal'ın doğrudan Gazzâlî'den etkilenmiş olduğunu ortaya koymak istiyoruz. Bunun için bazı soruların sorulması gerektiğini düşünüyoruz. Bunlar: Gazzâlî eserleri ve düşünceleri ile Batı'da Pascal'dan önce ve onun zamanında tanınıyor muydu ve özellikle de Pascal, Gazzâlî'yi tanıyor muydu? İkinci sorumuz: Pascal, sadece üzerinde durduğumuz Oyun konusu açısından değil, genel olarak İslâm düşüncesinden az veya çok haberdar mıydı? Üçüncü bir soru: Üzerinde durduğumuz konu dışında başka konularda Gazzâlî'nin Pascal üzerinde bir etkisi olmuş mudur? Son bir soru: Pascal sonrası batılı bilginlerden Pascal'ın doğrudan veya dolaylı İslâm dininden ve düşüncesinden haberdar olduğunu söylemişler midir? Sadece *Pensées* adlı eserini bile dayanarak rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü Pascal bu eserinde Hz. Peygamber'in Allah'tan nasıl vahiy almış olabileceği konusuyla

57 Agy. Age., s. 124.
58 Gazzâlî. *el-İktisâd fi'l-İ'tik d*, Türkçe çev. K. Işık, Ankara, 1971, s. 45.

bile ilgilenmiştir.[59]

Kindî, Fârâbî, İbn Sinâ ve İbn Rüşd gibi Gazzâlî de, çoğu zaman Latinceleştirilmiş "Alghazal" ve "Alghazale" veya "Ghazal" adlarıyla 12. yüzyıldan itibaren Batı'da çok iyi bilinen bir düşünürdür. Gazzâlî'nin birçok eseri, ya tamamen ya da kısmen aynı yüzyıldan itibaren Latince ve İbraniceye çevrilmişti. Gazzâlî özellikle Skolastik dönem teologları ve düşünürlerine o kadar etki etmiştir ki, Latin İbn Rüşdcülük ve Latin İbn Sînâcılık yanında bir de Latin Gazzâlîcilik akımı oluşmuştur. Gazali'nin başta *Makāsıdu'l-Felâsife* adlı eseri başta olmak üzere diğer bazı eserleri kısmen ve tamamen ünlü çevirmen Gundissalinus tarafından 13. yüzyılda Latinceye çevrilmişti. Ayrıca önemli eserleri aynı yüzyılda Avrupa'da İbraniceye de çevrilmişti. Pascal'dan önce Batı'nın en büyük Ortaçağ teologları, başta Albertus Magnus, Thomas Aquinas, Raymond Martin ve Martin Lille olmak üzere Gazzâlî'den çok etkilenmişlerdir.[60] Pascal'ın kendi zamanında Kartezyen mektebe de dahil olan Fransız filozofu Malebranche, özellikle occasionalism (vesilecilik) konusunda Gazzâlî'den etkilenmiştir.[61] Descartes'in doğrudan Gazzâlî'nin Latinceye çevrilmiş eserlerini okuyup incelediğine dair bilgimiz de vardır. Bu konuda Vitali V. Naumkin'in bir notunu aktaralım: "Burada, Ortaçağ Avrupa düşüncesine Gazzâlî'nin tesirinin bütün yönlerinin bizce bilindiğini hatırlatmak istiyorum. Gazzâlî'nin eserlerinin Descartes tarafından okunduğu gerçeğinin az bilinen bir husus olduğuna işaret etmek isterim. Bu, Paris'te-

59 Hristiyanlık'ın dışındaki bütün dinleri sahte dinler olarak gören Pascal, İslâm'ı da bir filozof ve matematikçiye hiç yakışmayacak kadar basit, Ortaçağ'ın Yahudi ve Hristiyan teologları ve din adamlarının İslâm karşıtlıklarını yansıtan görüşleriyle tanıtır. Ona göre Hz. Muhammed sahte bir peygamber ve İslâm sahte bir dindir. Hatta Hristiyanlık düşmanı olarak nitelediği Celse ve Porphyre gibi kişiler ile birlikte Hz. Muhammed'i Hristiyanlık karşıtı olarak görür. O'nun için "Putperestler gibi Tanrı tanımaz bir zavallıdır. Yemle omzuna topladığı güvercinlerin sesini vahiy sanarak insanları kandırmıştır." der. Bkz. Pascal: *Pensées*, L. Lafuma neşri, Paris, Garnier-Flammarion, 1973, s. 34, 50, 55, 88, 137, 146-149, 157, 193-194.

60 Ülken (H.Z.). *İslâm Düşüncesi II İslâm Felsefesi Tarihi*, İstanbul, 1957, s. 386-389.

61 Çubukçu (İ.A.). *Gazzâlî ve Şüphecilik*, 2. baskı, Ankara, 1989, s. 107; Fakhry (M.). *Islamic Occasionalism*, London, 1958, s. 9-13.

ki Millî Kütüphane'de saklanan Kartezyen Kolleksiyonu'ndaki bir notla kayıtlanmıştır."[62] Hatta bugün bazı batılı düşünce tarihçileri Descartes'in bile özellikle yöntemsel şüphecilik konusunda büyük oranda Gazzâlî'den etkilendiğini düşünmektedirler.[63] Pascal'dan sonra da Gazzâlî etkisi devam etmiştir. Özellikle Samuel Clarke ve Leibniz arasında ceryan eden felsefî tartışmalarda Clarke, Leibniz'in İbn Rüşdcü tutumuna karşı Gazzâlîci tutum takınmasıyla bilinmektedir. Başka bir örneği, İngiliz filozof Berkeley teşkil eder; bugün ona da Gazzâlî etkisi olduğundan bahseden batılı bilginler vardır.[64]

Bu kitap çerçevesinde ancak bu kadarcık işaret etmekle yetineceğimiz Gazzâlî'nin Batı'ya tesirinden sonra, gelelim üzerinde biraz daha uzun duracağımız Pascal üzerindeki tesirine. Pascal, İslâm dininden haberdâr olduğu kadar İslâm düşüncesinden ve biliminden yeteri kadar haberdârdı ve bundan etkilenmişti.

İslâm bilim tarihinden etkilenmiş olduğunu gösteren en açık kanıt, Pascal'ın kendi adıyla anılan "Pascal Üçgeni"dir. Pascal bu üçgenin kendi icâdı olmadığını bildiği için o üçgene kendi adını vermiş değildir. Pascal'ın 1665 yılında basılan *Traité du Triagle Arithmétique* (*Aritmetik Üçgen Risâlesi*) adlı eserindeki üçgene 1730 yılında "Pascal Üçgeni" adını veren kişi, Abraham de Moivre'dir: "Triangulum Arithmeticum Pascalianum." İşte bu tarihten sonra Batı'da söz konusu üçgen, Pascal'ın soyadıyla "Pascal Üçgeni" olarak anılagelmiştir.

Bugün matematik tarihçileri, Pascal Üçgeni'nin tarihini en geç 10. yüzyıla kadar götürmektedirler. Bu üçgenden ilk bahseden ünlü Türk matematikçisi, el-Kerecî (953-1029)'dir; Batılıların "Alkara-

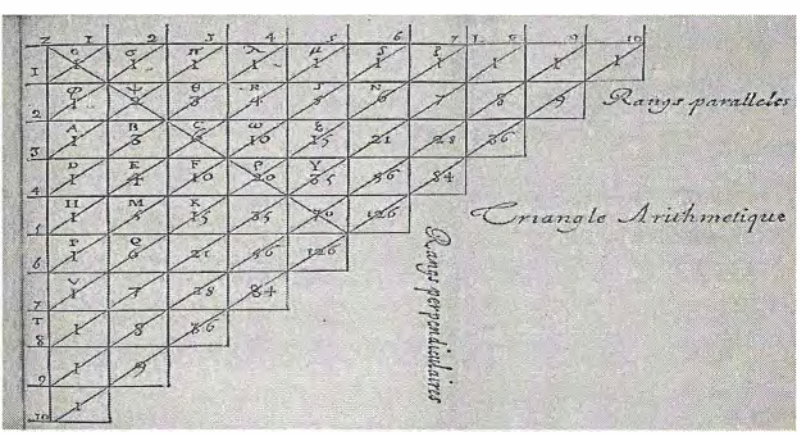
62 Naumkin (V.V.): "Some Problems Related to the Study of Works by al-Ghazâlî", Ghazâlî: La Raison et Le Miracle,Paris, 1987, s. 124, note 1.Fransız Millî Kütüphane yetkilileri, Descartes'in Gazzâlî'nin ve belki daha başka Müslüman filozofların eserlerinden aldığı notlardan oluşan sözkonusu koleksiyonunu yakın zamana kadar araştırmacılara göstermiyorlardı. İncelenmesi yasaktı; şimdi bilemiyorum belki görülmesine müsaade edebiliyor olabilirler.

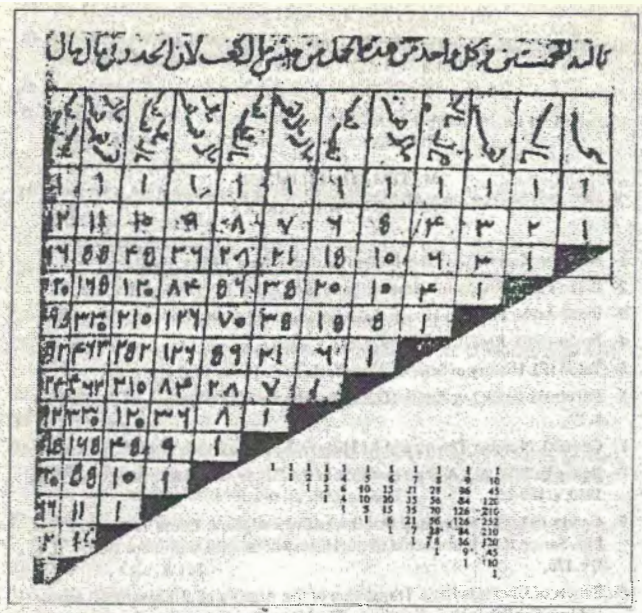
63 Goichon (A-M.) : La Philosophie d'Avicenne et Son Influence en Europe Médiévale , Paris, 1951, s. 96

64 Sinaceur (M.A.): "La Raison et le Miracle", Ghazâlî: La Raison et Le Miracle, Paris, Maisonneuve et Larose, 1987,s. XXIV.

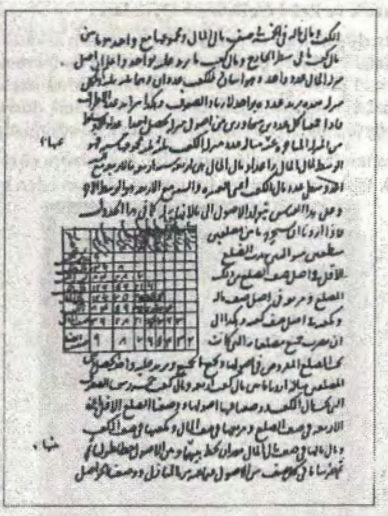
ji" olarak andıkları bu matematikçimize, bazı batılılar "İranlı" deseler de o, Türk asıllıdır. Büyük Selçuklular döneminde İran'da yaşadığı için "İranlı" denmiştir. Kerecî'nin üçgeni, kendi döneminde ve daha sonraki yüzyıllarda Hindli, Çinli ve Avrupalı matematikçileri etkilemiştir. Hindli matematikçi Halayudha, Pingala'nın Chandas Shastra adlı matematik eseri üzerine 975 yılı civarında yazdığı bir şerhte üçgeni kullanmıştır. 11. ve 13. yüzyılda Çinli matematikçiler Jia Xian (1010-1070) ve Yang Hui (1238-1298) de aynı üçgenden söz etmişlerdir.

Kerecî'den sonra, Müslüman matematikçiler arasında Ömer Hayyâm (1048-1131) söz konusu üçgeni geliştirmiştir; üçgen, "Hayyâm Üçgeni" olarak da anılmıştır. Daha sonra Cemşid el-Kâşânî üçgen üzerinde çalışmalar yapmıştır. Söz konusu bu İslâm matematikçilerinin eserlerinin Latinceye çevrilmesiyle Pascal Üçgeni Batı'ya geçmiştir. Batı'da şimdiki bilgilerimize göre bu üçgenden bahseden ilk matematikçi Petrus Apianus (1495-1552)'dir. İtalya'da 16. yüzyılda "Tartaglia Üçgeni" olarak nitelenen Pascal Üçgeni, yani aslında "Kerecî Üçgeni", Niccolò Fontana Tartaglia (1500-1577) tarafından küpsel polinomları halletmek için kullanılmıştır. İşte Pascal'dan önce Pascal Üçgeni'nin kısa tarihçesi budur.

Es-Semaval Yahya İbn el-Magribî'nin, el-Kerhî'den aldığını söylediği bu "Pascal Üçgen"i onun Ayasofya Kütüphanesindeki el-Bahr fi ilmü'l-Hisâb adlı elyazması eserinden alınmıştır.

Aynı üçgeni anlatan el-Kâşî'nin bu sayfası onun Leyde 1554 numarada kayıtlı Miftâhü'l-Hisâb adlı elyazması eserinden alınmıştır.

Pascal'ın genç yaşta yaptığı bu ve benzeri geometri çalışmaları Descartes'e gösterilip, onun bir dahi olduğu söylenince, Descartes o yaştaki bir gencin böyle şeyler yapamayacağını, eski kitaplardan derlemiş olacağını söyler. Descartes, tamamen haksız değildi; Pascal özellikle Pascal Üçgeni'ni bugün matematik tarihçilerinin de kabul ettiği gibi kendinden önceki bilginlerin eserlerinden etkilenerek oluşturmuştur.[65] Ancak o yaşta böyle meselelerle uğraşması ve üçgeni özellikle çeşitli aritmetik meseleler için kullanması da Pascal'ın dâhiliğidir.

Bilmeyen okuyucular için, Pascal üçgeninin ne olduğu ve ne işe yaradığı konusunda kısa açıklama yapalım: Eşit kenarları 1'lerden oluşan bir ikizkenar üçgendir. Üçgenin içindeki ve taban kenarındaki sayılar, kendi üstündeki iki sayının toplamından oluşur. Pascal bu üçgeni olasılık ve altküme hesaplamalarında kullanmıştır. Pascal'dan sonra üçgen binom katsayıları dizisini ve teoremini, kombinezon hesaplarını, diyagonalları açıklamak için kullanılmıştır.

B={a, b, c, d} B kümesi 4 elemanlıdır. [s(B)=4] Bu kümenin alt kümeleri üçgenin 1..4..6..4..1... dizilişindedir. Şöyle ki:

0 elemanlı alt kümelerin sayısı 1'dir.
1 elemanlı alt kümelerin sayısı 4'dür.
2 elemanlı alt kümelerin sayısı 6'dır.
3 elemanlı alt kümelerin sayısı 4'dür.
4 elemanlı alt kümelerin sayısı 1'dir.
İki terimli bir harfli ifadenin katsayıları üçgene göre şöyledir:
$(x+y) = x+y$..... 1.1'dir.
$(x+y)^2 = x^2+2xy+y^2$..... 1.2.1'dir.
$(x+y)^3 = x^3+3x^2y+3xy^2+y^3$... 1.3.3.1'dir.
Üçgenin her satırının toplamı 2'nin kuvvetlerini verir:

$= 2^0$
$1+1= 2^1$
$1+2+1= 2^2$
$1+3+3+1= 2^3$
$1+4+6+4+1=2$

65 Youschkevitch (A.P.): *Les Mathématiques Arabes*, Paris, J. Vrin, 1976, s. 112; Bayrakdar (M.) : *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Ankara, TDVY., 2012, s. 64-65.

Buraya kadar çok kısa olarak Pascal'ın İslâm felsefesi ve özellikle de matematiğinden etkilenmiş olduğunu, genel olarak İslâm düşüncesinden haberdâr olduğunu gösterdikten sonra, esas sorumuzun cevabına gelelim: Pascal, özel olarak Oyun konusunda Gazzâlî'den etkilenmiş midir?

Batılı bilginler Pascal'ın genel olarak Gazzâlî'den etkilendiğini kabul ederler. Bu etkileşim, ya doğrudan Gazzâlî'nin Latinceye çevrilmiş eserleriyle ya da Gazzâlî etkisini taşıyan kendinden önceki batılı düşünürler aracılığıyladır. Burada konunun teferruatına girmeden Pascal'ın genel olarak Gazzâlî'den etkilendiğini anlatan bazı örnekler vermekle yetinelim. G. H. Bousquet, "Gazzâlî'nin *İhyâ*'sında Pascal'ın Bir Cümlesi" adlı notunda, şöyle diyor: "Pascal'ın *Düşünceler*'inde –Fransız edebiyatının incisi görünen bu notlar yığınında- meşhur bir cümle görünür: "Beni aramadın ki beni bulasın" (Seksiyon VIII, 553).

Oysa *İhyâ*'da, "Tanrı Aşkı" kitabında (36), "Allah Teâlâ'ya Karşı Yaratıkların Aşkının Bilinmesinin Alâmetleri" kısmında (bu uzun kısmın yaklaşık 2/5'inde) şunu okuyoruz: Selâm üzerine olsun, Mûsâ şöyle der: "Ey Rabbim nerdesin ki Seni bulabileyim?" Allah ona cevap verdi: "Beni bulmak istersen, Beni ararsın."

Daha önce bu paralel düşünceye işaret edildiğini bilmiyorum. Kesin olan şudur ki, "Aşk Kitabını" inceleyen ve analiz eden birisi İspanyol ve diğeri Hollandalı iki bilgin, Asin Palacios ve H. H. Dingemans bu cümleleri ne tercüme etmişlerdir, ne de onlara işâret etmişlerdir..."[66]

H. Pérès de şu notu düşer: "Peygamber Muhammed'in amcası oğlu ve damadı Ali ibn Ebî Tâlib'e izafe edilen bir kutsî hadis Tanrı'dan şu şekilde bahseder: 'Beni arayan bulur. Beni bulan beni bilir. Beni bilen beni sever. Beni seveni Ben severim...' Pascal'ın düşüncesiyle benzerlik (analoji) çok daha çarpıcıdır. (Bkz. E. Dermenghem. *Les Plus Beaux Textes Arabes*, Paris, 1951, s. 23-24)"[67] Aynı şekilde A. J. Wensinck de, Gazzâlî'nin "Ölüm yalnızlık işidir, herkes ölüme yalnız gider; mezarda insanın ne eşi, ne çocuğu, ne

66 Bousquet (G.-H.): "Un Mot de Pascal dans l'Ihyâ de Ghazâlî", *Studia Islamica*, 1954, c. 30, s. 104.

67 Pérès (H.). Note (P.S.), *Studia Islamica*, 1954, c. 30, s. 104.

dostu, ne de malı mülkü olur" sözüyle, Pascal'ın *Pensées*, Fragment 211 (ed. Brunschvicg, s. 429)'deki "Yalnız ölünecek. O halde sanki yalnızmış gibi davranmak lazım" sözü arasında benzerlik kurar.[68]

b) Oyun konusunda etkisi

Pascal ve Gazzâlî hakkında yazan bazı batılılar, anlatmaya çalıştığımız diğer bazı konularda olduğu gibi hassaten Oyun konusunda Pascal'ın Gazzâlî'den etkilenmiş olduğunu kabul ederler. Daha önce de belirttiğimiz gibi M. A. Palacios, *Los Precedentes Musulmanes del Pari de Pascal* adlı eserinde Gazzâlî'yi Pascal'ın Oyun konusunda öncüsü görmesine ve aralarındaki fikir benzerliğine parmak basmasına rağmen, Pascal'ın Gazzâlî'den etkilenip etkilenmediği konusunda sessiz kalmıştı. Ancak daha sonra yazdığı *İslâm Düşünürleri* (*Huellas del Islam*) adlı eserde, konunun hakkını vererek Pascal'ın Oyun konusunda Gazzâlî'den etkilenmiş olduğunu itiraf etmiştir.[69] Örneğin Margaret Smith şöyle der: "Gazzâlî'nin etkisinin bulunduğu daha geç bir dönem yazarı, Fransız mistiği Blaise Pascal (1623-1662)'dır. Pascal'ın Müslüman mistikleriyle ilgili bilgisi, şüphesiz Raymond Martin'in *Pugio Fidei* adlı eserini incelemesi vasıtasıyla kendisine ulaşmıştır. Bu eserin Fransızca baskısı, hayatının sonuna doğru *Pensées* adlı eserini yazarken eline geçmiştir... Tanrı'ya imân veya imânsızlık için ortaya koyduğu Pascal'ın meşhur Oyununun içerdiği öğretisi ve kanıtları Gazzâlî'de bulunur."[70]

Çağdaş bir felsefe ansiklopedisinin "Pascal" maddesinde de şöyle denmiştir: "Oyun'un temel fikri, her hâlukârda Hristiyan âlemine İslâm'dan geçmiş olduğundan ilginçtir ki, Pascal bu konuda en azından alternatif başka bir oyun seçimini bile düşünmemiştir."[71]

68 Wensinck (A.J.): *La Pensée de Ghazzâlî*, Paris, Adrien-Maisonneuve, 1940, s. 190 ve dipnot 1.

69 Palacios (M.A.). *Huellas del Islam*, Madrid, 1841, s. 304.

70 Smith (M.). *Al-Ghazâlî the Mystic*, London, Luzac and Co., 1944, s. 225-226.

71 *A Dictionary of Philosophy*, "Pascal" maddesi, 2 baskı, London, Macmillan, 1980, s. 244.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OYUN'A ELEŞTİRİLER VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Pascal Oyunu'na yöneltilen eleştirilere kısaca yer vereceğiz ve onların bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.

I. Pascal Oyunu'nun Eleştirisi

Şimdiki bilgilerimize göre, Gazzâlî'nin Pascal Oyunu'na Müslüman düşünürlerden eleştiri yöneltenlerin olup olmadığını bilmiyoruz. Gazzâlî'yi eleştiren İbn Teymiyye gibi kelâmcılar ile İbn Tufeyl ve İbn Rüşd gibi filozoflar bu konuyla ilgili ona bir eleştiri yöneltmemişlerdir.

Buna karşılık, Batı'da Pascal Oyunu, Hristiyan ve ateist birçok filozof ve düşünür tarafından eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştiri geleneği günümüzde de devam etmektedir. Burada Pascal'a yapılan bütün eleştirileri aktarmaya tabiatıyla imkân yoktur. Önemli sayılabilecek bazı eleştiriler üzerinde duracağız.

Aşağıda özet olarak anlatacağımız Pascal Oyunu'na yöneltilen eleştiriler kadar bu Oyun'u anlamlı bulan ve bunun için de Pascal'ı takdir eden bir akım ve düşünürler vardır. Eleştirileri özetlemezden

önce çok kısa olarak bu son nokta üzerinde duralım.

Pascal'a yöneltilen eleştiriler ile eşzamanlı olarak Pascal'ı öven bir dizi eser yazılmıştır. Bu eserlerin birçoğu "Éloge de Pascal" (Pascal Övgüsü) genel başlığıyla yayımlanmışlardır. Örnek olarak bazılarını zikredelim. Bunların en önemlilerinden birisi, Fransız filozofu ve siyaset bilimcisi Marquis de Condorcet'nin (1748-1794), *Éloge de Pascal* adlı eseridir. Benzer diğer bir eser de *Éloge de Blaise Pascal* ismiyle Alexis Dumesnil tarafından 1813 yılında yayımlanmıştır. Jean-Baptiste Bordas-Demoulin de 1842 yılında yine aynı başlıkla *Éloge de Pascal* bir eser yayınlamıştır. François René de Chateaubriand (1768-1848) *Génie du Christianisme* adlı eserinin ikinci cildinde Pascal'a yaptığı samimi övgülere yer verilmiştir. Bu tür değerlendirmeler günümüze kadar devam ede gelmiştir. Diğer taraftan ünlü filozof G. W. Leibniz (1646-1716) Pascal'ın Oyun tasrımının mantığını ve matematiğini takdir etmiştir.[72] Bunun son örneklerinden birisi olarak John R. Cole'un *Pascal: The Man and His Two Loves* (New York University Press, 1995) adlı eseri zikredilebilir. Daha da önemlisi Pascal'ın oyun tasarımı konusunda ilişki içinde bulunduğu döneminin en ünlü bilginleri ve matematikçileri Pascal'ın görüşlerini paylaşmışlardır; Pascal gibi hepsi de olasılık hesabı, infinitesimal hesapları ve oyunda bölümlemenin kuralı (*le régle des partis*) üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bunlar arasında, Ch. Huygens (1629-1695), A. G. Chevalier de Méré (1607-1684), Pierre de Fermat (1601-1665) vardır. Şimdi eleştirilere geçebiliriz.

Pascal'ın oyun tasarımını ve genel düşüncelerini kapsamlı bir şekilde eleştiren René François Armand Sully-Prudhomme (1839-1907)'dur. Şair ve deneme yazarı Sully-Prudhomme, kendinden önceki eleştirilerden de yararlanarak, *La Revue des Deux Mondes* aylık dergisinde bir seri eleştiri yazmıştır; sonra bunları yeni düşünceleriyle zenginleştirerek 444 sayfadan oluşan *La vraie religion selon Pascal* (Pascal'a Göre Gerçek Din) adlı eserinde toplamıştır. Bu eser, aşağıda anlatacağımız eleştiri türlerinin hemen hepsini içermektedir. Sully-Prudhomme'un eleştirisini şöyle özetleyebiliriz:

Din, tamam olarak emin olunamayandır; fakat gerçekse, onu

72 Leibniz (G.W.). *New Essays on Human Understanding*. ed. ve İngilizce'ye çev. P. Remnant ve J. Bennett, Cambridge, 1996, s. 465-466

takip etmemekle sonsuz bir kötülük, yani cehennem tehlikesiyle karşı karşıya olunacağından ve diğer taraftan din, dünya zevklerini yasakladığından, bilgelik, sonsuz kötülükten kurtulmak için sonlu zevklere sırt çevirmek gerekir. Çok zayıf bir ihtimal; çünkü bölümlenemeyecek kadar küçük bir hesaptır.

Pascal Oyunu'na yöneltilen eleştirilerin geneli dikkat alındığında bunları dört ana sınıfta toplamak mümkündür.

(a) Basit Bir Mantık Oyunu: Voltaire'den (1694-1778) Jean Rostland'a (1894-1977) kadar uzanan ateist, materyalist ve hür düşünür olanlar Pascal Oyunu'nu genelde basit ve anlamsız bir mantık oyunu olara görürler. Voltaire, genel olarak Pascal'ın insan doğasını hakir gördüğünü, insanı zavallı ve mutsuz olarak değerlendirdiğine vurgu yapar. Oyun'un ahlâken çirkin ve ucuz bir akıl yürütme olduğunu söyler.[73] Bunlar arasından en ciddi eleştiriyi J. Lachelier yapmıştır. Ona göre Pascal, bahis yoluyla inançsızları Tanrı'ya ve âhiret gününe inanmaya davet ederken, Tanrı'nın ve âhiret günün varlığını kanıtlamamıştır. O, Oyun'u eleştirenlerden birisi olan Havet'ye referansla sofistik bir kanıt olarak görmüştür.[74] Victor Cousin de daha önce benzer bir şekilde Pascal Oyunu'nu şüpheci (*sceptique*) bir akıl yürütmenin eseri olarak değerlendirmiştir.[75]

Bence, bu tür eleştirilerin sahipleri Pascal'ı hiç anlamamış görünmektedirler. Pascal Oyunu'nun mantıksal yapısı basit olabilir; ancak sofistlik veya şüphecilikle uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Çünkü, Pascal'ın veya Gazzâlî'nin Tanrı'nın varlığı hakkında bir kuşkuları veya tereddütleri yoktur. Söz konusu Oyun tasavvurunu kendileri için değil; Tanrı'nın ve âhiretin varlığı konusunda şüpheleri, tereddütleri ve inançsızlıkları olanları hedef için tasarladıklarından ve tasarımladıklarından, "ya varsa" düşünülmesi gereken bir ihtimal ve imkân olarak sunuluyor. Burada karşı tarafı aldatma ve çelme söz konusu değildir.

Aslında Oyun'un mantığı, herkesin her konuda günlük hayatta

73 Voltaire: *Lettres Philosophiques*, Paris, 1734, s. 160, 25. Mektup.
74 Lachalier (J.): *Notes sur le Pari de Pascal apud Du Fondement de l'Induction*, Paris, Alcan, 1907.
75 Cousin (V.). *Des Pensées de Pascal*, Paris, Ladrange, 1843, s. 80-98.

kullandığı bir mantık yürütmedir. Çoğu zaman hemen her insan, yapmayı tasarladığı bir şey hakkında, "Şöyle mi yapsam, böyle mi yapsam?" diye kendi kendine sormaz mı? Neticede bir seçeneği seçmez mi? Mühim olan, ihtimaller ve imkânlardan en iyi olanı seçmek değil midir?

(b) Şüphe İçeren Bir Akıl Yürütmedir: Pascal'ı eleştiren bazı batılı bilginler ve filozoflar, Oyun'un tasarım şeklinin kendisinin şüphe içerdiğine vurgu yapmışlardır. Bunlardan birisi John Locke (1632-1704)'tur; o doğrudan Oyun'dan bahsetmemekle birlikte, Pascal'ın mantığının sığ olduğundan ve düşüncesini adeta melekler gibi varlıklardan ilhâm alarak oluşturduğundan bahseder.[76]

Aynı şekilde Baron Carra de Vaux da, Pascal'ın Oyun tasarımının korkudan oluşan bir dini öne çıkardığını söyleyerek, böyle bir dinin, ne gerçek bir din, ne de gerçek bir imân temin edebilecek din olabileceğine vurgu yapmıştır. Düşünüldüğü şekliyle varolma imkânı çok olan birçok din varsa, Oyun'un doğru olması için bunlardan en korkunç cezaları öngören dini seçmek gerekecektir. Bu da bir tür şantajdır.[77]

(c) Sanki Varmış Gibi İnanmak:

Özellikle bazı çağdaş eleştirmenler Pascal Oyunu'nun mantığını, Yeni Kantçılardan Hans Vaihinger'in (1852-1933) "Sanki Felsefesi"[78] (Philosophie des Als ob) bağlamında ele alarak, Pascal'ın insanları sanki veya sözde varmış bir Tanrı'ya inanmaya davet ettiğini savunurlar. Hatta onlara göre Pascal Oyunu, insanları Tanrı'ya inanmaya değil, inanmamaya götürebilecek tehlikeli bir oyun olarak değerlendirilmelidir. S. M. Sullivan bu tür eleştiriyi şöyle özetler: "Ölünceye kadar, belki Tanrı olabilir diyerek yaşamak pratikte bizi Tanrı'nın olmadığı sonucuna götürür."[79] A.

76 Locke (J.). *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. J. W. Yolton, New York, Everyman's Library, 1972, c. I, s. 121.

77 Vaux (B.C.de). *Les Penseurs de l'Islam*, Paris, Paul Geutner, 1923, c. IV, s. 76-77, dipnot 2.

78 Hans Vaihinger'in "Sanki Felsefesi"nin bir özeti için bkz. Özlem (D.): "Kant ve Yeni Kantçılık", Immanuel Kant, Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri, ed. N. Reyhani, Ankara, Vadi Yay., 2006, s. 259.

79 Sullivan (S.M.). "Blaise Pascal on 'Why God is Hidden' and 'The Wager'";

Tüzer ve Ş. Efil gibi felsefecilerimiz de Pascal Oyunu'nu ağırlıklı olarak "Sanki Felsefesi" bağlamında değerlendirmişlerdir.[80]

Bize göre Pascal Oyunu'nu "Sanki Felsefesi" olarak anlamak ve bu bağlamda değerlendirmek, asla doğru olamaz. Çünkü Vaihinger'in "Sanki Felsefesi" bir çeşit nihilist nominalizmdir; ona göre birçok dinî ve felsefî kavramın anlamının, içeriğinin ve kapsamının gerçekliği yoktur; biz onları sanki gerçekmiş gibi kabul ederek varlıklarını sürdürüyoruz.

Her ne kadar Pascal, Hristiyanlık tarihinden sanki inanmış gibi davranıp da, sonra gerçek inanan olan kişilerden bahsetse de[81] Oyun'u Vaihinger'in sanki felsefesi bağlamında değerlendirmek, Pascal'a ve aynı şekilde Hz. Ali ve Gazzâlî'ye haksızlık yapmak olur. Çünkü bütün bu düşünürler, Allah ve âhiretin gerçekten var olduğuna inanırlar; dolayısıyla sanki varmış gibi saydıkları bir tanrıya ve âhiret hayatına insanları davet etmiyorlar. Hatta onlara göre tek bir gerçek var ise bu, Tanrı'dan başkası değildir. Dolayısıyla bu insanlar, Oyun türü akıl yürütmeyle insanları Tanrı'ya ve âhiret hayatının varlığına inanmaya davet ederlerken, asla onları kandırdıklarını düşünmezler. Bu konuda samimidirler. Bu birinci noktadır.

İkinci nokta, Oyun, kendi mantığının insanları ikna edebilecek güçte olup olmaması başka bir husus olmakla birlikte, Tanrı'nın varlığını ispat etmeye yönelik bir akıl yürütmedir. Dolayısıyla, akıl yürütmenin mantığı, "sanki" veya "varmış gibi" önermelerden oluşan akıl yürütmeleri esas almamaktadır ve o tür çıkarımlara götürmemektedir.

(d) Hristiyan Ahlâkına ve İnancına Aykırı Düşünme Biçimi:

Bazı dindar Hristiyan filozoflar ve bilginler de Pascal'ın Oyun tasarımını eleştirmişlerdir. W. James bunların başında gelir. W. James, *The Will to Believe* adlı denemesinde inançların tamamen insanın ihtirazsal doğasıyla belirlenmiş olduğuna vurgu yaparak

http://www.scottm-sullivan.com/courses/Pascal.pat(25Temmuz2008).

80 Tüzer (A.): *Bir Varoluşçunun İman Savunusu*, İstanbul, İz Yay., 2006, s. 102 vd.; Efil (Ş.): "Pascal'dan Hareketle Sanki Felsefesi Yapmak", *İslâmî Araştırmalar*, 2010, c. 21, sayı 3, s. 184-193.

81 Pascal. *Düşünceler*, s. 113-114.

ihtimale dayalı mekanik bir inancın, bazı özel durumlarda bazı özel kişiler için geçerli olsa da iman mantığıyla uyuşmayacağını, imanın derûnî anlamını zedeleyebileceğini hatırlatır.[82] Günümüz bilginlerinden ise, J. L. Mackie ve R. Swinburne, Pascal'ı en çok eleştirenlerdir. Bu kişiler, Tanrı hakkındaki Pascal'ın "kazanç" ve "kayba" dayalı akıl yürütmesini her şeyden önce Hristiyan inancına ve ahlâkına uygun olmadığını söylerler. Onlara göre de Pascal Oyunu insanı inançlı kılma niteliğine sahip değildir; bu yol rasyonel olmaktan ziyade irrasyonel bir yoldur. Ahlâk açısından imanın tek amacı Cennete girmek değildir.[83]

Hristiyan inancına ve ahlâkına sahip olmadığımızdan, Oyun'un bunlara uygun olup olmadığı yargısında bulunacak değiliz. Dışarıdan bakan birisi olarak Pascal'ın yaptığı gibi bir akıl yürütmenin, daha önce de söylediğimiz gibi, Pascal Tanrı'ya gerçekten inanan birisi olduğundan, genel ahlâk veya ahlâksızlıkla doğrudan bir ilişkisi yoktur. Eğer kendisi Tanrı ve âhirete inanmaksızın veya "sanki varmış gibi" inanarak başkalarını inanmaya davet etmiş olsaydı, tutumu elbette ahlâksızlık olurdu. Fakat Pascal'ın tasarımında ve tutumunda böyle bir şey söz konusu değildir.

Pascal'ın tutumu ve akıl yürütmesi, beğenilir veya beğenilmez; fakat bize göre ahlâk açısından apaçık bir tutumdur. Geçmişte ve bugün Cizvitler'in ve Evangelist'lerin Hristiyanlaştırmak için kullandıkları misyonerlik yöntemlerinin "takiye"ye dayandığını düşünürsek, Pascal'ın Oyun'unun bununla bir ilgisi olmadığı anlaşılır. Zaten Pascal, kısa hayatında en çok Cizvitler ile mücadele ve münakaşa etmiştir.

Bize göre, Oyun'un Hristiyan ahlâk ve inancına aykırı olduğu şeklindeki eleştirinin bir başka açıdan da hiç tutarlı tarafı yoktur. Eğer Hristiyanlık'ta âhiret, cennet ve cehennem inancı varsa, Pascal'ın düşüncesi oldukça tutarlıdır. Pascal'ı bu konuda eleştirmek, ancak papaların ve papazların "günah çıkarma" işlemlerine hizmet etmek olur. Bilindiği gibi Hristiyanlık'ta Kilise'nin oluşturduğu günah çıkarma, Hristiyanlık'taki âhiret inancını adsal hâle ge-

82 James (W.). *The Will to Believe*, New York, 1879, s. 4-10.

83 Swinburne (R.). *Faith and Reason*, Oxford, Clarendon Press, 1981, 3. 93-99; Mackie (J.L.). *The Miracle of Theism*, New York, Clarendon Press, 1986, s. 202-203.

tirmiştir; suçunu ve günahını itiraf edenler ödedikleri para karşılığı olarak cennete konuyor. Bize göre ve Pascal'a göre asıl ahlâksızlık budur. Aksine Pascal'ın günahın ve sevabın mükâfâtını âhirette Tanrı'nın işi görmesi ahlâklılıktır. Kilisenin ve papazların para karşılığı dünyada günah çıkartıp ve cenneti parselleyip insanlara satmaları ahlâklılık mıdır?

II. Değerlendirme

Pascal Oyunu'na yapılan eleştirileri özetledikten sonra, bu eleştirilerin nedenini iki noktada toplamak mümkündür: Birincisi, Pascal'ın, dolayısıyla Gazzâlî'nin ve genel olarak Oyun'u ortaya atanların, âhiret inancı hakkında kendilerinin şüpheci olduklarının varsayılmasıdır. İkincisi ise Oyun'un, Tanrı'nın ve âhiret hayatının varlığına dair bir kanıt olarak ortaya atılmış olduğunun zannedilmesidir.

Pascal Oyunu'nu eleştirenlerin bu nedenlerle eleştirmelerinin yersiz olduğunu söylemek istiyoruz. Çünkü Pascal ve Gazzâlî'nin Tanrı'nın ve âhiretin varlığı konusunda açık veya gizli şüpheci olduklarının farz edilmesi onlara karşı bir haksızlık olur. Onların dediği, inançsızlar açısından şudur: Dünyada kazanılan ve kaybedilen şeyler apaçıktır; onlarda kesinlik vardır; ancak buna karşın âhirette kazanılacak veya kaybedilecek şeyler şüphelidir. Yani inançsızlar bunları şüpheli karşılayabilirler. İnançsızlığın nedeni de budur. Bunun için de Gazzâlî ve Pascal'a göre onları bu şüphe halinden kurtarabilecek bir ikna yöntemi ve vasıtası gereklidir. İşte bu da, onların Oyun tasarımının amacıdır. Dolayısıyla onlar Oyun'u Allah'ın ve âhiretin varlığını göstermek için bir kanıt olarak düşünmemişlerdir. Pascal'ın da dediği gibi Oyun'daki "Taraflar Kurallarına" (Régles des Partis) göre çalışan veya oynanan bir ikna yöntemidir. Zaten gündelik hayatımızda birçok işimizi bu Oyun kurallarına göre yürütüyoruz; kâr ve zararı hesaba katarak girişimde bulunuyoruz. Oyun, adeta hayatın vazgeçilmez bir parçası gibidir. Akıllı hiç kimse tesâdüfen iş yapmaz ve tesâdüflere göre hayatını kurgulamaz.

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız eleştiriler, bize göre Pascal Oyunu'nu anlamaksızın yüzeysel yapılmış eleştirilerdir. Hiçbirisi tutarlı ve köklü eleştiri değildir. Bunlara cevap vermeden ve Pas-

cal Oyunu'nu bazı açılardan savunabilirliliğini göstermezden önce, Pascal'a yöneltilmesi gereken temel bir eleştiriden bahsedelim. Bu eleştiri, temelde Pascal'ın iman (*foi*) anlayışına eleştiridir.

Daha önce de anlatmaya çalıştığımız gibi Pascal, her ne kadar insanı imana götüren farklı üç yoldan (akıl, alışkanlık ve ilhâm) bahsetse de imanı esas itibariyle Tanrı'nın insana bahşettiği bir nasib ve hidayet olarak görür; bunu da bir kalp işi olarak anlatır. Pascal'ın konuyla ilgili sözlerini daha önce aktardığımız için burada onları tekrar etmeyeceğiz.

Eğer imân doğrudan ilâhî bir lütuf ve hidayet ise, başka yollarla ve bu arada Oyun yoluyla inançsızları imana davet etmenin anlamının olmaması gerekir. İnkârcıların imansızlığını da bu durumda Tanrı'nın onlara lütufta bulunmamasıyla açıklamak durumunda kalırız ki bize göre bu Tanrı'nın tanrılığına yakışmaz; çünkü Tanrı âdil olmamış olur. Bu da neticede bizi, "Aklen inançsızların inançsızlığını da Tanrı dilemiştir." yargısının onaylanmasına götürür.

Voltaine ve diğer başkalarının iddia ettiği gibi Pascal insan tabiatını tamamen hor görmez, insanın büyüklüğünden (*la grandeur de l'homme*) de bahseder: "Düşünce, insanın bütün onurudur. Fakat bu düşünce nedir? Ahmaklıktır!"

Düşünce doğası itibariyle o halde imrenilecek ve mukayese edilemez bir şeydir. Yenilgi olan tuhaf hataları da olması gerekir; öyleleri vardır ki hiçbir şey onlardan daha gülünç değildir. Tabiatı itibariyle düşüncenin büyük olması nedir! Hataları için de temeldir! İnsanın büyüklüğünü düşünce yapar."[84]

Tabiî burada Pascal düşünceye büyük bir değer ve önem atfediyor; ancak düşünceden anladığı akıl ile değil; kalp ile düşünmeyi anladığı için, yine de imânı, Tanrı'nın insana ihsânı ve bir ilhâm olarak anlıyor. Böylece yapmakta olduğumuz eleştiriye bir cevap vermemiş oluyor. Ancak çok iyimser bir yaklaşımla Pascal lehine şu söylenebilir: Tanrı imânı insana ilhâm veya nasib etmesi için önce insanın O'nu düşünmeye niyetlenmesi gerekir. Zaten öyle sanıyorum ki, Pascal düşünce derken de bunu anlıyor.

Şimdi yukarıda yapılan eleştirilere dönelim. O eleştirilerin özü-

84 Pascal. Age., s. 94.

nü Pascal Oyunu'nun insanları "Sanki Felsefesi" ile gerçekte inanmasanız da Tanrı ve âhiret varmış gibi inanın şeklindeki bir imâna davet ettiği varsayımı oluşturur. İnsan ile Tanrı arasında "Var mısın yok musun?" şeklindeki bir pazarlığa indirgendiği vurgulanır. Bu eleştiri aslında Pascal Oyunu'nu basite indirgemeden veya basit şekilde anlamadan başka bir şey değildir.

İnsanların Oyun ile Tanrı ve âhirete inanıp veya inanmayacakları; Oyun'un bu konuda yeterli bir kanıt olup olmadığı ayrı konulardır.

Burada Pascal'ı doğru ve iyi anlamanın iki ön koşulu olduğunu düşünüyoruz. Birincisi, sık sık tekrarladığımız gibi Pascal'ın kendisinin iyi bir inançlı Hristiyan olduğudur; yani o Tanrı'ya "Sanki varmış" gibi inanmıyor. İkincisi, bizzat Pascal Oyunu'nun kendi mantığıdır. Buradan varılması gereken iki sonuç şudur: Pascal insanları inanmaya davet ederken, kendisinin sanki varmış gibi "Sanki varmış bir Tanrı'ya" inanmadığıdır. İkinci sonuç: Oyun'un, ihtimaller (*probabilité*) hesabına dayanan bir oyun olmasıdır. Oyunun amacı da inançsızı sanki varmış bir Tanrı'ya inandırmak değil; tam aksine, inançsızı başlangıçta mantıken "ya varsa" ile iknaya yöneltip onu inandırmaya bir çağırıdır. Bu çağırıdaki kazanma payı daha başlangıçta % 50'dir. Bu kazanma veya kaybetme şansının başlangıçta % 50 olarak eşit olması "Sanki"yi sadece bir oyun oynama "ortamı" olarak görür. Yoksa "sanki" süreklilik arz edecek bir durum değildir. Oyun bitince, kazanma veya kaybetme kesin olarak ortaya çıkacaktır. Oyun'da esas mantık, "ya felsefesi"dir, "Ya varsa" ve "Ya yoksa" mantığı ve hesabıdır. İki kişinin bir şans oyunu oynadığını düşünün, başlangıçta her ikisinin de kazanma veya kaybetme şansı vardır; bu da ortalama olarak %50'dir. Oyun bitince ne her ikisi birden kazanır, ne her ikisi birden kaybeder. Birisi kazanır, diğeri kaybeder.

Elbette Tanrı'ya veya âhirete zar atmak herhangi bir şans oyununa zar atmak kadar basit değildir. Ancak Oyun'un inanmayanlara inanmalarına imkân ve ikna içeren bir vesile gibi düşünerek sunmanın, iddia edildiği gibi hangi Hristiyan ahlâkına aykırı olduğunu bilmiyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Oyun ihtimaller mantığı ve hesa-

bı üzerine kuruludur. Anlaşılması gereken esas nokta burasıdır. Bu ihtimal hesabında da Havet ve Lachelier'in dediği gibi kazanmanın veya kaybetmenin sonsuz tesâdüfü veya imkânı yoktur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Oyun iki seçenekli olduğundan, seçeneklerden her ikisi de % 50 ile sınırlıdır.

Bazı örneklerde ihtimal hesabı üzerinden Oyun'un anlamını biraz daha açık ve anlaşılır hâle getirelim.

Doğrudur ki, daha önce de belirttiğimiz gibi Pascal Oyunu doğrudan Tanrı'nın varlığını göstermeye yaramaz. Akıllıca bir tarz da Tanrı'nın var olup olmadığı konusunda bir hesap yapmaya davettir.

Hesap şöyledir:

Bu hesap, üzerine oynananın (Tanrı) yokluğu veya varlığı eşit oranda yani % 50 kabul edildiği oranda geçerlidir. Eğer Tanrı'nın yokluğu imkânı daha büyük oranda düşünülürse hesap sonuç vermez. Bu durumda şu formül doğrulanabilir:

Kazanma şansları x gerçek kazanç = Kaybetme Şansları x Üzerine oynananın kaybı

Oyun sonunda gerçek kazanç, kayıp olmayan oyunun sonunda ortaya çıkacak kazanca eşittir; gerçek kayıp da yoktur.

Eğer bir şey için, birisi bir kaybetme şansına ve diğeri bir kazanma şansına sahip iki kişi varsa; 1 x (2-1) = 1 x 1 olur.

O hâlde oyun mümkün ve oyunu akıllıca oynamak gerekir.

Bir şey için kazanmak ve kaybetmek gibi birer şansa sahip üç kişi varsa:

O halde durum 1 x (3-1) > 1 x 1 veya 1 x 2 > 1 x 1 olur.

Bu durumda kazanma ihtimali daha da avantajlı hâle gelmiş demektir; oynamamak akıllıca bir iş olmaz. Eğer ebedî bir hayat ve kazanılacak bir mutluluk varsa:

1 x sonsuz > K x 1 olur.

Bu durumda, sayısız kaybetme şansı (K) olsa bile, oyun yine de eşittir; eşitlik bozulmamış olur:

1 x sonsuz = sonsuz x 1 olur.

Gerçekte, oyun daha avantajlı hâl almıştır; çünkü mutlu hayatı kazanmak için sonsuz sayıda seçenek oluşmuştur. Aynı zamanda sonsuz kaybetme seçeneği de oluşmuştur. Ancak hâlâ bir fazla kazanma şansı vardır:

1 x sonsuz > K x 1.

İnançsızlıkla geçmiş 50 yıl bile olsaydı, oyun halen avantajlı olabilir. Avantajlı olmayacak sadece bir durum olabilir; bu da ortaya konan kumarın sonsuz olması durumudur; fakat Pascal'ın dediği gibi "oynadığınız oyun sonludur."

Nihayet meseleyi anlayıp imana gelen kişi açısından bu dünya hayatı boştur; bu da tamamen avantajlı ve kazancı gösteren olan şu formülü verir:

1 x sonsuz > 1 x 0

Yapılan bu hesabın daha anlaşılır olması için başka bir örnek üzerinden başka bir şekilde anlatalım:

Hesabı iki kısım olarak düşünelim:

Birinci Kısım: Mümkün iki seçenek vardır: İmân ve imansızlık. Onları beraberce bir kutuya koyalım. Tanrı'ya inanırız veya inanmayız önemli değildir. Eğer ilk hamlede imân çıkarsa, inançsızlığın verdiği bu dünyanın bazı kazançlarından vazgeçeriz. Aksi durumda yani imansızlık çıkmış olsaydı; sadece faydasız bir şansı kazanmış olurduk; fakat kaybımız da çok sınırlı olurdu veya hiç olmazdı. Eğer ilk hamlede imansızlığı kazanırsak, kaybımız çok daha büyük olacaktır; zira ebedî hayatı kaybedeceğiz. O halde bir tarafı sonlu, diğer tarafı sonsuz iki kaybımız var demektir. Bu durumda hiç tereddüt etmeden imânı seçmek gerekir.

Elbette burada Tanrı'nın var olmama ihtimali var olma ihtimalinden daha fazla düşünülürse, bu akıl yürütme sonuç vermez.

İkinci Kısım: Tanrı'nın olmamasının ihtimali, olmasından daha güçlü bile olsa, Oyun'un oynanması mantıklıdır ve kanıtı geçerlidir. Bunu yine bir şans oyunuyla anlatalım. İçinde kırmızı ve siyah zarların bulunduğu bir oyun çarkı olsun. Kırmızıların sayısı siyahlarınkinden 3 kat fazla olsun. Fakat kırmızılar için öngörülen kazanma sayısı, siyahların kazanma sayısından 100 defa daha küçük dü-

şünülsün. Bu durumda en aklî oynama siyahları geçmek olur. Zira:

Kırmızıların ihtimali ¾ olur; kırmızı bir sayı seçilmiş olduğunda örneğin, 10 TL. kazanılır.

Siyahların ihtimali ¼ olur; siyah bir sayı seçilirse kazanç 1000 TL. olur.

Aynı şekilde "Tanrı vardır"ın az şansı varsa bile, en aklî seçim her şeye rağmen, imân seçimidir; zira onun kazandıracağı kazanç sonsuzdur, yani ebedî hayattır. Burada imansızlığın seçiminden, sonsuzca daha büyük olan bir kazancın seçimi söz konusudur.

Anlaşılacağı gibi, Pascal Oyunu, ihtimaller hesabına dayanan bir mantık oyunudur; sanıldığı gibi basit bir oyun değildir. Tanrı, sanki varmış gibi bir sanki felsefesine dayanmıyor. Tanrı, "Ya varsa" ihtimaline dayanıyor. Eğer inançsız bu konuda kesin bir karara varmamış ise, kazançlı tarafı seçip Tanrı'ya inanması beklenir. Tanrı yoksa, Hz. Ali, el-Ma'arrî, Gazzâlî ve Pascal'ın dedikleri gibi inananın bir kaybı olmaz.

Akıl: Gazzâlî birçok eserinde akıldan bahseder ve aklı çeşitli anlamlarda kullanır. Fakat Gazzâlî genel olarak aklı, insanın kuramsal bilgileri elde etmek için doğuştan sahip olduğu bir yeti ve kabiliyet olarak tanımlar.[85]

Gazzâlî, aklı tanrısal nitelikli bir algı yetisi ve Tanrı'nın insanda yansıyan bir nur görmekle akla çok yüksek bir değer bilir.[86] Buna rağmen Gazzâlî aklın yetersizliğinden ve zaman zaman akla ve aklî bilgiye karşı olumsuz tanımdır. Bu, bir çelişki midir? Yoksa Gazzâlî bununla başka şeyler mi söylemek istemiştir? Gazzâlî, aklı bilginin kaynağı, esası ve doğduğu yer, insanın Allah'a yakınlığını sağlayan bir güç, dünya ve âhiret mutluluğuna vesile olan bir araç olarak görür.[87] Akla bakışı bu olunca, Gazzâlî'nin akıl hakkında olumsuz konuşmalarını, aklın kullanımıyla açıklamak gerekir. Akıl kendinde iyi olmasına rağmen aklın yanlış kullanılması söz konusudur. İnsan ne kadar bilgin olursa olsun; aklını her zaman doğru kullanmayabilir. İşte bu durumda akıl yanıttır. Gazzâlî, aklı göze benzetir ve ikisi

85 Gazzâlî. *İhyâ*, c. I, s. 85-87.
86 Gazzâlî. *Mişkâtü'l-Envâr*, s. 33-34.
87 Gazzâlî. *İhyâ'*, c. I, 20, 88; *Mizân*, s. 30.

arasında karşılaştırma yapar.[88] Bunu, hem aklın gözden yani duyulardan üstün olduğunu göstermek için, hem de aklın yanlış kullanımını anlatmak için yapar. Göz temiz tutulmaz, doğal veya yapay olarak perdelenirse, göz tam olarak göremez. İşte insan aklını kullanırken, doğru önermeler kuramaz ise, çıkarımları yanlış olur. Bunun için Gazzâlî mantık eserlerinde ısrarla doğru sonuç elde etmek için kıyasın hem şeklinin, hem de maddesinin, yani önermelerin ve önermelerde kullanılan terimlerin doğru olması gerektiğine vurgu yapar. Aksi takdirde, işte bu açıdan, Gazzâlî'ye göre akıl yanıltıcı olur ve hataya bu yüzden sebep olur. Kalbin kötülüklerinden ve insanı yanıltmasından bahseder. Çünkü ona göre kalp, doğası icabı temiz de olsa, kötü düşünceler ve eylemlerle kirlenir ve paslanır. Bu açıdan kalp, kalp olarak doğrudan bilginin ve imânın merkezi sayılamaz. Kalbin temiz ve parlak tutulması gerekir.

Gazzâlî kalpleri dört kısma ayırır:

1. Temiz kalp: Parlayan bir nurdur. Bu, mü'minlerin kalbidir;
2. Kararmış kalp: Karartılmış ve ters döndürülmüş kalptir; kâfirlerin kalbidir;
3. Kılıfa konmuş kalp: Bağlanmış kalptir; münafıkların kalbidir;
4. Karışık kalb: İmân ve nifâkın karışık bulunduğu kalptir. Bu, bilinçsiz ve câhil mü'minlerin kalbidir.[89]

Bilginin konusu olan nesneleri ve varlıkları, doğaları itibariyle Gazzâlî ikiye ayırır: Cisimsel olanlar; ruhânî olanlar veya duyular dünyası ve aklın dünyası olanlar veya süflî ve ulvî olanlar; veya Mülk Şehâdet âlemi ve Melekût Gayb âlemi.[90]

Birincisini, duyu ve akıl kavrar ve bilir; ikincisini ise, akıl tam olarak bilip kavrayamaz; ancak kalp sezgiyle kavrayabilir.

Gazzâlî *Mişkât*'ta bilme aktı bakımından aklı üç aşamaya ayırır. "Aklî Rûh", aklın ilk iki aşamasını oluşturur; tümel zorunlu bilgiler ve duyu bilgileri bununla elde edilir. Üçüncüsü, "Fikrî Rûh"tur;

88 Gazzâlî. *Mişkât*, s. 44-47.
89 Gazzâlî. *İhyâ'*, c. 3, s. 28-29.
90 Gazzâlî. *Mişkâtü'l-Envâr*, Yay. E. el-Afifî, Kahire, 1964, s. 65; *İhyâ'*, c. III, s. 20.

hayâle ve ruhânî varlıkları ait bilgileri elde eder. Salt aklî zorunlu bilgilerden hareketle yüksek bilgilere ulaşır; elde ettiği bilgileri yeniden düşünür daha başka bilgilere ulaşır; bu işlem sonsuzca devam edebilir.[91]

"Kesin bilgi, kendisinde, objenin herhangi bir şüphe taşımayacak açıklıkta ortaya çıktığı bilgidir ki, ona hata ve kuruntu ilişmediği gibi, kalp de bunu takdir edemez... Nitekim ben on sayısının üçten büyük olduğunu bildikten sonra, biri çıkıp da bana: "Hayır, üç ondan büyüktür; delilim de şu değneği yılana çevirmemdir" derse ve bunu da yapsa, ben de buna şahit olsam, yine de bu nedenden dolayı bilgimden şüphe etmem. 'Bunu nasıl yaptı?' diye şaşkınlık duysam da, bildiğimden asla şüphe etmem."[92]

İkinci nokta, Gazzâlî'ye göre akıl, insanın tecrübe alanına giren nesneleri ve olguları bilebilir; ancak bu alanın dışındaki konular hakkında kesin bir bilgiye ulaşamaz.

İmân, Gazzâlî'ye göre sadece kalp işi değildir; aynı zamanda aklın da işidir. Gazzâlî bunu şöyle belirtir: "İnsanın kurtuluşu ve âhiretteki mutluluğu, içtenlikle Allah'a boyun eğmesi ve Rabbini yüceltmeyi kesin olmak inanmasıyla gerçekleşir. Boyun eğme ve yüceltme, kalbin işidir; bunun aleti de akıldır... Maksat insanın Allah Teâla'nın yüceliği ve celâli karşısında, varlıktaki seviyesinin düşüklüğünü bilmek sûretiyle, O'nun değerini görerek kalben ve aklen samimiyetle boyun eğmesidir."[93]

"Akıl sizi inanmaya sevk ettiği halde yine de inanamadığınıza göre, inanmaya muktedir olamayışınız, ihtiraslarınızdan dolayıdır. Öyleyse, Allah'ın varlığı hakkındaki delillerin sayısını çığaltmakla değil, ihtiraslarınızın sayısını azaltmakla iman ve itikad sahibi olmaya çalışın. İmanı bulmak istiyor, fakat gidilecek yolu bilmiyorsunuz. İmansızlık illetinden kurtulmak istiyor, fakat devayı arıyorsunuz; bunu, vaktiyle sizin gibi elleri bağlı olan ve şimdi sahip oldukları her şey pahasına bahse giren kimselerden öğrenin. Onlar sizin takip etmek istediğiniz yolu biliyorlar ve sizin kurtulmak istediğiniz illetten kurtulmuşlar. Siz de onların başladığı tarzda başla-

91 Gazzâlî. *Mişkât*, s. 77.
92 Gazzâlî. *el-Munkız*.
93 Gazzâlî: *el-İktisâd fi'l-İ'tik d*, s. 45.

yın. Onlar sanki inanmış gibi davrandılar, kutsal suyu içtiler, ayinlere katıldılar vs. Bu sizi tamamen fıtrî bir biçimde imana götürecek ve aklınızın kibrini kırıp daha mûnis kılacaktır."[94]

"İnanmanın üç vasıtası vardır: Akıl, gelenek (taklit), sezgi. Sadece akla sahip olan Hristiyanlık, sezgisiz insanları, gerçek çocukları kabul etmez; bu, aksine onun geleneği ve aklı dışlaması değildir; fakat zihnini kanıtlara açması gerekir, gelenekle onu doğrulaması gerekir; fakat tam teslimiyetle kendisini, gerçek ve emniyetli sonuca tek ulaştırabilen sezgilere açar. *Ne evacuetur crux Christi* (İsâ'nın çarmıhı boş kalmasın)"[95]

"Allah'ı hisseden kalptir, akıl değildir. İman işte şudur: Allah'ı akılla değil, kalble hissetmek."[96]

Hz. Ali'nin, el-Ma'arrî'nin, Gazzâlî'nin ve Pascal'ın Oyun'da kullandıkları ikna yönteminin ve olanak (ihtimal) mantığının, bilimsel kuramların doğasını ve yapısını açıklamak için ortaya atılan açıklayıcı modellere uygulayarak da geçerli ve tutarlı olabilecekleri gösterilebilir.

Oyun'un önermelerini, başka bir şekilde yeniden şöyle düzenleyebiliriz:

Örneğin, "Dünya hayatı varsa âhiret hayatı da vardır. Ahiret hayatı, bu dünyada kazanılır. Ahirete inanmak o hâlde olasıdır." gibi.

a) Thomas Bayes'in H-D Modeli

Oyunun önermelerini, Bayes'in (1701-1761) H-D (tümdengelimsel varsayım=Hypothetico-Deductive) modelinin öngördüğü teoremin ve olasılık kuramının aksiyomlarına uygun şekilde şöyle yazabiliriz:

Aksiyom 1: Her olasılık P (âhiretin varlığı A ve âhiretin yokluğu Y) 0 ile 1 sayıları arasında gerçek (reel) bir sayıdır: 0 fi P(A) fi 1

Aksiyom 2: Eğer A, zorunlu bir doğruysa, o halde P (A) = 1 olur.

94 Pascal, *Düşünceler*, s. 113-114, 187.
95 Pascal: *Pensées*, s. 145 (396).
96 Agy. Age., s. 93 (225).

Aksiyom 3: Eğer A ve Y, her ikisi de, karşılıklı olasılık dışı olarak A ve Y biri diğerini dışlarsa, o halde P (A v Y) = P (A) + P (Y) olur.

Bu teorem sıklıkla "özel ek kural" olarak adlandırılır.

Olumsuzluk Kuralı: P (Ş A) = 1 - P (A)

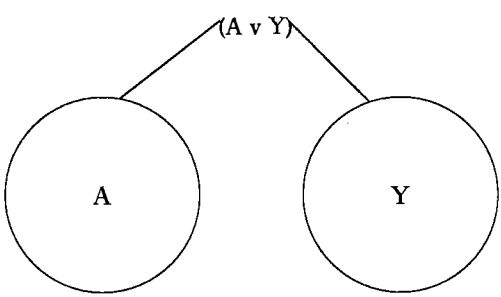
İçerim Kuralı: Eğer A mantıksal olarak Y'yi gerektirirse, o halde P (Y) fl P (A) olur.

Eşitlik Kuralı: Eğer A ve Y mantıksal olasılıkla eşitse, o halde P (A) = P (Y) olur.

Genel Ek Kuralı: P (A v Y) = P (A) + P (Y) – P (A ve Y).

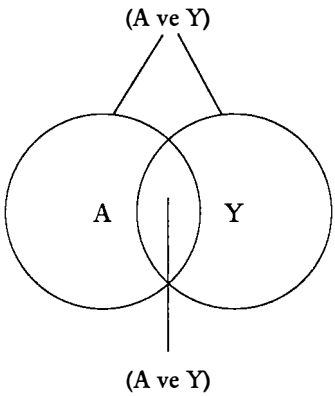
A ve Y karşılıklı olarak birbirilerini dışlarsa P (A ve B) = 0 olur; bu durumda genel ek kuralı, özel ek kurala indirgenir; yani 3. aksiyom söz konusu olur.

Eğer genel ek kuralını, önermelerin dairelerle temsil edildiği bir yolla anlatacak olursak, her önermenin olasılığı, dairelerin alanlarına eşit olsun diyelim. A ve Y karşılıklı birbirlerini dışlamış olduğunda, A daire ve Y daire kesişmezler. (A v Y) olasılığı basitçe, P (A) – A dairesi alanı – ve P (Y) – Y dairesi alanının toplamı olur. **(Bkz. Resim 1)**

Resim 1

A ve Y daireleri birbirlerini dışlamıyorsa daireler birbirleriyle kesişirler. **(Bkz. Resim 2)**

Resim 2

P (A ve Y)'yi 2. resim için hesaplarsak, önce olduğu gibi iki dairenin alanlarını toplarız; fakat kesişim alanı olan P (A ve Y)'yi çıkarmak gerekirse, doğru sonuca ulaşırız.

Diğer taraftan Bayes'in teoremini, aksiyomların olasılığından çıkaracak olursak, P (A/Y)'nin tanımına gereksinimimiz olur, yani Y için verilen A'nın şartlı olasılığına ihtiyaç. Bu da:

$$P(A/Y) = \frac{P(A \text{ ve } Y)}{P(Y)}, \text{ burada } P(Y) \text{ fl } 0 \text{ olur.}$$

Genel Çarpım Kuralı: $P(A \text{ ve } Y) = P(A/Y) \times P(Y)$

P (A/Y) = P (A) olduğunda, A ve Y birbirinden bağımsızdır ve genel çarpım kuralı, özel çarpım kuralına dönüştürülür.

Özel Çarpım Kuralı: A ve Y bağımsız olduğunda P (A ve Y) = P (A) x P (Y)'dir.

Çarpımların terimlerini yeniden düzenleyecek olursak teorem basit şekliyle şöyle yazılabilir:

$$P(Y/A) = \frac{P(A/Y) \times P(Y)}{P(A)}, \text{ burada } P(A) \text{ fl } 0\text{'dır.}$$

Göründüğü gibi Bayes'in teoremine uygulanan hesaplamalara

göre, âhiretin varlığının olasılığı, yokluğunun olasılığından daha fazladır. O halde kazançlı ve olasılığı fazla olan taraf, âhiretinin varlığının seçimi tarafıdır.

Yukarıda söylediğimiz şeyleri, bir nişan oyunuyla anlatalım. Bir nişancı A ve Y dairelerinin kesişmediği durumda (Resim 1), A ve Y dairelerinin alanına ayrı ayrı küçük ok attığında, ilk atışta belki en azından dairelerden birinin alanına saplayabilir. Birine saplama oranı % 50'dir. Eğer daireler kısmen kesiştirilip hedef yapılırsa, ilk atışta saplama olasılığı iki kat artarak % 100 olur.

Yani birinci atışta, âhiret vardır (A) ve âhiret yoktur (Y) dairelerinden birisine % 50 olasılıkla oku saplayabilir. Ancak dünya varsa âhiret de vardır ve dünya hayatı dünyada kazanılır önermesini, kesişen daireler olarak anlarsak, hedefe saplaması % 100 olanaklı olabilir. Bu ikinci durum âhiretin varlığının olasılığını en yüksek düzeyde % 100 gösterirken birinci durum % 50 olasılıklı göstermektedir. Dolayısıyla her iki durumda da âhirete iman kazançlı olur.

b) Hempel'in D-N ve Railton'ın D-N-P Modelleri

C. G. Hempel'in (1995-1997) Tümdengelimsel Nomolojik Modeli ile P. Railton'ın (d. 1950) Tümdengelimsel Nomolojik Olasılıksal Modeli'ni, Railton'ın modelinde az bir değişiklikle birleştirir, Oyun'un önermelerini buna uygularsak:

Açıklanacak: Dünya (D) varsa, âhiret (a) de vardır; ebedî olan âhiret hayatıdır: D_a, t_0: a'_s D t_0 belirli ve ebedî bir zaman D'nin en az bir niteliğine sahiptir.

Açıklayıcılar:

1. (2)'nin olasılık kuralının kuramsal türevi	Kuramsal Türev
2. (t) (x) [F_x, t → P (D_x, t) = r	Olasılık Kuramı
3. F_e, t_0	Başlangıç Şartı Tümdengelimsel İkna
4. P (D_e, t_0) = r	Bir Tek Durum Önermesi
5. (D_e, t_0)	Paranteze Alınmış Ek

Paranteze alınan (G_e, t_0) bize, açıklananın açıklayanların zorunlu sonucu olmadığını ve açıklayanlardan da çıkarılmadığını anlatır. Sadece bize olası bir olgu açıklananın ortaya çıktığını gösterir.

2.'de yazılı kural şöyle anlaşılabilir: Her zaman t ve her şey x için eğer x, F'nin t zamanında özelliğine sahipse, o halde x o zamanda G özelliğine sahip olan r olasılığı vardır. Eğer F, örneğin içerisinde kırmızı ve siyah zar olan bir torbanın özelliğine sahipse, torba karıştırıldıktan sonra elini torbaya sokup çeken kişinin siyah zarı bulması $\frac{1}{100}$'dür. Ahiretin varlığını siyah zar gibi düşünürsek, âhiretin varlığı 0 (sıfır) değil, mümkün olabilecek en az olasılık ve olanakla $\frac{1}{100}$ 'dür. Bu durumda bile âhiretin varlığına inanmak hâlâ kârlı olabilir

Görüldüğü gibi bu modellere göre de açıklayıcıların sonucu olarak âhiret hayatının varlığı en düşük olasılıkla paranteze alınmış olsa da bir olasılık olarak vardır.

c) Termodinamik Yasalar

Oyun konusunu bir de Termodinamik Yasaları açısından değerlendirebiliriz, sanırım. Termodinamiğin maddenin korunumunu ile kütlenin (madde) enerjiye dönüşümünü ve enerjinin korunumunu anlatan birinci yasaya ile entropiye ait ikinci yasaya göre var olan yok olmayacaksa ve enerjiye doğru sürekli dönüşüm ve aynı zamanda yıkım ve düzensizlik hali varsa, insan hayatı, ruhu ve bedeni bozulacak, fakat kaybolmayacak demektir. Dolayısıyla, sürekli değişimin konusu olan bu evren ve insan son değişikliğiyle âhirete dönüşeceği ve insanların da orada var olmaya devam edeceği öngörülebilir. Fizikçiler başta olmak üzere bilim adamlarının evrensel doğa yasaları olarak kabul ettikleri termodinamik yasalar, sadece kütle ve enerjiye ait yasalar değil; insan hayatını ve siyasetten iktisada her türlü insan eylemlerini de içine alan yasalardır.[97] Herhangi bir kapalı mekanik sistemde enerji dönüşümleriyle iş tamamlanıp ortaya çıktığında, esas itibariyle enerjinin kullanılamazlığının matematik bir ifadesi olan entropi artar. Yani entropiye enerjinin artık

97 Termodinamik Yasaları ve Etkileri konusunda bkz. Çamdalı (Ü): "Termodinamik ve Sosyal Sistemlerin Yakın Çevre İlişkilerindeki İlginç Benzeşim, Değişim ve Bir Sonuç- Bir Ümit", *Ankara Üniversitesi SBF. Dergisi*, c. 67, sayı 2, s. 213-221.

değeri olarak bakılabilir. Maddenin veya kütlenin enerjiye dönüşümlerinde entropi bir kaos ve düzensizlik ortamıdır. Bütün evren, aslında kendiliğinden doğallıkla sürekli olarak kütleden enerjiye, enerjinin bir şeklinden diğerine dönüşmektedir. Bu doğal dönüşümde entropi, eğer düzensizlik halininin en son noktasına ulaşırsa, evren bir bütün olarak bir kaosa dönüşebilir. Ancak bukünkü evrenin yapısal bilgilerine göre düzensizlik dediğimiz entropik durum, yeni dünyanın ve âhiret hayatının düzenlilik hâli olabilir. Dolayısıyla Termodinamik Yasaların, âhiret hayatının ve onunla ilgili Oyun'un olasılığını büyük oranda doğruladığı söylenebilir.

"Artık Enerji" dediğimiz entropinin kaotik hâli, enerjinin sûretsiz (şekilsiz) kalma hâlidir diye düşünülebilir. Bir şeyin belirli bilinen formlar dışı hâli kaos veya düzensizlik halidir. Aslında kaosluğa da bir düzenlilik hâli ve şekli olarak bakılabilir. Ancak kaos veya kaotik form, bizim felsefeci ve fizikçi veya genel olarak insan olarak bildiğimiz ve alışık olduğumuz bir şekil değildir. Bunun için entropiyi kaos görüyoruz. Kütleyi enerjiye ve enejiyi başka enerjiye dönüştüren mekanik sistemeler belki bu dönüşümleri sağlamada tam anlamıyla mükemmel yapıda olmadıklarından entropi durumu ortaya çıkmaktadır. İleride teknolojik gelişmelerle bu durum ortadan kalkabilir yani kütleyi tam olarak artık bırakmadan enerjiye dönüştürecek aletlerin yapımıyla veya insanoğlu o mükemmelliği asla yakalayamacak da olabilir. Buradan fizikçiler ile felsefecilerin tartışması gereken bir noktaya gelmek istiyorum. Bu da, termodinamiğin ikinci veya entropi yasası denen yasanın mutlak bir yasa mı yoksa ilineksel bir yasa mı olduğu tartışmasıdır. Benim algıma ve anlayışıma göre ilineksel, yani ara bir yasadır.

d) Kuantum Fiziği

Atom, enerji ve ışık vb. şeyleri oluşturan kuantlar (zerre parçacıklar) birbirleriyle ilişkilidirler, aralarında bilgi alışverişi vardır; her kuantın kendisi de bilgi toplayıcıdır. Bildiğimiz zaman ve mekân koşullarından bağımsızdırlar. Aynı şekilde zihnimizde, bilincimizde "psikuant" denen zihin parçacıkları vardır; fotonlar var ki onların da bilgileri vardır. Bedenin ölümüyle, psikuantlar yok olmazlar ve bilgilerini kaybetmezler. Bu durumda, ölümle bedenden ayrılan psikuantlar dirilişte yeniden bir araya gelip, kısımları bu dünyadan çok farklı olan ebedî yaşam başlayacak demektir.

Kur'ân, psikuantlara kişinin yazılan kitabı, kişisel kitap olarak tanıtmaktadır. İnsan bu dünya hayatında ne düşünmüş ve ne yapmış ise, yazılmıştır kişisel kitaba: "*O gün kitapları önlerine konacaktır; suçlular onda olanları (görünce) dehşete kapılacaklar. 'Vay hâlimize!' diyecekler. Bu nasıl kitap ki, küçük büyük her şeyi yazarak sayıp dökmüş! Yaptıkları bütün şeyleri, önlerinde bulacaklar...*" (Kehf 49) Kur'ân'da bu psikuantlara, "siccîn" ve "illiyyûn" denmektedir. (Bkz. Mutaffifîn, 7-8, 18-20)

Siccîn, kötülerin ve âhiret hayatını inkâr etmiş olanların "Rakamlaştırılmış Kitabı"dır. Yanı olayların ve düşüncelerin bir bir ve birebir sıralanamış kitabı. İlliyyûn, iyilerin ve Tanrı'ya yakınlaşmışların "Rakamlaştırılmış Kitabı"dır. Dolayısıyla insanların yaptıkları ve düşündükleri her şey, sayısal olarak sırasına göre kaydedildiği kitaplar vardır; aslında bu kitaplar bugün bizim dünyadaki kitaplar gibi kitaplar değildir. İnsanın ruhuna işlemiş bilgilerdir; ruhsal psikuantlardır.

İnsanın sadece yapıp ettiklerinin toplandığı bir kitap yoktur; ayrıca, insanın bir varlık olarak kendisinin kopyalandığı ve kodlandığı ayrıca bir kitap daha vardır; yaşam kodu kitabı: DNA ve RNA. Yapılan araştırmalara göre bir gram DNA içinde kodlanmış bilgi, ancak milyarlarca CD-ROM içine sığabilecek kadar çoktur. İnsan vücudunun ortalama 50 trilyon hücre ve atomdan oluştuğu söylenir. Sadece insandaki atomları değil; dünyadaki bütün atomları toplayıp bir araya getirebilsek, dünyayı tek bir kiraz çekirdeğinin içerisine sığdırabilirdik. Çünkü atomun % 99,999 kısmı boşluktan oluşur. Aralarındaki boşlukları kaldırıp, sadece elektronları ve çekirdekleri toplayabilseydik kütle ağırlığı aynı kalarak, hacmi ancak bir kiraz çekirdeği kadar olabilirdi. Evrenin kıyameti ve ötesi her halde mekanik açıdan düşünüldüğünde çok hızlı olabilecek madde (kütle) enerj ve enerji enerji değişimi hâlidir denebilir.

e) Varlığın Korunum İlkesi Olarak Ölüm

Önsözde insanı düşünmeye ve eyleme iten esas şeyin ölüm fikri olduğunu söylemiştik. İnsan elbette düşüncenin ve eylemin ilkesinin ölüm olduğunun bilincinde değildir; bu bilinçaltı halidir. Ancak bunun böyle olduğunu anlamak için, sorunu başka bir şekilde ortaya koyabiliriz.

İnsan bu dünyada niçin düşünür ve niçin eylemde bulunur? Bunun nedeni kendi varlığını korumak içindir. Düşünmez ve çalışmaz ise, beslenemez ölür. Dolayısıyla insanın bütün düşüncesi ne yapıp etmesi neticede varlığını korumak içindir.

Ölüm varlığını korunum ilkesi olarak, insanın varlığını sadece bu dünyada korumaz; öbür dünyada da korur. Çünkü öbür dünya hayatındaki yaşam bu dünyadaki düşünmemize ve yaptıklarımıza göre oluşacaktır. İnsanları ebedî hayatta cennete veya cehenneme koyan insanın kendisidir; Tanrı değildir.

Kuşkusuz, insanlar ölümü inkâr etmiyorlar. İnkâr eden ölüm ötesini inkâr ediyor. Bütün sorun buradadır. Ölüm ve ötesi, tecrübe edilen bir şey olmadığından, ister istemez Hz. Ali'nin, Fuzûlî'nin, Pascal'ın dediği gibi, zihnen veya aklen ölüm ötesi hayat % 50 olasılıkla yoktur denebilecek bir durum arz eder. Ancak, bizzat ölüm % 100 gerçekliği, varlığın korunum ilkesi olarak, ölüm ötesinin gerçekliğini gösterebilir.

Ölüm, zamanın ve mekânın ölümüdür; mananın veya rûhun değil. Ölüm insanı son şimdiden ve son yer kıskacından kurtararak ebedî hayata taşıyan bir vasıtadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi ölüm ve ölüm ötesi, insanın tecrübesinin konusu olmadığı için, bu hayatta iken ikisinin doğrudan tecrübesini yaşayamıyoruz. Ebedî hayata dair bilgileri dinlerden, kelâmî ve felsefî düşüncelerden öğreniyoruz. Bu konuyu, ünlü İranlı şâir Sa'dî-i Şîrâzî'nin (1213-1292) şu dizeleriyle bitirelim.

"Haberin var mı ey göğüs kafesimin kemikleri?
Barındırdığın kuşun adı nefes, haberin var mı?

Kuş ipini koparıp, kafesten uçtu mu tutamazsın,
Ne kadar çalışırsan çalış tekrar yakalayamazsın.

Fırsatı ganimet say; çünkü dünya tek bir nefes,
Bilge nazarında bir nefes, dünyadan bile enfes.

Dünyaya hükmeden İskender bile göçüp gitti,
Son nefesini verdiği anda dünyayı bırakıp gitti.

Nesi var nesi yok verseydi, müyesser olamazdı,
Dünyayı verse bile bir nefeslik mühlet alamazdı.

Dünya'ya gelen gider, insanoğlu ektiklerini biçer,
İyi veya kötü addan başkası kalmaz, her şey biter,

Öyleyse neden bu kervansaraya gönül verelim?
Dostlarımız gittiler, biz de yoldayız, ne edelim?"[98]

f) Aklın Doğal Işığı

Daha önce de vurgulandığı gibi ebedî hayatın varlığı veya yokluğu konusu müteşâbih bir konudur; bu açıdan Hz. Ali'den Pascal'a Oyun konusunda mantık yürüten bilginler, ebebî hayatın varlığını bilimsel anlamda kanıtlama yerine, evrende olup bitenlere bakan aklın ve duyuların doğal ışığı doğrudan bir kavrayışla aklın kendisini buna iknası mümkündür. *Geometrik Zihniyet Hakkında* adlı eserinde Pascal, konusu kanıt olan Aristo'nun *İkinci Analitikler* adlı eserinde söylediklerini takiple, "Her şeyi kanıtlamaya muktedir olamama insan aklının kararsızlığı ve zayıflığıdır."[99] der. Çünkü ona göre, Aristo'nun da kabul ettiği gibi, belirli kıyas türlerine dayanan ve önceden kabul edilmiş önsel ilkelere bağımlı olan kanıt bir indirgemedir; bu kıyasta kullanılan ilkelerin sürekli kanıtlanmasını gerektirir. Bu durum da ya kısır döngüye götürür ya da bir yerde durmayı gerektirir. Bir yerde durulursa, kanıt kanıtlanmamış ilkelere dayanıyor demektir. Ancak, Pascal'a göre kanıt çeşitleri ve kuralları dikkate alındığında, kanıt kurallarının üçüncüsüne göre kanıtlama mümkündür. Pascal'ın kabul ettiği söz konusu üçüncü kanıt kuralı şöyledir:

Olumlayıcı ve olumsuzlayıcı kanıtlar, saçma kanıtdan daha değerlidir ve iyidir. Saçma kanıt, kanıtlanması istenenin zıddının yanlış olduğunu doğrulamaktır ve saçma kanı, bir çeşit mükemmel olmayan bir kanıt (*demonstratio imperfecta*) olduğundan bu kanıt, doğrudan değil; sonucunun etkisiyle (*posterioritiva*) kanıtlar. Bu söylenenler göre, "Ebedî hayat yoktur" önermesinin doğruluğunu

98 Sa'dî-i Şîrâzî. *Bustan*, çev. A. N. Tokmak, İstanbul, Şule Yay. 2012, s. 345.
99 Pascal. *De l'Esprit Géometrique*, yay. Havet, c. II, s. 282.

kanıtlamak, "Ebedî hayat vardır" önermesinin doğruluğunu kanıtlamaktan daha olanaklı değildir. "Ebedî hayat vardır"ın zıddı olan "Ebedî hayat yoktur" saçma bir kanıtla kanıtlansa bile, bu insan hayatında ve zihninde hiçbir maddî ve manevî etki bırakmaz; çünkü yok olanın etkisi olamaz. Dolayısıyla "Ebedî hayat var"dırın zıddı olan "Ebedî hayat yoktur" önermesi doğru değildir. Ölüm ötesi ve ebedî hayat meselesinin varlığının ve yoklunun tartışılması bile bir etkidir. Bu durumda Pascal'a göre, aklın doğal ışığı, tercihini şüphesiz ebedî hayatın varlığı konusunda yapar.

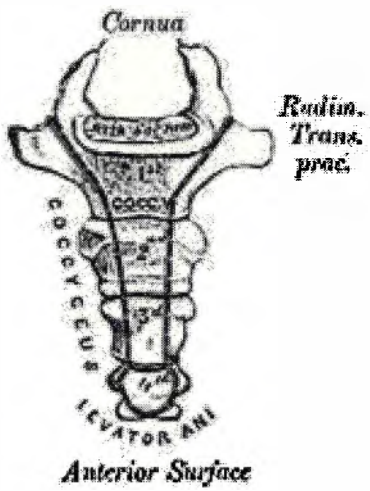
g) Bilimsel Araştırma Yapılması Gereken Bir Konu

Son olarak bilim adamlarına bir öneride bulunmak istiyoruz. Bilindiği gibi, İbnü'n-Nefs gibi bazı tabibler ve İbn Rüşd gibi bazı filozoflar, aslı sahih hadis kitaplarında geçen "Kuyruk sokumndaki bir kemikcik hariç, toprak Âdemoğlu'nun her şeyini yer." anlamında hadisi, insanın dirilişi için delil gösterirler.[100] Anlaşılacağı gibi, Peygamberimizin bu hadisine göre, kuyruk sokumundaki bu kemikçik "Acbu'z-Zeneb" (Coccyx), çürümüyor. Her insan âhirette dirilirken veya yeniden yaratılırken, çürümediği söylenen bu kemikçikten dirilecek veya yeniden yaratılacakmış. Dolayısıyla bilim adamlarının ve özellikle de genetikçilerin bunun bir bilimsel araştırmasını yapmalarını tavsiye etmek istiyoruz, iyi olacağını düşünüyoruz. Genelde geleneksel olarak "kuyruk sokumu kemiği" olarak anlaşılan acbu'z-zeneb sözcüğü, belki bir kemik hücresi, geni veya insanın genetik şifre veya benzer başka bir şey olabilir. "Acb" bir şeyi en sonu demektir, "zeneb" ise kuyruk sokumu demektir. Parmak izleri gibi, insanların kuyruk sokumu kemikleri de birininki diğerinkine benzemezmiş. Peygamberimiz başka bir hadisinde ise, Acbu'z-Zeneb'i hardal tanesine benzetiyor ve onu insan bedeninin çekirdeği olarak tanıtıyor.[101] Buna göre, söz konusu kavramı, doğrudan kuyruk kemiğinin kendisi olarak değil; ondaki gizli bulunabilen bir gen veya genetik şifre olarak anlamak daha doğru olabilir. Elbette Müslümanların âhiret inancı buna bağlı ve bunun üzerine

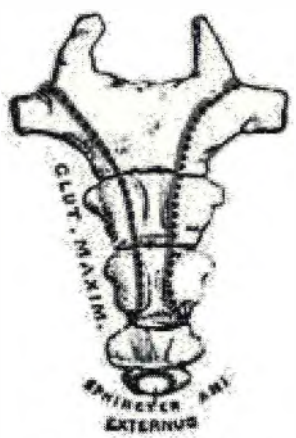
100 Buhârî. *Sahîh*, Tefsîru Sûre 39/3, 78/1; Müslim. *Sahîh*, Fiten, 141-143; Nesâî. Sünen, Cenâiz, 117; İbn Mâce. *Sünen*, Zühd, 32; İmâm Mâlik. Cenâiz, 49; İbn Rüşd. *el-Keşfü an Menâhici'l-Edille fî Ak 'idi'l-Mille*, yay. Mustafa Hanefî, Beyrut, 1998, s. 207.

101 Ahmed İbn Hanbel. *Müsned*, İstanbul, 1401, c. 3, s. 38.

kurulu değildir. Fakat belirttiğimiz gibi bu konunun araştırılması da faydadan hali değildir. Çünkü bazı bilginler kuyruk sokumu kemiğinden, anlatılan ölümsüz olabilecek bir kemiğin olmadığını söylerler. Belki acbü'z-zeneb hakkında yeni yorumlara ihtiyaç duyulabilecektir.

Anterior Surface

Posterior surface

h) İyilik ve Kötülük Açısından Değerlendirme

Konunun değerlendirilmesine bir de iyilik ve kötülük meselesi açısından yaklaşabiliriz. İyiliğin ve kötülüğün kaynağı ne olursa olsun -biz burada bu konuya girecek değiliz[102]- bu dünya iyilikler ve kötülükler dünyasıdır. En büyük kötülük herhalde insanın kendi varlığını kaybettiği ölüm olmalıdır. Ölüm, J-P. Sartre gibi ateist egzistansiyalistlerin dediği gibi bir "kötü kader" midir, yoksa "iyi kader" midir? Kötü kaderse, bu insan için en büyük kötülüktür; iyi kaderse, bu insan için en büyük iyiliktir. Burada her şeyden önce ölüm kavramı önem arz eder. Ölüm, bütün dinlere ve inançlara göre bir yok oluş değildir; bu dünyadan ötekine bir göçtür. Dolayısıyla ölüm, yok oluş değil; yeniden varoluştur. Kısaca ifade edecek olursak, aklını kullanan için, bir olasılık da olsa âhirete iman daha akıllıca bir iştir. H. Ali'den Pascal'a birçok düşünürün de dediği gibi, ölüm ötesi yoksa inananın da inanmayanın da kaybedeceği bir şey yoktur. Varsa, inananlar kazananlar olacaktır ve mutlak iyiliğe kavuşacaklardır.

102 Konuyla ilgili derli toplu bilgi edinmek için bkz. Yasa (M.). *Tanrı ve Kötülük*, Ankara, Elis Yay., 2003.

KAYNAKLAR

Ali (Hz.). *Nehcü'l-Belâğa*, Kahire, 1290 H.; çev. A. Gölpınarlı. *İmâm-ı Ali Buyruğu*, Ankara, ts.; *Nehcü'l-Belâğa*, Karacaahmet Sultan Dergâhı Yay., No: 4, İstanbul, 2000.

Ali el-Kārî. *Şerhu'l-Ayni'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm*, İstanbul, 1292.

Anatole France. *Le Jardin d' Epicure*, Paris, 1895.

Aydınlı (Y.). *Gazzâlî: Muhafazakâr ve Modern*, Bursa, 2002.

Blanchet (L.). "L'Attitude Religieuse des Jesuites et les Sources du Pari de Pascal", *Revue de métaphysique et de morale*, 1919, Temmuz-Ağustos, s. 477-516; Eylül-Ekim s. 617-647.

Bolay (S.H.). *Aristo Metafiziği ile Gazzâlî Metafiziğinin Karşılaştırılması*, İstanbul, 1980.

Bordas-Demoulin (J.-B). *Éloge de Pascal*, Paris, 1842.

Brunet (G.). *Le Pari de Pascal*, Paris, de Brower, 1956.

Cole (J.R.). *The Man and His Two Loves*, New York, 1995.

Cousin (V.). *Des Pensées de Pascal*, Paris, Landrange, 1843.

Çamdalı (Ü.). "Termodinamik ve Sosyal Sistemlerin Yakın Çevre İlişkilerindeki İlginç Benzeşim, Değişim ve Bir Sonuç-Bir Ümit", *Ankara Üniversitesi SBF. Dergisi*, c. 67, sayı 2, s. 213-221.

Çubukçu (İ.A.). *Gazzâlî ve Şüphecilik*, AÜİF. Yay., Ankara, 1989.

Dumesnil (A.). *Éloge de Blaise Pascal*, Paris, 1813.

Ebû'l-Âlâ el-Ma'arrî. *Risâletü'l-Gufrân*, Kahire, 1907.

Efil (Ş.). "Pascal'dan Hareketle Sanki Felsefesi Yapmak", *İslâmî Araştırmalar*, c. 21, sayı 3, 2010, s. 184-193.

Franklin (J.). *The Science of Conjecture: Evidence and Probability Before Pascal*, Baltimore, J. Hopkins Uni. Press, 2001.

Gazzâlî. *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, 4 cilt, Kahire, 1312 H; Türkçe çev. A. Serdaroğlu, 4 cilt, İstanbul, 1975.

Gazzâlî. *el-Faysalü't-Tefrika*, Kahire, 1319 H.

Gazzâlî. *Kitâbü'l-Erba'în*, Kahire, 1328 H.

Gazzâlî. *el-İktisâd fî'l-İ'tikād*, yay. İ.A.Çubukçu ve H.Atay, Ankara, 1962; Türkçe çev. K.Işık, İtikadda Orta Yol, Ankara, 1971.

Gazzâlî. *Mi'yârü'l-İlm*, Kahire, 1329 H.

Gazzâlî. *Mizânü'l-Amel*, Kahire, 1328 H.; Türkçe çev. A. Aydın. *Amellerde İlâhî Terazi*, İstanbul, 1971.

Gazzâlî. *İlcâmü'l-Avâm 'an İlmi'l-Kelâm*, Kahire, 1309 H.

Gazzâlî. *el-Munkız min'ed-Delâl*, Kahire, 1309 H.; Fransızca çev. B. de Meynard. *Le Préservatif de l'Erreur*, Paris, 1877; Türkçe çev. S. Uçar, İstanbul 1984.

Gazzâlî. *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. A. F. Meyân, İstanbul, Bedir Yay., 1969; *Kitâbu Kimyâ-yı Sa'âdet*, Tahran, 1333 Ş.

D' Herbelot. *Bibliothèque Orientale*, Maestricht, 1776.

Howells (B.). "The Interpretation of Pascal's Pari", *The Modern Language Review*, 1984, c. 79, No.1, s. 45-63.

İbn Rüşd. *el-Keşfu an Menâhici'l-Edille fî Akā'idi'l-Mille*, yay. Mustafa Hanefî, Beyrut, 1998.

İmâdu'd-Dîn el-İsnevî. *Hayâtü'l-Kulûb*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kūtu'l-Kulûb*'unun kenarında, Mısır, 1310.

James (W.). *The Will to Believe*, New York, 1879.

Jordan (J.). *Gambling on God, Essays on Pascal's Wager*, Maryland, 1994.

Lachelier (J.). *Notes sur le Pari de Pascal apud Du Fondement de l'Induction*, Paris, Alcan, 1907.

Lafuma (L.). *Histoire des Pensées de Pascal*, Paris, Editions du Luxembourg, 1954.

Leibniz (G.W.). *New Essays on Human Understanding*, ed. ve İngilizce çev. P. Remnant ve J. Bennett, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Locke (J.). *An Essay Concerning Human Understanding*, ad. J. W. Yolton, 2 cilt, New York-London, 1972.

Mesnard (J.). *Pascal, l'Homme et l'Oeuvre*, Paris, 1951.

Mesnard (J.). *Pascal*, İngilizce çev. Cl. and M. Abraham, Alabama, Uni. of Alabama Press, 1969.

O'Connell (M.R.). *Blaise Pascal, Reasons of the Heart*, Michigan, W. B. E. Publishing Comp., 1997.

Özlem (D.). "Kant ve Yeni Kantçılık", *Immanuel Kant*, yay., haz. N. Reyhani, Ankara, Vadi Yay., 2006, s. 251-277.

Palacios (M.A.). *Algazel; dogmática, moral, ascética*, Zaragoza, 1901.

Palacios (M.A.). *Los Precedentes Musulmanes del Pari de Pascal*, Santander, 1920.

Palacios (A.M.). *Huellas del Islam*, Madrid, 1941.

Pascal (B.). *Pensées*, Yay. Havet, Paris, L. Brunschvicg, Paris, 1958; L. Lafuma, Paris, Garnier-Flammarion, 1973; Türkçe çev. M. Karabaşoğlu. *Düşünceler*, İstanbul, Kaknüs Yay., 2003.

Pintus (G.M.). "Arnobio e il Pari de Pascal", *Sandalion*, c.10-11, 1987-1988, s. 145-151.

Power (Ed.). *Manuel d'Histoire des Religions*, Paris, Beauchesne, 1916.

Seyyid Murtaza ez-Zebîdî. *İthâfü's-Sa'âde*, 10 cilt, Kahire, 1311 H.

Shamsuddîn (A.Kh.). *Al-Ghazali dan Konsept al-Nur*, Kuala Lumpur, 1991.

Sully-Prudhomme: (R. Fr. A.). *La Vraie Religion Selon Pascal*, Paris, 1905.

Swinburne (R.). *Faith and Reason*, Oxford, Clarendon Press, 1981.

Ülken (H.Z.). *İslâm Düşüncesi II: İslâm Felsefesi Tarihi*, İstanbul, 1957.

Vaux (B.Carra de). *Les Penseurs de l'Islam*, c. 5, Paris, 1923.

Wensinck (A.J.). *La Pensée de Ghazzâlî*, Paris, Adrien-Maisanneuve, 1940.

Yasa (M.). *Tanrı ve Kötülük*, Ankara, Elis Yay., 2003.

İNDEKS

A

Acbu'z-Zeneb 98
Adversus Gentes 45
Âhiret İnancı 9, 12, 13, 16, 19, 81, 98
Akıl 21, 22, 24, 26, 36, 46, 49, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 77, 79, 80, 82, 85, 86, 87, 88, 89
Aklî Rûh 87
A'lâ Sûresi 15, 30,104, 104–115
Albertus Magnus 67
Ali bin Ebî Tâlib 21
Ali el-Kārî 41, 42, 101
Âl-i İmrân Sûresi 15, 26, 30
Ankebût 15, 25
Apianus, Petrus 69
Apollonius 43
Aquinas, Thomas 13, 67
A'râf Sûresi 15
Aristo 40, 97, 101
Arnauld, Antoine 44
Arnobio 45, 103
Aynü'l-İlm ve Zeynü'l-Hilm 41

B

Bağdad 28, 29
Bakara Sûresi 14, 15, 30
Bayes, Thomas 89, 91
Berkeley 68
Bilinç 63
Bordas-Demoulin, Jean-Baptiste 76, 101
Bousquet, G. H. 14, 72
Brahmanlar 19

C

Câsiye Sûresi 15
Cevâhiru'l-Kur'ân 29
Chandas Shastra 69
Chevalier de Méré, A. G. 76
Cizvitler 80
Clarke, Samuel 68
Coccyx 98
Cole, John R. 76, 101
Cousin, Victor 77, 101
Curcân 28
Cuveynî, el- 28

D

Dâniş, H. 27
De Chateaubriand, François René 76
De Condorcet, Marquis 76
De Fermat, Pierre 76
De l'Esprit Géometrique 45, 97
De l'Immortalité de l'Âme 45
De Moivre, Abraham 68

Démonstration de l'Immortalité de l'Âme 45, 46
Descartes 43, 67, 68, 71
De Vaux, Baron Carra 78
Dingemans, H. H. 72
DNA 95
Duhân Sûresi 15, 25
Dumesnil, Alexis 76, 102
Durratü'l-Fâhira, ed- 29
Düşünceler 44, 45, 48, 49, 50, 53, 55, 62, 65, 66, 67, 72, 73, 77, 79, 89, 101, 102, 103

E

Ebû Hâmid Muhammed ibn Muhammed el-Gazzâlî 28
Ebû'l-Alâ Ahmed b. Süleyman el-Ma'arrî (bkz. el-Ma'arrî)
Ebû'l-Alâ el-Ma'arrî (bkz. el-Ma'arrî)
Ebû Hâmid Muhammed ibn Muhammed el-Gazzâlî (bkz. Gazzâlî)
Ebû'l-Hasan Nureddîn Ali ibn Sultân Muhammed el-Kārî (bkz. Ali el-Kārî)
Écrit sur la Signature du Formulaire 45
Efil, Ş. 79, 102
Eflâtun 40
Einstein 7
Hinduizm
El Islam christianizado 4, 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 26, 28, 29, 37, 38, 56, 62, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 103
El-Ma'arrî 5, 7, 8, 12, 24, 26, 27, 28, 34, 86, 89, 102
Éloge de Blaise Pascal 76, 101 102
En'âm Sûresi 15
Enbiyâ Sûresi 15, 25
Entropi 93, 94
Epikür'ün Bahçesi 27
Essai pour les Coniques 44
Expériences Nouvelles Touchant le Vide 44
Ez-Zebîdî (bkz. Zebîdî)

F

Fahrü'd-Devle 29
Fârâbî 67
Fârmedî 28
Fâtiha Sûresi 14
Fermat 44, 76
Fideizm (bkz. imancılık)
Fikrî Rûh 87
Filipililere Mektup 15
France, Anatole 27, 28, 101

G

Gazzâlî 5, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 36, 40, 41, 42, 48, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 72, 73, 75, 77, 79, 81, 86, 87, 88, 89, 101, 102
Génie du Christianisme 76
Geometrik Zihniyet Hakkında 45, 97
Geometrinin Unsurları 43
Gundissalinus 67

H

Hâc Sûresi
Hâkka Sûresi 14
Halayudha 69
Haniflik 18
Haşr Sûresi 15
Hatice (r.a.) 21
Hayâtü'l-Kulûb fî Keyfiyeti'l-Vusûl ile'l-Mahcûb 41
Hayyâm Üçgeni 69
H-D Modeli 89
Hempel, C. G. 92
Herat 41
Hikme fî Mahlûkātillâh, el- 29
Hristiyanlaştırılmış İslâm 17
Hristiyanlık 8, 9, 13, 15, 16, 17, 18, 44, 62, 67, 79, 80, 89
Huellas del Islam 73, 103
Huygens, Ch. 76

I

İbn Rüşd 8, 67, 75, 98, 102
İbn Sinâ 67
İbn Teymiyye 75
İbn Tufeyl 75
İbnü'l-Arabî 8, 17
İbnü'n-Nefs 98
İbrahim (a.s.) 18
İhyâ' 14, 22, 27, 29, 33, 34, 41, 42, 63, 72, 86, 87, 102
İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn (bkz. İhyâ')
İktisâd fî'l-İ'tikād, el- 29, 102
İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm 29

İmâdü'd-Dîn Muhammed ibn el-Hasan ibn Ali el-Kureyşî el-Emevî el-İsfnevî 41
imancılık 57, 62
İsâ (a.s.) 16, 18, 89
İskenderiye 28
İslâm (el Islam christianizado) 4, 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 26, 28, 29, 37, 38, 56, 62, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 103
İslâm Düşünürleri (Huellas del Islam) 73, 103
İslâm felsefesi 72
İsrâ Sûresi 15
İthâfü's-Sa'âdetü'l-Muttakîn bi Şerhi İhyâ'i Ulûmi'd-Dîn 42
iyi kader 100

J

Jamesi, W. 79, 80, 102
Jia Xian 69

K

Kalp 62, 63, 64, 65, 82, 87, 88
Kaos 51, 94
Kâri'a Sûresi 14
Kartezyen 67, 68
Kâşânî, Cemşid el- 69
Kehf Sûresi 15, 95
Kerecî, el- 68, 69
Kimyây-ı Sa'âde 29
Kindî 67
Kitâbü'l-Erba'în 27
Konikler 43, 44
Korintlilere 2. Mektup 15
Kötü kader 100
Kuant
Kuantum fiziği
Kudüs 28

L

Lachelier, Jules 9, 57, 77, 84, 102
La Revue des Deux Mondes 76
Latin Gazzâlîcilik 67
Latin İbn Rüşdcülük 67
Latin İbn Sînâcılık 67
La vraie religion selon Pascal 76
Leibniz, G. W. 68, 76, 103
Lettres Provinciales 45
Lille, Martin 67
Locke, John 78, 103
Lokman Sûresi 15
Los Precedentes Musulmanes del Pari de Pascal 9, 73, 103

M

Ma'ârifü'l-Akliyye, el- 29
Ma'arrî, el- 5, 7, 8, 12, 24, 26, 27, 28, 34, 86, 89, 102
Mackie, J. L. 80
Mağrib 29
Maḳāsıdu'l-Felâsife 29, 67
Malebranche 67
Martin, Raymond 67, 73
Massignon, L. 17
Matta 15
McCharthy, R. J. 13, 14
Mecûsîlik 19
Mekke 21, 28, 41
Melekût Gayb âlemi 87
Melikşâh 28
Mişkât 29, 86, 87, 88
Mişkâtü'l-Envâr (bkz. Mişkât)
Mi'yâru'l-İlm 29
Mîzânü'l-'Amel 29
Mısır 41, 42, 102
Muhammed ibn Muhammed ibn Muhammed ibn Abdirrezzâk el-Huseyn ez-Zebîdî (bkz. Zebîdî)
Muhammed Şerîf er-Râdî 21
Mülk Sûresi 15, 28, 29, 87
Mülk Şehâdet âlemi 87
Mü'minûn Sûresi 15
Munkız 29, 57, 58, 61, 88, 102
Munkızu mine'd-Dalâl (bkz. Munkız) 29
Mûsâ (a.s.) 72

N

Nahl Sûresi 15, 30
Nasihâtü'l-Mulûk 29
Naumkin, Vitali V. 67, 68
Nehcü'l-Belâğa 21, 22, 101
Neml Sûresi 15
Nicole, Pierre 44
Nirvana 18
Nisâ Sûresi 15
Nişabur 28, 29
Nişabûr 29
Nizâmiye Medresesi 28, 29
Nizâmü'l-Mülk 28, 29

Notes sur le Pari de Pascal apud du Fondement de l'induction 9

O

Occasionalism (bkz. Vesilecilik)
Olasılık Kuramı (bkz. Probobilité)

Ö

Öklid 43
Ömer Hayyâm 27, 69

P

Palacios, M. A. 8, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 18, 45, 46, 48, 56, 57, 58, 66, 72, 73, 103
Papalık 17
Pascal, Blaise 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 24, 26, 28, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103
Pascal Oyunu 5, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 21, 24, 26, 28, 45, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86
Pascal: The Man and His Two Loves 76
Pascal Üçgeni 44, 68, 69, 71
Pensées (bkz. Düşünceler)
Pérès, H. 72
Peygamber (s.a.v.) 15, 17, 33, 38, 66, 72
Philosophie des Als ob (bkz. Sanki Felsefesi)
Port Royal Jansen Cemaati 44
Port Royal Mantığı 44
Probobilité 44
Psikuant 94
Pugio Fidei 73

R

Rahmân Sûresi
Railton, P. 92
Reyhânî, Emin er- 27
Risâletü'l-Gufrân 26, 102
RNA 95
Rostland, Jean 77
Rûhun ölümsüzlüğü 56

S

Sa'dî-i Şîrâzî 96, 97
Sanki Felsefesi (Philosophie des Als ob) 78, 79, 83, 102
Sartre, J-P. 100
Sezgi
Siccîn 95
Silhon 45
Sirmond 45, 46
Smith, Margaret 13, 73
Sullivan, S. M. 78
Sully-Prudhomme, René René François Armand 76, 103
Swinburne, R. 80, 103

Ş

Şam 28
Şerhu Ayni'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm 42
Şûrâ Sûresi 15

T

Tabiatçılık 40
Tâ-Hâ Sûresi 15, 32
Tartaglia, Niccolò Fontana 69
Teğâbun Sûresi 14
Tehâfütü'l-Felâsife 29, 62
Termodinamik Yasaları 93
Tevbe Sûresi 15
The Will to Believe 79, 80, 102
Traité des Sons 44
Traité du Triangle Arithmétique 45
Tümdengelimsel Nomolojik Olasılıksal Modeli 92
Tûr Sûresi 14
Tûs 28, 29
Tüzer, A. 79

Ü

Ümeyye bin Ebî Salt 17

V

Vahdet-i vucûd
Vaihinger, Hans 78, 79
Vâkıa Sûresi 14
Vesilecilik 67
Vicdân 63, 64
Voltaire 77

W

Wensinck, A. J. 72, 73, 103

Y

Yahudi-Hristiyan geleneği
Yahudilik 13, 15, 16, 17, 18
Yang Hui 69
Yâ-Sîn Sûresi 15
Yemen 42
Yûnus Sûresi 15
Yûsûf bin Taşfîn 29

Z

Zâriyât Sûresi 14
Zarûrât
Zebîdî, Seyyid Murtaza ez- 42, 103
Zelzele 14
Zeus 18
Zeynü'l-Hilm 41

PASCAL OYUNU

- HZ. ALİ, GAZZÂLÎ VE PASCAL'A GÖRE ÂHİRETE ZAR ATMAK -

MEHMET BAYRAKDAR

Einstein'ın da dediği gibi Allah zar atmaz. Ancak kulları çok çeşitli anlamda zar atar. Bunlardan birisi de bu kısa ölümlü dünya hayatında bengüsel (ebedî) hayat için atılan zardır.

Ölümsüzlüğün olmadığı, zamânın ve mekânın olmadığı uhrevî ve ebedî hayat, buna rağmen çoğu kimsenin yaşarken hiç düşünmediği veya pek az düşündüğü bir husustur. Her dinde ve kültürde, ölüm ve ötesi hakkında felsefî anlamda ve mahiyette düşünen pek az düşünür olmuştur. İslâm dünyasında Hz. Ali, el-Ma'arrî ve Gazzâlî, Hristiyan dünyasında Pascal ölüm üzerine felsefî düşünce ortaya koyan düşünürlerin ve filozofların en ünlüleridir.

Bu eser, ünlü Fransız filozofu ve matematikçisi Blaise Pascal'ın "Pari de Pascal" (Pascal Oyunu) ve bu konuda Pascal'ın Müslüman öncülerinden Hz. Ali, el-Ma'arrî ve Gazzâlî üzerine bir çalışmadır. Batı'da Pascal Oyunu üzerine birçok kitap ve makale yazılmıştır. Bu eser, bugüne kadar Türkçede müstakil bir çalışma konusu yapılmayan Pascal Oyunu'nu ele almaktadır.

twitter.com/insa
facebook.com/
insanyayinlari
ISBN 978-9
9 789755 746593